

MANUALE PHILOSOPHIAE
ad usum Seminariorum
IV.

IOANNES DI NAPOLI
IN PONTIFICIO SEMINARIO MELPHICTENSI PHILOSOPHIAE OLIM PROFESSOR

MANUALE PHILOSOPHIAE
ad usum Seminariorum

IV.
SUPPLEMENTUM

MARIETTI

II EDITIO

Nihil obstat: Casali, 15-VII-1963 - Can. A. Baiano, Rev. Eccl.
Imprimatur: Casali, 17-VII-1963 - Can. M. Debernardis, Vic. Gen.

© 1963 Marietti Editori Ltd. - Printed in Italy.
Ius proprietatis vindicabitur (30-VII-1963).

**CONSPECTUS
HISTORIAE PHILOSOPHIAE**

INTRODUCTIO

- I. Notio Historiae philosophiae.
- II. Philosophia et Historia philosophiae.
- III. Historia philosophiae et Historia.
- IV. Methodus Historiae philosophiae.
- V. Divisio Historiae philosophiae.

I. - NOTIO HISTORIAE PHILOSOPHIAE.

Philosophia, ut scimus, est quaestio et doctrina omnium rerum per supremas causas a ratione humana posita; est igitur quodammodo aliquid ab homine positum, habens proinde duplicem characterem: obiectivitas, quae provenit ab ipsa natura doctrinarum philosophicarum, et subiectivitas, quae provenit a persona philosophorum.

Philosophi, ut homines, sunt in tempore et agunt in tempore, ita ut doctrinae habeant plus minusve quandam evolutionem, quae pertinet ad historiam.

Historia potest dupliciter concipi:

- 1) ut *ipsa evolutio rerum* in tempore,
- 2) ut *narratio evolutionis*.

Pariter historia philosophiae dupliciter concipi potest:

- 1) ut *ipsa evolutio doctrinarum philosophicarum*,
- 2) ut *narratio illius evolutionis*.

Sub priore respectu historia philosophiae est complexus doctrinarum, quae in tempore propositae sunt ad explicationem realitatis; sub posteriore respectu historia philosophiae est consideratio-comprehensio-narratio illarum doctrinarum.

Doctrinae referuntur essentialiter ad homines, qui philosophi fuerunt, ita ut historia philosophiae (narratio) debeat attendere et ad doctrinas et ad homines, ut completa expositio habeatur evolutionis philosophicae. *Historiographia* philosophica (= opera historiam philosophiae respicientia) idealistica attendit unice ad doctrinas aprioristice interpretandas; historiographia philosophica positivistica et existentialistica attendit quasi unice ad homines-philosophos.

Cum habeatur abnormis varietas doctrinarum et saepe falsitas in doctrinis philosophorum, posset quis considerare historiam philosophiae ut historiam errorum. Haec conceptio est falsa ac proinde iniusta; etenim philosophia, cum sit filia rationis humanae (veritas non est filia hominis vel temporis, at utique philosophia), participat conditionem rationis humanae seu temporis: ratio humana est ordinata ad verum, at est etiam obnoxia errori ob varias causas; proinde historia philosophiae est simul complexus et narratio doctrinarum verarum et falsarum. Potest dici: historia philosophiae est expositio tentaminum, quibus homines-philosophi conati sunt intelligere mysterium realitatis, nunc verum nunc falsum docendo.

II. - PHILOSOPHIA ET HISTORIA PHILOSOPHIAE.

2. Posset quis quaerere cur habeatur studium historiae philosophiae, cum plures errores in ipsa inveniantur; sufficeret studium theoreticum quaestionum seu philosophia theoretica ad possidendam veritatem atque errorem repellendum.

Responsio prompta ac facilis est. Philosophia theoretica est fundamentalis momenti ad conceptionem realitatis ob-

tinendam; attamen ad completum et rectum studium theoreticum requiritur consideratio historiae philosophiae ob sequentes rationes:

1) In genere loquendo, nos vivimus in saeculo xx, non initio philosophiae graecae: *Thales* poterat directe philosophari circa res, quia ante ipsum nemo philosophatus fuerat; nos autem sumus et philosophamur post innumeros philosophos, qui profunde investigaverunt realitatem ac proinde aliquid nos docere possunt. Impossibile est ut omnes philosophi tantum falsitatem docuerint; hoc esset contra divinam Providentiam et duceret ad scepticismum; etenim, si philosophi verum docuerunt, nos grato animo, licet critice, accipere debemus eorum doctrinam; si vero falsum docuerunt, dicendum est quod nullus error invenitur, in quo pars aliqua veritatis non habeatur; ceterum error, per considerationem eius causarum, inservire potest ad illum vitandum.

Ex. g. *plures doctrinae modernae explicantur tantum historice*, scil. ob derivationem ab alia doctrina, non ob studium directum ipsius realitatis (cfr. idealismum immanentisticum); etenim, praescindendo a ligaminibus historicis inter certas doctrinas, inintelligibilis evadit haec vel illa doctrina; et de facto, exponendo doctrinas in tractatione theoretica praecedentium voluminum, ipsae interdum videbantur forte tanquam a coelo delapsae; propterea quandoque conati sumus originem et explicationem historicam efferre quarundam doctrinarum.

2) In specie, pro philosophis christianis vel thomistis, adest fundamentale motivum considerandi historiam philosophiae, quia necesse est monstrare validitatem philosophiae christianae pro omnibus temporibus, in quantum ipsa optimam responsionem praebere potest quaestionibus, quae indesinenter ponuntur ab hominibus. Etenim despectus vel parva consideratio historiae philosophiae effecit ut philosophi scholastici in seipsis clauderentur et despicerentur a non scholasticis; ex hoc plures moderni retinent philosophiam scholasticam ut philosophiam propriam saeculi xiii ac proinde transactam. *Valor perennis illius philosophiae*,

quae pro nobis est perennis, unice manifestatur in eius capacitate solvendi problemata, quae per tempora ponuntur; et ad hoc requiritur studium historiae philosophiae.

Attamen, contra idealistas recentiores (*Gentile*), reicienda est identitas philosophiae et historiae philosophiae; identitas, ab idealistis proposita et mordicus propugnata, explicatur per eorum doctrinam de realitate (metaphysica), vi cuius realitas reducitur ad Spiritum seu ad complexum phaenomenorum humanorum in successione temporis: Spiritus est Autoconscientia in fieri; autoconscientia est philosophia, fieri est historia; proinde philosophia, historia et historia philosophiae identificantur.

Noster conceptus realitatis est ens, idealismus autem falsus demonstratus est; proinde iuxta nos *philosophia*, ut doctrina de realitate, *distinguitur ab historia doctrinarum*: philosophia est contemplatio et iudicium circa realitatem, historia philosophiae est complexus et narratio sententiarum in successione temporis, inserviens philosophiae.

Itaque studium historiae philosophiae non est mera et sterilis curiositas vel eruditio, sed ordinatur ad exercitium theoreticitatis in illis qui, quocumque modo, incumbunt studio philosophiae.

III. - HISTORIA PHILOSOPHIAE ET HISTORIA.

3. *Mundum regunt ideae*; proxime saepe sunt facta, quae originem praebent aliis factis; sed ipsa facta seu eventus historici explicantur ultimo ex ideis seu ex doctrinis, quae explicite vel implicite movent homines ad agendum.

Cum autem doctrina universalis de realitate sit philosophia, homines explicite vel implicite in mutandis eventibus ducuntur a doctrinis philosophicis, quae proinde constituunt veluti animam ipsorum eventuum.

Exinde intelligitur quomodo historia, ut evolutio civilitatis, subintelligat philosophiam, ita ut historia phi-

losophiae praebeat veluti clavem vel animam historiae generalis.

Hoc naturaliter evenit inter homines, qui varie agunt et plura faciunt, at semper rationaliter seu culturaliter agunt, licet proxima motiva esse possint affectiones et necessitudines (bisogni); hoc mordicus dicendum est contra materialismum historicum marxismi.

Influxus tamen inter historiam generalem et historiam philosophiae est reciprocus: historia generalis influit in formationem philosophi, in positionem quaestionum et in directionem cogitationum; historia philosophiae (complexus doctrinarum) influit in interpretationem factorum et in ipsam actionem hominum practicorum.

Propterea studium historiae plurimum adiuvatur a studio historiae philosophiae et vicissim: studium historiae praebet substratum philologicum (lingua, facta individualia et socialia, circumstantiae vitae singuli philosophi etc.) ad considerationem speculativam, quae est propria philosophiae; studium historiae philosophiae praebet significationem idealem ad considerationem eventuum.

Hic quoque reicienda est identitas inter philosophiam et historiam; illa, quae dicitur philosophia historiae, duplici sensu accipi potest:

1) si sumitur ut consideratio de valore historiae et de eius methodo, legitima est et constituit partem philosophiae (Historiologia);

2) si sumitur ut reconstructio factorum, in qua a priori determinetur sensus evolutionis historicae (conceptio herderiana et hegeliana), reicienda est ut pseudo-philosophia et pseudo-historia.

IV. - METHODUS HISTORIAE PHILOSOPHIAE.

Methodus historiae philosophiae debet respicere ad 4. historiam et ad philosophiam.

In quantum respicit ad historiam, historiographia philosophica debet fideliter exponere ea quae realiter philo-

sophus tenet; circumstantiae, formatio philosophi, eius evolutio, eius intentiones, eius problema eiusque systema fideliter exponenda sunt.

In quantum respicit ad philosophiam, historiographia philosophica debet investigare indolem seu significationem cuiusque systematis eamque exponere inveniando et determinando ideam centralem, circa quam ordinatur organice totum systema et ex qua intelligitur positio doctrinae in tota historia philosophiae; in hac parte (in qua determinatur significatio alicuius doctrinae) considerandum est id quod de facto invenitur in doctrina, non intentiones remotae vel proximae philosophi.

Praeterea determinanda est pars veritatis seu participatio (vel, ut aiunt, « contributum ») alicuius doctrinae ad progressum veritatis; hoc ultimum punctum constituit « **valorem** » illius doctrinae in philosophia.

Certe determinatio valoris non potest fieri, nisi praebeatur doctrina quaedam philosophica, quae ut vera teneatur; pro nobis doctrina philosophica vera est doctrina *S. Thomae* seu thomismus, ut constat ex tota tractatione theoretica.

Haec tamen doctrina non intelligenda est velut hortus conclusus, compactus et definitus pro semper; pro nobis thomismus est optima philosophia inter doctrinas philosophicas, sed est doctrina semper ulterius perficienda novis quaestionibus, novis institutionibus et novis inventis. Ceterum thomismus non est doctrina, quae quasi ex abrupto profluxit ex mente *S. Thomae*, sed conclusio processus graeco-christiani, a qua tuto proficisci possumus ad novas veritates inveniendas et organisandas.

Hoc modo historia philosophiae habet valorem illum theoreticum, qui constituit momentum eius studii et excludit tentationem eam considerandi ut historiam errorum, cum periculo erroris vel scepticismi. Ex consideratione processus doctrinarum philosophicarum confirmatur nostra philosophia, quae vere est et dicitur « philosophia perennis ».

V. - DIVISIO HISTORIAE PHILOSOPHIAE.

Cum philosophia sit constructio rationalis, in qua 5. phantasia (*mythus*) cedit locum rationi (*logos*), historia philosophiae recte incipi solet a graecis; etenim in doctrinis religiosis orientalium (*Zoroaster, Budda, Confucius* etc.) inveniuntur quaedam maximae, quae considerari possunt tentamina philosophica seu aliquid materialiter (quoad dictum seu sententias), non formaliter (quoad methodum rationalem) philosophicum.

Itaque tota historia philosophiae dividi potest in quatuor periodos:

- I. **Philosophia antiqua** (graeco-romana).
- II. **Philosophia patristico-scholastica.**
- III. **Philosophia moderna.**
- IV. **Philosophia contemporanea.**

Tres priores periodi sunt iam clausae, dum quarta considerari potest aperta in evolutione quaestionum et doctrinarum; adnectitur in fine Status hodiernus philosophiae scholasticae, ut doctrina theoretica in tribus voluminibus exposita inveniatur viva et vivificans in hodierna problematica catholica.

BIBLIOGRAPHIA

Quoad totam historiam philosophiae conferri possunt: 6.

E. BLANC, *Histoire de la philosophie et particulièrement de la philosophie contemporaine*, 3 voll., Lyon 1896.

G. DE RUGGIERO, *Storia della filosofia*, 10 voll., Bari 1918 ss.

Z. GONZALES, *Historia de la filosofia*, 4 voll., Madrid 1880.

JANET et SEAILLES, *Histoire de la philosophie*, Paris 1887.

J. THONNARD, *Précis d'histoire de la philosophie*, Paris 1937.

ÜBERWEG, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, 12^a edit., 5 voll., Berlin 1923 ss.

G. WINDELBAND, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, Freiburg 1889.

BLANC, GONZALES, JANET et SEAILLES, THONNARD sunt auctores catholici.

I.

PHILOSOPHIA ANTIQUA

(Numerus romanus intra parentheses indicat volumen, numerus arabicus indicat numerum marginalem voluminis).

Philosophia antiqua dici potest philosophia aetatis paganae, in qua Graeci maxime excelluerunt; tripliciter dividi potest:

- A. *Philosophia praesocratica.*
- B. *Socrates, Plato, Aristoteles.*
- C. *Philosophia hellenistica.*

A. — Philosophia praesocratica.

Philosophia habetur, ut scimus, cum homo reflectit 7. supra realitatem, ita ut haec sit pro eo non simplex factum, sed problema; philosophia enim est radicalis quaestio et universalis doctrina de realitate; proinde problematicitas est character positionis philosophicae. Haec problematicitas non est confundenda cum dubio sceptico, nam est positio reflexiva et inquisitiva ad solutionem inveniendam.

Homo, in stadio adolescentiae, attendit potius ad mundum (= non-ego) quam ad proprium ego; primi autem philosophi sunt speculative adulescentes: seu ponunt problema de realitate, proinde exercent activitatem philosophicam; at eorum attentio est potius ad mundum in eius totalitate, cuius homo est pars; propterea eorum philosophia habet characterem *cosmologicum*, scil. agit problema de structura seu constitutione mundi.

Quod positio problematica primorum philosophorum

graecorum sit positio indolis philosophicae clare patet ex modo inquirendi: ipsi supponunt ut evidens quod multiplicitas rerum explicari debeat per unitatem, quae sit radix et principium multiplicis, et inquirunt hoc principium (ἀρχή).

Thales (640-546) ponit *aquam*, **Anaximenes** (588-524) *aërem*, **Anaximander** (611-546) ponit aliquid *indeterminatum*: ipsi dicuntur *ionici*, quia erant a Mileto (colonia ionica in Asia minore) et eorum schola dicitur schola ionica antiqua, ut distinguatur a schola ionica nova, in qua eminet Heraclitus; ab Aristotele dicuntur physiologi, quia principium ab eis positum est aliquid materiale et sensibile, pertinens ad naturam sensibilem (φύσις).

Uti patet, schola ionica antiqua est ingenua in determinando principio mundi, at positio problematica, quam assumit, habet indolem philosophicam.

Pythagoras (580-504) (ex Samo, sed vixit et mortuus est Crotone, quae fuit colonia graeca in Italia meridionali) tenet, ex ordine et symmetria rerum et phaenomenorum mundi, ipsum regi et constitui *numeris*, qui dualistice dividuntur in pares et impares (I, 236); schola pythagorica, ab eo fundata, dicitur etiam schola italica, quia eius tempore Calabria dicebatur Italia; erat potius quaedam secta, in qua colebantur mathematica, musica et ritus religiosi; mundus constituitur, iuxta ipsum, decem sphaeris (quia numerus 10 est perfectus) et possidet quandam animam universalem; animae humanae vivunt post mortem corporis et post variam metempsychosim obtinent praemium vel poenam (II, 159; 164).

Schola ionica nova habet principem **Heraclitum** (520-460) ex Epheso, in Asia minore; ipse, attendens ad phaenomena naturae, tenet omnia subiici incessantibus mutationibus, licet forte habeatur quaedam harmonia invisibilis et immobilis. Heraclitus igitur tenet mobilissimum universalem et extollit cognitionem sensibilem, quae mobilissimum praebet (I, 5; 195; II, 293).

Ipsae tamen pertinent adhuc ad physiologismum seu ad doctrinam physicam, quia dicit principium omnium

osse ignem et sistit in affirmanda mutatione universali, quam sensus praebent.

Contra Heraclitum est **Parmenides** (529-444), ab Elea in Italia meridionali (schola eleatica), qui spernens sensus et extollens rationem, tenet omnia reduci ad *ens unum et immobile* (II, 359), ita ut secundum veritatem (*κατὰ τὴν ἀλήθειαν*) negetur multiplicitas et mutatio, licet secundum opinionem sensuum (*κατὰ τὴν δόξαν*) ambae admittantur.

Parmenides habuit praedecessorem **Xenophanem**, qui admiserat quatuor elementa Ioniorum (aqua, aër, terra et ignis), attamen tenuerat omnia impleri ab uno Deo; **Zeno** (eleatensis, discipulus Parmenidis) physice interpretatus est doctrinam magistri negando motum localem (I, 195) et afferendo celeberrima argumenta captiosa, ab Aristotele postea soluta.

Oppositio inter Heraclitum et Parmenidem originem 8. dedit philosophiae atomisticae et sophisticae.

Philosophia atomistica tenetur a Leucippo et praesertim a **Democrito** (500-460, Abdera, in Thracia), qui voluit conciliationem ponere inter immobilismum Parmenidis et mobilismum Heracliti: realitas in se constituitur ex atomis invisibilibus, indivisibilibus et aeternis, quae ab aeterno vagantur in vacuo et fortuito corpora constituunt per associationem et dissociationem; immobilismus ergo habetur in realitate quoad seipsam, mobilismus habetur in mero motu locali; cognitio reducitur ad motum localem particularum corporearum, quae a corporibus decidunt et tangunt sensus nostros (I, 195; 215; 235; II, 21; 50; 143).

Sophistica quoque, praeterquam a conditionibus politicis Graeciae et praesertim Athenarum, provenit ab Heraclito et a Parmenide: uterque enim, quoad aspectum phaenomenicum rerum, admittit essentialem mutationem omnium; insuper Parmenides tenet quod cognitio semper verum cogitat, quia cogitat ens, cum non-ens sit incogitabile. Exinde **Protagoras** (480-411) tenet *omnia mensurari ab homine individuo per suas sensationes et nihil absoluti*

dari; Gorgias (485-380) tenet *nihil in se vere existere*; quodsi aliquid existeret, non posset cognosci; et si cognosceretur, non posset communicari seu aliis explicari. Cum ipsis plures sophistae fuerunt (Hippias, Prodicus, Callicles etc.), qui valorem absolutum veritatis et possibilitatem certitudinis reiecerunt (II, 237; 381).

Anaxagoras (Clazomene, 500-428) et Empedocles (Agrigento in Sicilia 495-435) conantur vitare incommoda atomismi: prior admittit quatuor elementa Ioniorum et atomos Democriti, attamen tenet corpora constitui ex partibus homogeneis (*homoeomeriae*) et omnia ordinari a mente (*νοῦς*); posterior admittit quoque quatuor elementa, sed addit duas vires (*Amorem* et *Odium*), quae explicant attractionem et repulsionem inter elementa (I, 143; 235).

9. Adnotationes.

Uti patet, problema philosophicum centrale in periodo praesocratica est problema de realitate; solutio huius problematis secum fert alia problemata et originem praebet pluribus doctrinis.

Licet positio problematica sit evidenter philosophica usque ab initio, positio systematica seu doctrina-solutio problematis redolet mentalitatem primitivam, partim logicam et partim phantasticam.

Primi philosophi ionici investigant directe ipsam realitatem; ita pariter Pythagoras, Parmenides et Heraclitus; at alii post ipsos initium sumpserunt ab eorum doctrinis.

Ionici sistunt in quodam *physicismo*, scil. non nimis elevantur supra sensibilitatem seu experientiam ad explicandam naturam; Pythagoras *superat physicitatem*, quia ponit ut principium omnium aliquid intelligibile, quod est numerus; at numerus redolet adhuc physicitatem, quia includitur in proportionem rerum sensibilium. Parmenides est *vere metaphysicus*, quia ponit aliquid in se intelligibile, scil. ens.

Parmenides tamen sistit in mero conceptu entis, non attendendo ad variam significationem entis (univocitas);

inde negatio multiplicitatis et motus seu mutationis; eius positio dici potest idealistica seu rationalistica, quia in ea praevallet ens ut conceptum, dum entia effugiunt eius considerationem.

Atomismus Democriti supponit theoriam eleaticam, ita ut, per negationem verarum mutationum, ponat universalem mechanicismum; sophistae praebent quendam mechanicismum dialecticum, seu in quaestionibus respicientibus vitam hominum: quodcumque dictum est verum (Protagoras) vel nihil est in se consistens (Gorgias).

Modus poëticus et sententiaris philosophorum praesocraticorum patet ex eorum operibus, quae sunt potius poëmata *Περὶ φύσεως* (*De natura*); excipiuntur sophistae, qui tractatus vel orationes redigunt.

Notandum est quod in philosophia praesocratica iam ponuntur tres fundamentales quaestiones philosophicae: Ionici considerant exclusive quaestionem de realitate (problema metaphysicum), at Heraclitus ponit implicite quaestionem de cognitione (problema gnoseologicum), in quantum extollit sensum et cognitionem sensitivam; Pythagoras tractat quaestionem de realitate, sed agit etiam quaestionem de vita (problema ethicum); Parmenides agit quaestionem de realitate, sed etiam implicite quaestionem de cognitione, in quantum tenet veritatem praebere tantum a ratione; Democritus agit quaestionem de realitate (per atomos) et de cognitione (per species: *εἶδωλ*); sophistae agunt potius quaestionem de cognitione et de vita, scil. quaestiones stricte humanas, ita ut homo sit obiectum eorum considerationum.

Itaque in philosophia praesocratica habentur initialiter configurata haec systemata: *schola ionica* tenet *materialismum*, *monismum*, *hylozoismum*, *pampsychismum*; Heraclitus tenet haec omnia, sed addit *mobilismum universalem*; Pythagoras tenet *dynamismum*; Parmenides retinet *monismum*, in quo Deus est absens; Democritus tenet *materialismum*, *athëismum*, *mechanicismum* et *sensismum*; Protagoras retinet *sensismum* et *relativismum*; Gorgias retinet *nullismum* (*nihilismum theoreticum*); Anaxagoras

et Empedocles retinent *pluralismum* (principiorum naturae), et, licet non assurgant ad metaphysicitatem Parmenidis, superant aliquo modo physicismum ionicorum et atomistarum.

Uti patet, si excipiatur Anaxagoras (cuius νοῦς non clare exponitur ut aliquid spirituale), philosophia praesocratica terminat ad *ruinam causatam a sophistis*, qui negant indolem absolutam veritatis et legis moralis, ita ut iuri substituatur vis: sophistica erat optima philosophia pro ambitiosis politicis; vita privata et publica Graeciae et Athenarum in maximo periculo versabatur.

B. — Socrates, Plato, Aristoteles.

10. **Socrātes** (469-399), n. Athenis et ibi mortuus; tenuit philosophiam ut instrumentum meliorandi suos concives, pugnando contra sophistas et ubicumque docendo iuvenes; accusatus quod ipsos corrumpere et deos contemneret, damnatus est capitis per sumptionem cicutae. Ipse nihil scripsit, at eius doctrina praebetur in opere *Memorabilia Socratis* a XENOPHONTE conscripto et in primis in *dialogis* PLATONIS.

Socrates *non attendit ad quaestionem realitatis*, sed potius ad quaestionem de cognitione et de vita; obiectum eius inquisitionis est *homo* ut *cognoscens* et *agens*; proinde in linea problematis Socrates est cum sophistis.

Attamen contra relativismum sophisticum Socrates extollit indolem absolutam veritatis, quae non per sensationem sed per **conceptum** habetur; methodus socratica, ad **conceptum** inveniendum, comprehendit *ironiam*, qua Socrates, luctans contra inflationem sophistarum, profitetur se nihil scire et ab aliis velle discere, et *maieuticam*, qua Socrates, quasi assistens generationi veritatis in aliis, per inductionem a rebus et factis, mediāntibus continuis interrogationibus, pervenit ad definitionem seu ad conceptum boni, virtutis etc.

Indoles absoluta veritatis, quae est praesens menti per conceptum, ducit ad indolem absolutam legis moralis: *finis hominis est felicitas*, acquirenda per virtutem, quae identificatur cum sapientia (intellectualismus ethicus Socratis).

Socrates est altissimus *praedicator et martyr veritatis et moralitatis*, in quantum erat possibile homini pagano; at duo inconvenientia inveniuntur in eius doctrina: 1) *determinatio generica virtutis et felicitatis*; 2) *defectus fundamenti metaphysici* ad doctrinam cognitionis et moralitatis.

Ex priore defectu profluunt scholae socraticae minores, quarum alia (*schola cynica*) proclamat despectum bonorum sensibilibum (**Antisthenes**), alia (*schola cyrenaica*) proclamat valorem illorum bonorum (**Aristippus**); addatur *schola megarica* (**Euclides megaricus**), quae attendit potius ad quaestiones dialecticas ex influxu eleatismi seu doctrinae de immobilitate entis.

Ex posteriore defectu oritur platonismus.

Plato (428-347), n. Athenis ex nobilissima familia, discipulus 11. Socratis, plura fecit itinera in Asiam, Libyam, Aegyptum, Italiam; in horto Academi condidit propriam scholam (Academia); conatus est Dionysium, Syracusarum tyrannum, adducere ad reformationem Status iuxta propriam doctrinam, at frustra; m. Athenis.

OPERA. Plato exponit suam doctrinam modo inquisitivo in celeberrimis dialogis (quaerit potius quam doceat, licet de facto solide saepe doceat: *scepsis platonica*); dialogi distribui solent quadrupliciter; hic recensemus principales:

a) *Dialogi socratici*, in quibus influxus magistri magnus est, ita ut considerari possint ut expositio doctrinae socraticae; exinde difficile est determinare quid pertineat ad Socratem quidque ad Platonem: *Apologia Socratis*, *Euthyphron* (de sanctitate), *Criton* (de observantia legum).

b) *Dialogi sophistici* (contra sophistas), praesertim: *Protagoras* (de virtute), *Gorgias* (de rhetorica), *Menon* (de virtute et scientia); dialogus *Sophista* habet potius characterem theoreticum quam stricte polemicum.

c) *Dialogi systematici*: *Convivium* (vel *Symposium*: de amore), *Phaedo* (de immortalitate animae), *Respublica* (de iustitia et de Statu), *Phaedrus* (de pulchro), *Theaetetus* (de cognitione),

Parmenides (de unitate et multiplicitate idearum), *Sophista* (de ente et de sophistica), *Politicus*, *Philebo* (de felicitate).

d) *Dialogi senectutis*: *Timaeus* (de structura et origine mundi), *Leges*.

Philosophia theoretica. Praeter mundum sensibilem datur realitas immutabilis et intelligibilis, quae vere est ens seu essentialiter est: **ens per se**; alia praeter ens per se potius sunt *participantia* ens seu sunt entia per participationem (II, 360), in quantum participant (*methexis*) vel imitantur (*mimesis*) vel sunt praesentia (*parusia*) enti per se. Ens per se plurificatur in multis entibus absolute intelligibilibus et exemplaribus, quae proinde sunt formae vel species vel ideae (II, 271); maxima inter ideas est Bonum (II, 448).

Dualismus existens inter ens per se et ens per participationem (intelligibile purum et sensibile) invenitur etiam in composito humano (II, 149), in quo anima humana est eiusdem naturae ac ideae aeternae, ac proinde praexistit corpori (*theoria praexistentiae*) et est immortalis; in eius praesistentia anima contemplabatur ideas, at forte ob culpam detrusa est in corpus tanquam in carcerem, in quo obliviscitur cognitionum praehabitarum et indiget sensationibus ad eas vivificandas (*innatismus* et *remini-scentia*, II, 58); etiam ipsa sensatio est essentialiter operatio animae per corpus (II, 21). Vera igitur scientia habetur de ideis aeternis, dum de rebus sensibilibus habetur tantum opinio. Praeter animam rationalem dantur in homine anima concupiscibilis et irascibilis (*auriga et duo equi*).

Corpora profluunt a materia aeterna, quae ordinata fuit a *Demiurgo* secundum exemplaria aeterna idearum: unumquodque corpus constat principio indeterminato et principio determinante (I, 260).

Philosophia practica. Cum vera realitas sit ens intelligibile et anima habeat naturam idearum et inveniatur violenter in corpore, ipsa naturaliter tendit ad contemplationem puram idearum, in qua est eius felicitas; haec acquiritur per quatuor virtutes: *prudentia*, quae respondet animae rationali; *temperantia*, quae respondet animae

concupiscibili; *fortitudo*, quae respondet animae irascibili; *iustitia* est virtus generalis regulans actiones individuorum et Status.

Ut homo acquirere possit suam felicitatem, requiritur Status, qui omnia regulat; proinde proprietas bonorum materialium et familia, cum constituent impedimentum ad veram felicitatem acquirendam in vita communi, reici debent; bona et filii debent esse aliquid commune seu pertinens ad Statum: *communismus* (III, 310); et licet Plato exaltet Pulchrum et sit artista, spernit poësim (vel artem, quam ponit in imitatione naturae) ut corruptricem morum et consulit expulsionem poëtarum a Statu (III, 435). Status constituitur tribus classibus, quae respondent tribus virtutibus: *sapientes* (prudentia seu sapientia), *militēs* (fortitudo) et *operarii* (temperantia).

Aristoteles (384-322), n. Stagirae et m. Calcide, discipulus 12. Platonis per 20 annos, scholam habuit apud templum Apollinis Lycaeī (unde Lycaeus) et docebat ambulando vel in proximitate loci publici ad ambulandum apti (unde schola peripatetica); moderator Alexandri Magni, omnia investigavit et quasi de omnibus rebus scripsit.

OPERA. Scripta philosophica principaliora sunt:

Opera logica: *Organon* (cfr. partes in textu I, 34).

» metaphysica: *Metaphysica* in 14 libris (II, 324).

» physica: *Physica* (auscultatio) et *De anima*.

» ethica: *Ethica ad Nicomachum*, *Politica*.

» aesthetica: *Poëtica*.

Doctrina Aristotelis fundamentaliter invenitur in nostra tractatione, in quantum constituit partem essentialē philosophiae thomisticae; sufficiat hic capitalia puncta recolere:

Philosophia theoretica. Impossibilis est existentia idearum subsistentium, quia res in natura existens est vere *ens*; attamen *ens analogice* sumitur (II, 358) et considerari potest *in actu* et *potentia* (II, 361); *substantia* et *accidens* (I, 106; II, 416), *materia* et *forma* (I, 260) sunt principia constitutiva cuiusque entis naturalis, pro quo considerari debent quatuor causae (II, 445).

Materia est aeterna et est fons extensionis et spatii; motus profuit ex potentia et requirit actum; tempus est

numerus motus; viventia habent distinctas functiones (I, 284) ac proinde principium vitale seu animam, quae est forma viventium (I, 287; 312). In homine anima est forma naturalis et non violenta corporis, ita ut sensatio pertineat ad compositum (II, 21; 45); cognitio hominis habet ut obiectum intelligibile in sensibili, ita ut praeter sensus externos et internos requiratur intellectus agens et possibilis (II, 72, 79; 109).

Motus existens in natura provenit ex causalitate finali et aliquomodo efficienti entis supersensibilis, quod non movetur: *Motor Immobiles*, qui est Deus; obiectum eius intellectus est ipse, ita ut ipse sit cogitatio cogitationis; *Deus non cognoscit res sensibiles earumque mutationes*, ac proinde *eis non providet*.

Philosophia practica. Quoad Logicam optima habet Aristoteles de conceptu (I, 58), de iudicio (I, 81); ipse est *legislator syllogismi*, sed cognoscit etiam inductionem (I, 97); loquitur de praedicamentis (I, 106), de definitione et divisione (I, 117) et de inventionem termini medii pro efformatione syllogismi (I, 131).

Quoad *Ethicam* Aristoteles ponit *finem hominis in felicitate*, at ob incertitudinem circa immortalitatem animae individualis felicitas videtur posita in hoc mundo; ad hanc acquirendam requiruntur virtutes sive dianoëticae (cognoscitivae) sive ethicae.

Quoad *Politicam* Aristoteles defendit socialitatem hominis, proprietatem privatam et familiam; favet monarchiae et propugnat servitutem.

Quoad *Poëticam* tenet artem constitui ex imitatione, tragoediam indigere *triplici celeberrima unitate* et inservire *atharsi* seu purificationi animarum (III, 435).

13. Adnotationes.

Socrates non habet problema de realitate; unde non est metaphysicus; ipse affirmat indolem absolutam veritatis et conceptus, at nullum fundamentum ontologicum ponit. Ex doctrina et morte Socratis *Plato impellitur ad propugnandam radicalem reformationem Status* et ad hunc finem co-

natur inquirere fundamenta doctrinalia; platonismus igitur originem habet a fine politico, est potius inquisitivus et subiacet continuae evolutioni, ita ut loqui possimus de scepse platonica; tamen remanent firma puncta principaliora, quae summam exposuimus.

Plato acute notat quod mala vitae politicae in Athenis oriuntur a defectu sapientiae seu culturae (= philosophiae); eius *methodus inquisitiva* (exceptis ultimis dialogis) explicatur ex influxu Socratis et ex necessitate inveniendi novas solutiones pro omnibus problematibus philosophicis, quae tunc urgebant mentes; *Plato de facto ponit plene totam problematicam philosophicam* (in genere), circa quam postea decursu saeculorum disputationes habitae sunt inter cultores philosophiae: exinde magnitudo et limites-defectus platonismi.

Ut *fundamentum praebeat conceptui universali et immutabili* Plato ponit *ideas aeternas*, de quibus unice est *scientia* valida; exinde lucta contra Heraclitum et Protagoram (*contra relativismum*); contra Parmenidem, a cuius influxu pendet, et contra sophistas Plato docet errorem esse possibilem, quia non-ens non est absolute intelligibile; *duplex enim datur non-ens*: absolutum (*non-ens in se*) et relativum (*tale non-ens*); unde reicitur univocitas entis a Parmenide posita (II, 360) et error concipitur ut possibilis (II, 222).

Platonismus dici potest *idealismus*, in quantum spernit realitatem sensibilem (in *Timaeo* tamen Plato exaltat mundum ut divinum animal), at est *doctrina transcendentiae*, quia vera realitas iuxta ipsum constituitur ab entibus per se (= *ideae*); immo dicitur et est *realismus exaggeratus* seu *ultrarealismus*, in quantum tenet subsistentiam seu realitatem plenam universalium (= *essentiarum in se*); est *dualismus* in doctrina mundi et hominis, quia nimis separat res et earum essentias, corpus et animam; doctrina de materia aeterna, *dualismus anthropologicus*, facilitas utendi mytho, communismus, statismus seu exaggerata conceptio Status constituunt defectus platonismi.

Omnes defectus profluunt ex nimia exaltatione intel-

ligibilis puri, quae ex una parte est meritum (in quantum sumus in doctrina spiritualistica), ex alia parte est demeritum (in quantum experientia, ut complexus rerum sensibilibus earumque cognitio, deprimitur: mysticismus philosophicus).

Attamen platonismus constituit immensum progressum in philosophia graeca et semper ansam praebuit doctrinis spiritualisticis in decursu temporum (Patres Ecclesiae, praesertim Augustinus, mystici mediaevales, humanistae, Malebranche, Rosmini, Gioberti etc. etc.).

Aristoteles conatur vitare defectus platonismi, negando subsistentiam idearum et distinguendo duplex ens: in actu et in potentia (II, 361); doctrina Aristotelis est *realismus* (in quantum conceptus realitatis est ens) et *intellectualismus* (in quantum ipse docet cognitionem humanam incipere a sensu et perfici per intellectum).

In doctrina aristotelica actus est finis potentiae et cuiusque actui respondet potentia; proinde anima-actus-forma unitur corpori-potentiae-materiae; *materia aeterna, ut aeterna potentia, stat contra Actum seu Motorem Immobilem*, ad quem tendit; inde *aeternitas materiae, quae theoretice requiritur in aristotelismo*, maxima difficultas pro immortalitate animae, impossibilitas pro Deo creandi ac cognoscendi mundum eique providendi.

Uti patet, metaphysica aristotelica est late naturalistica seu extollens physicitatem; et hoc melius apparet in doctrina de felicitate hominis, qui clauditur in hoc mundo. Ex hoc intelligi potest *essentialis differentia* inter aristotelismum et thomismum, licet S. Thomas magni fecerit metaphysicam Aristotelis (II, 446).

Itaque duplex aristotelismus seu duplex modus considerandi aristotelismum haberi potest:

1) *Aristotelismus historicus*, scil. tota doctrina, quae propria fuit Aristotelis; hic aristotelismus nullo modo recipi potest a Christianismo et propter hoc semper fuit instrumentum oppositionis religioni (Porphyrius, Averroës, philosophi Renascentiae etc.; etiam S. Thomas clare hoc agnoscit).

2) *Aristotelismus idealis*, scil. doctrina pura actus et potentiae, materiae et formae, sensus et intellectus etc., quae sub influxu revelationis christianae inservire potest ad veram metaphysicam construendam.

Plato et Aristoteles (ut videri potest in pictura « Scuola d'Atene » *Raphaëlis Sanctii*) constituunt duo luminaria totius philosophiae; *in decursu temporum platonismus et aristotelismus sibi diviserunt mentes hominum in quaestionibus philosophicis.*

C. — Philosophia hellenistica.

Philosophia hellenistica est philosophia illius periodi, 14. in qua Graecia extendit suam culturam ad Aegyptum et regiones orientales (inde a saec. IV a. C.) post victorias Alexandri Magni. Haec philosophia quadrupliciter seu quadruplici directione exprimitur: continuatio platonismi et aristotelismi, praevaletia ethica, praevaletia eclectica, praevaletia religiosa.

1) *Platonismus* continuatur cum schola academica post immediatos discipulos Platonis (*Speusippus*, *Xenocrates*); post antiquam ipsius Platonis, habetur *media Academia* cum *Arcesilao* (314-241) et *tertia* seu *nova Academia* cum *Carneade* (215-126): nota communis est *probabilismus*, scil. doctrina de sola probabilitate seu opinione in cognitione humana.

Aristotelismus continuatur prius a discipulis, inter quos eminet *Theophrastus* (370-286); postea habetur *Strato* et alii, qui physicismum magistri ad extrema ducunt, docendo sensismum et negando Motorem Immobilem; praeterea habentur commentatores: *Andronicus Rhodius*, *Alexander Aphrodisiensis*, *Galenus* (medicus), *Themistius*, *Simplicius*, *Philoponus*.

2) *Philosophia ethica* habetur in genere in *pyrrhonismo*, *stoicismo* et *epicureismo*: omnes tres doctrinae, in difficillimis conditionibus socialibus et politicis Graeciae, tendunt ad *imperturbabilitatem* (*ἀταραξία*) inculcandam;

unde finis est communis, media tantum distinguuntur, ex quorum distinctione provenit distinctio trium doctrinarum.

Pyrrhonismus, seu doctrina **Pyrrhonis** (360-270), docet ad ataraxiam necessariam esse indifferentiam (ἐποχή) erga omnes doctrinas theoreticas, quia nihil certi sciri potest: scepticismus (II, 214); pyrrhonismum sequuntur postea **Aenesidemus** et **Sextus Empiricus**, qui scripsit *Hypotyposes pyrrhonianas* (II, 214; 232).

Stoicismus (qui propugnatur a **Zenone Cyzico** 340-264, et a **Chrysippo** † 280) docet necessarium esse vivere secundum naturam seu rationalitatem puram, despiciendo voluptates et dolores sensibiles: abstine et sustine; inde apathia seu insensibilitas (influxus scholae cynicae). Fundamenta theoretica (philosophia naturae) huius ethicae constituuntur a pantheismo, iuxta quem mundus est *magnum animal*, cuius *anima est Deus* (III, 62; 149; 217); inter stoicos romanos habentur **Seneca**, **Marcus Aurelius** et **Epicetetus**, cuius opus *Enchiridion* (Manuale) est celebre ob vanificationem vitae.

Epicureismus (ab **Epicuro** 340-270) docet necessarium esse usum, etiam moderatum, voluptatum ad obtinendam ataraxiam; fundamentum theoreticum huius ethicae est atomismus, cui Epicurus addit *clinamen* contra motum rectilineum atomorum, a Democrito propugnatum (I, 215; 222; 235; II, 50; 143; III, 215-216); inter romanos habetur praesertim **Lucretius**, qui exponit epicureismum in poemate *De rerum natura*.

3) *Praevalentia eclectica* habetur cum **Cicerone** (106-43) inter romanos; ipse miscet probabilismum academicum in problemate gnoseologico, platonismum in problemate de immortalitate animae, stoicismum et peripatetismum (II, 214). Praeterea eclectismum profitetur hebraeo-alexandrinus **Philo** (30 a. C.-50 p. C.), qui platonice interpretatur Bibliam; ita etiam **Panetius** et **Posidonius** (II-I saec. a. C.) retinent stoicismum, aliquid sumendo a platonismo et aristotelismo; *manichaeismus* propugnatur a **Manete** (III saec. p. C.); *gnosticismus*, seu doctrina quae sub-

mittit fidem interpretationi rationalisticae scientiae, propugnatur a **Valentino** († 161); *neopythagorismus* in cultu numerorum et mysteriorum propugnatur ab **Apollonio a Thyana** (I saec. p. C.).

4) *Praealentia religiosa* habetur in *neoplatonismo*, qui est ultimum verbum philosophiae graecae.

Inceptor huius philosophiae est **Ammonius Sacca**, sed verus doctor fuit **Plotinus** (205-270 p. C.), cuius discipulus fuit **Porphyrius**; postea habentur **Iamblicus** in oriente et demum **Proclus**, quocum terminat philosophia graeca.

Neoplatonismus est compactum systema, cuius centrum est Deus seu *Unum*, quod est *Bonum*; ab Uno emanatur *Intelligentia*, et inde *anima mundi* omnia vivificans, ex hac *animae singulae*, ultimo *materia*, quae est potius non-ens et radix mali: en processus emanationis necessariae et degradantis. Processui respondet conversio animarum ad Unum per virtutes civiles, postea per virtutes purificatorias, dein virtutes intellectuales et ultimo per intuitionem amorosam Unius, in qua habetur extasis et unio cum Uno.

Porphyrius († 304) aliquid recipit ab aristotelismo, cuius doctrinae de categoriis praemisit opus *Isagoge*; scripsit 15 libros «Contra christianos»; **Proclus** claudit scholam Athenis, quae abolitur a Iustiniano a. 525.

Adnotationes.

15.

Periodus hellenistica *longior* est quam periodus a Socrate ad Aristotelem, at longe minus speculativa: si excipitur Plotinus, omnes fere philosophi huius periodi vel negant certitudinem vel attendunt praevaletenter ad quaestiones ethicas vel colligunt et commentantur doctrinas iam ab aliis traditas.

Potius quam *philosophari circa res*, habetur *philosophari circa philosophari*; est igitur periodus debilitatis et desperationis theoreticae.

Praescindendo a negatione sceptica pyrrhonismi, epicureismus extollit auream mediocritatem seu aequilibrium in voluptatibus, at in poemate Lucretii luget super miseriam vitae, sine luce divinitatis, quam excludit, et

sine spe immortalitatis; stoicismus exaltat sapientem, sed desinit in moralismum practicum Senecae, in tristitiam Marci Aurelii et in nihilismum Epicteti, qui abrenuntiationem omnium inculcat; eclecticismus aperte denuntiat impotentiam construendi solidam doctrinam et colit (in Cicerone) problemata legis moralis et politicae; neoplatonismus refugium invenit et proponit in mysticismo, sed cum detrimento personae humanae, licet referat omnia ad Deum.

Emanatismus est radicaliter impotens ad solvendum mysterium universi; eius valor est in hoc, quod superat aeternitatem materiae, ab omnibus graecis admissam; at eius magnus disvalor est in intrinseco caractere pantheistico, qui tollit veram pluralitatem et personalitatem singulorum; ceterum identificatio materiae et mali implicat permanentem conceptionem pessimisticam.

Uti patet, *post Aristotelem philosophia graeca est potius sterilis; successus neoplatonismi explicatur ex influxu doctrinarum orientalium et ipsius christianismi. Nullo modo igitur despicienda est philosophia graeca, quae fundamenta iecit philosophiae perennis; est ergo iure philosophia classica in doctrina platonica et aristotelica, quae perennem actualitatem possident in historia culturae humanae; at defectus et errores invocant adiutorium novum ex revelatione Dei, post quam et per quam ratio adiuvetur in solvendis problematibus vitae et realitatis.*

Characteres philosophiae graecae sunt *obiectivismus, intellectualismus* et aliquo modo *naturalismus*; **obiectivismus**, in quantum res et natura imponuntur subiecto, cognitioni, conditionibus individualibus; **intellectualismus**, in quantum conceptus et intellectus praeponuntur generatim experientiae et voluntati; **naturalismus** (exceptis Platone et Plotino), in quantum magni fit natura sensibilis et homo intelligitur ut una ex rebus naturae. *Integratio huius philosophiae eiusque sublimatio in conceptione christiana habebuntur in determinando valore et limite obiecti, intellectus et naturae.*

BIBLIOGRAPHIA

16.

1) *Textus.*

Praesocratici: DIELS, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 5^a edit., Berlin 1934-38.

Plato: editio princeps curata est ab ESTIENNE (Stephanus), Parisiis 1578; ultima et optima editio est illa curata a BURNET, 6 voll., Oxford 1899-1906.

Aristoteles: editio curata a BEKKER, 5 voll., Berlin 1832 ss.

Epicureismus: edit. curata ab USENER, *Epicurea*, Leipzig 1897.

Stoicismus: *Stoicorum veterum fragmenta*, edit. curata a VON ARNIM, 3 voll., Leipzig 1903.

Scepticismus: *Hypothypothes pyrrhonicae (Sexti Empirici)*, edit. BEKKER, Berlin 1842.

Neoplatonismus (pro Plotino et Porphyrio), editio CREUZER et MOSER, Paris 1855.

2) *Studia.*

J. BURNET, *Greek Philosophy*, London 1914.

T. GOMPERZ, *Griechische Denker*, Wien 1893-1900 (extat versio italica a BANDINI curata).

MAZZANTINI, *Storia del pensiero antico*, Torino 1949.

RITTER-PRELLER, *Historia philosophiae graecae*, 9^a edit., Gotha 1913.

STENZEL, *Metaphysik des Altertums*, 1929.

ZELLER, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, 5 voll., 7^a edit., Tübingen 1920-23.

Practerea innumera habentur studia monographica in diversis linguis, et insuper versiones textuum.

II.

PHILOSOPHIA PATRISTICO-SCHOLASTICA

- A. *Philosophia patristica et S. Augustinus.*
- B. *Initia philosophiae scholasticae.*
- C. *S. Bonaventura et S. Thomas.*
- D. *Prosecutio et occasus philosophiae scholasticae.*

A. — Philosophia patristica et S. Augustinus.

17. Patres Ecclesiae usque ad III saec. p. C., consequenter ad revelationem et post philosophiam graecam, novam quaestionem solvendam habent: est quaestio circa relationem inter fidem et scientiam (= inter Christianismum et hellenismum).

S. Iustinus, Athenagoras, Tatianus, S. Irenaeus defendunt doctrinas fidei contra paganos, ac proinde apologetae dicuntur.

In schola cathechetica Alexandriae **S. Clemens et Origenes** conantur sub influxu platonismi conciliationem ponere inter fidem et scientiam, licet paulum exaggerent partes philosophiae.

Tertullianus deprimit philosophiam et, exaltando fidem ut oppositam rationi, separat fidem a philosophia.

Ceteri Patres agunt potius quaestiones theologicas (de SS. Trinitate, de Christo, de Spiritu Sancto etc.), praesertim post Edictum Mediolanense (313). Eminent inter omnes S. Augustinus.

S. Augustinus (354-430), n. Tagaste in Africa, transit per neoplatonismum et manichaeismum, docet Romae et Mediolani, ubi, opera S. Ambrosii conversus ad fidem (386), incipit quaestiones philosophicas sensu christiano solve; post reditum in Africam fit episcopus Hipponae et ibi moritur.

OPERA (philosophica):

a. 386	{	<i>Contra Academicos libri III.</i>
		<i>De vita beata.</i>
		<i>De ordine libri II.</i>
a. 387	{	<i>Soliloquiorum libri II.</i>
		<i>De immortalitate animae.</i>
a. 388	{	<i>De musica libri VI.</i>
		<i>De quantitate animae.</i>
a. 389		<i>De magistro.</i>
a. 391		<i>De duabus animabus.</i>
a. 388-396	{	<i>De libero arbitrio.</i>
		<i>De diversis quaestionibus.</i>
a. 398		<i>Confessionum libri XIII.</i>
a. 405		<i>De natura boni.</i>
a. 419		<i>De anima et eius origine libri IV.</i>
a. 413-426		<i>De civitate Dei libri XXII.</i>
a. 427		<i>Retractationum libri II.</i>

Praeterea etiam in libris theologicis (*De vera religione, De Trinitate, De gratia et libero arbitrio* etc.) inveniuntur quaestiones et doctrinae indolis philosophicae.

Philosophia S. Augustini *non invenitur systematice exposita* in tractatibus, quia ipse occasionaliter tantum scripsit de variis argumentis; proinde colligenda est ex variis partibus suorum operum.

Contra probabilismum academicum tenet certitudinem, quae praebetur ab autoconscientia, et indolem absolutam veritatum necessariarum, quae efficaciter ducunt ad affirmandam existentiam Dei: intellectus Dei est locus idearum aeternarum, quae sunt exemplaria in creatione mundi a Deo facta (II, 387; III, 26; 89; 92); Deus igitur distinguitur a mundo eique providet.

Homo constat ex anima et corpore, sed *anima est omnino praevalens* et gaudens speciali modo assistentia Dei: in cognitione anima illuminatur a Deo (theoria illuminationis), sensatio pertinet potius ad animam (II, 21), quae gaudet intellectu transcendentem sensum, et libertate, et immortalis est; quoad originem animae Augustinus prius tenet

traducianismum spiritualem (II, 164), sed in *Retractationibus* profitetur creationismum.

Res sensibiles constant materia et forma et continent rationes seminales seu germina ad ulteriorem evolutionem viventium sub influxu Dei (I, 307).

Omnia sunt pulchra in quantum habent unitatem in varietate (III, 436) et ars est activitas expressiva pulchri; tota historia humana est opus educativum Dei ad finem salvationis aeternae (III, 478).

Post S. Augustinum **Boëtius** (480-524) continuat traditionem philosophicam christianam sive vertendo opera logica graecorum (praesertim *Isagogen* Porphyrii) sive scribendo in carcere *De consolatione philosophiae*; Boëtio debentur celeberrimae definitiones personae, aeternitatis et beatitudinis.

18. Adnotationes.

Philosophia patristica, licet cum varietate quaestionum et doctrinarum, est vere philosophia christiana, in quantum speculatur sub influxu fidei, ad eam defendendam et clarificandam. At tempora non sunt sufficienter matura ad corpus systematicum praebendum: Patres fere omnes occasionaliter scripserunt et opera ediderunt immediate utilia ad veritatem et vitam fidei.

S. Augustinus, qui culturaliter plurimum debet neoplatonismo, quasi colligit conclusiones Patrum et perficit operam. Christianismus praebet ei conceptum centralem creationis, quo, adhibendo platonismum idearum aeternarum, distinguit simul Deum a mundo, sed hunc praedicat esse participationem Dei.

Theoria illuminationis est simul effectus platonismi et Christianismi: platonismi, in quantum affirmatur transcendentia veritatis supra mentem humanam; Christianismi, in quantum Augustinus nimis conscius est peccati originalis, consequentis debilitatis humanae et necessitatis adiutorii divini. Haec illuminatio, quae est magni momenti in quaestione de relatione inter magistrum et discipulum, est obiectum plurium disputationum inter criticos: quidam

efferunt interpretationem ontologicam, alii ad extremum oppositum eunt quasi identificando illuminationem augustinianam et abstractionem thomisticam; obscuritas doctrinae profluit ex caractere mixto (naturali et supernaturali) doctrinae augustinianae.

Itaque *in doctrina augustiniana habetur intima unio ordinis naturalis et ordinis supernaturalis*, ita ut nesciamus praecisos limites fidei et rationis, gratiae et naturae, theologiae et philosophiae; haec impossibilitas provenit ex hoc quod opera Augustini praebent potius drama vitae et historiae quam compactum systema idearum; et in illo drama individuali et universali funduntur elementa cuiusque ordinis; certe est praevalens ordo supernaturalis, in quo exaltatur gratia supra naturam, fides supra rationem, voluntas adiuta a gratia supra intellectum, Ecclesia supra Statum (*supernaturalismus, voluntarismus, mysticismus*); haec omnia constituunt illum *Augustinismum*, qui in Medio Aevo ante (magis) et post S. Thomam floruit et praebuit characterem plurium doctrinarum.

Augustinus est cum S. Thoma magnum luminare Christianismi; progressus Platonis supra suos praedecessores similis est progressui Augustini supra proprios in cultura christiana; et sicut drama platonium systematice correctionem habuit ab Aristotele, ita *drama augustinianum systematisationem et praecisionem habebit a S. Thoma*.

Interdum notare possumus et debemus influxum Christianismi in progressu speculationis philosophicae.

Supra obiectivismum intellectualisticum et naturalisticum philosophiae graecae Christianismus exaltat personam humanam sive in suis elementis constitutivis (praevalentia animae spiritualis) *sive in sua libertate*; *actio creatrix Dei notat contingentiam et dependentiam mundi*, quae proinde ostenditur ut instrumentum spiritualitatis humanae in eius ascensione ad Deum; *notatur efficacia voluntatis humanae in determinatione vitae*, ita ut augeatur responsabilitas moralis et conscientia peccati; at simul *proclamatur misericordia et paternitas Dei*, qui, licet ontologicè transcendens mundum, tamen intime adest in hominibus per gra-

tiam. Pariter sublineantur magna dignitas et limes personae humanae, eius cooperatio ad opus Dei et eius miseria invocans adiutorium Patris coelestis.

Exinde *historia acquirit sensum illum, qui absolute absens erat in philosophia graeca*; haec erat mera philosophia entis et naturae; in Christianismo *philosophia nova est philosophia Dei et personae*; Augustinus nullum obiectum tenebat dignum consideratione sapientiali nisi *Deum et animam*. Certe requiritur ad philosophiam Dei et personae philosophia entis, quae melius adlaboranda est in nova atmosphaera christiana; et hoc erit munus S. Thomae, qui, recipiendo Deum et personam humanam ut maxima obiecta philosophiae christiana, conabitur substratum theoreti- cum ei praebere per philosophiam entis noviter redactam.

B. — Initia philosophiae scholasticae.

19. **Philosophia scholastica**, ita dicta quia eius initia fuerunt in scholis mediaevalibus, continuat philosophiam patristicam et paulatim magis adhibet aristotelismum ad construendas doctrinas.

In scholis adhibentur *Organum* Aristotelis, *Timaeus* Platonis, *Isagoge* Porphyrii, opera philosophorum romanorum et SS. Patrum, *De consolatione philosophiae* Boëtii; disciplinae constituuntur ab artibus liberalibus *trivii* (grammatica, dialectica, rhetorica) et *quadrivii* (arithmetica, geometria, astronomia, musica).

Influxus neoplatonismi (qui toto Medio Aevo diffundebatur ex operibus *Pseudo-Dionysii*), habetur saec. IX in **Scoto Eriugena**, qui in opere *De divisione naturae* conatur conciliare emanatismum cum transcendentia christiana (III, 52).

Interea *Arabes* introducunt in Europam aristotelismum historicum cum interpretatione neoplatonica; iam **Avicenna** († 1037) extulerat in Oriente aristotelismum (II, 79), sed princeps arabum est **Averroës** (1126-1198), qui anthomastice appellatus est « *Commentator* » Aristotelis; aver-

roismus retinet aristotelismum historicum cum aeternitate materiae et mortalitate animae individualis; sub influxu neoplatonismi docet emanationem intelligentiarum, quae desinit in Intellectum agentem unicum pro omnibus hominibus et extrinsecus assistentem singulos (II, 79; 158).

Cum arabibus considerandi sunt philosophi iudaei **Aviccebron**, qui ponit materiam primam etiam in angelis, et **Moses Maimonides**.

Ex *Isagoge* Porphyrii, quae in Occidente cognoscitur per versionem Boëtii, profuit quaestio de universalibus, coniuncta cum quaestione theologica de SS. Trinitate (II, 269).

Roscellinus († 1120) est princeps eorum, qui *nominales* appellantur; **Gulielmus Campellensis** est princeps *realium*; **Abaelardus** (1079-1142) et **S. Anselmus** (1033-1109) habent doctrinam mediam seu realismum moderatum, qui postea a S. Thoma perfectius exponetur. Opera philosophica S. Anselmi sunt *Monologium*, in quo demonstrat existentiam Dei a mundo, et *Proslogium*, in quo utitur celeberrimo argumento ontologico (III, 12).

Inter scholasticos praedecessores S. Thomae, qui concludunt periodum initialem et considerari possunt ut pertinentes ad periodum floridam philosophiae scholasticae, sunt **Alexander Halensis** († 1245), franciscanus, **Gulielmus de Alvernia** (D'Auvergne 1180-1249) et **S. Albertus Magnus** (1206-1280).

Al. Halensis in sua *Summa Theologiae* sequitur generatim doctrinas augustinianas; **Gulielmus** considerari potest praeparator thomismi, licet late pendeat a platonismo et augustinismo; **S. Albertus Magnus** immittit latissime aristotelismum idealem in culturam occidentalem, rei-ciendo doctrinas heterodoxas aristotelismi historici et interpretationem arabum.

Meminisse etiam iuvabit **Petrum Lombardum**, qui scripsit opus theologicum, cui titulus *Libri sententiarum* (4 libri); hoc opus erat textus ordinarius praelectionum theologicarum in Universitate parisiensi, in qua docuerunt tres praedicti scholastici. Attamen simul cum ipsis, prae-

sertim in facultate artium (trivium et quadrivium), habebantur aristotelici averroistae, inter quos eminet **Sigerus de Brabantia** († 1283); en doctrina averroismi inter latinos (unde dicitur averroismus latinus): mundus est aeternus, Deus non providet rebus, intellectus agens est unicus, anima individualis non est immortalis, voluntas subiacet determinismo; cum haec puncta doctrinalia pugnarent contra doctrinam christianam, averroistae latini proposuerunt speciosam doctrinam de duplici veritate: propositio quaedam potest esse vera secundum fidem et falsa secundum philosophiam, et viceversa; haec doctrina de duplici veritate diffusa est usque ad Renascentiam, ut videri potest apud *Pomponatium*.

20. Adnotationes.

Initia philosophiae scholasticae subiacent permaxime influxui augustinismi, in quo notatur exaltatio fidei et amplitudo doctrinarum contra haereses. Consequenter ad augustinismum non clare ponuntur et servantur fines inter fidem et rationem, ita ut ipsum argumentum ontologicum S. Anselmi oscillationem habeat inter partes fidei et partes rationis.

Primis temporibus circa aristotelismum cognoscitur tantum *Organum* seu Logica, ita ut illud exponant et commentantur tantum magistri artium seu professores facultatis artium. Neoplatonismus notabilem influxum habet sive in Scoto Eriugena sive in aliis, qui magis orthodoxe philosophiam et theologiam tractaverunt.

Praealentia fidei efficit ut quaestiones philosophicae agantur in tractatibus theologicis, qui paulatim formam systematicam induunt in variis Summis.

Progressu temporis crescit cognitio operum aristotelicorum sub interpretatione arabum, ita ut aristotelismus averroisticus constituat grave periculum pro catholicitate; annis 1210 (*Gregorius IX*) et 1215 (*Urbanus IV*) habetur prohibitio docendi philosophiam Aristotelis; at prohibitiones parum valent; necesse erat directe et per rationem oppugnare periculum.

Exinde duo magni Ordines, *Franciscanorum* et *Dominicanorum*, sibi quasi dividunt zonam: franciscani stricte se tenent ad augustinismum et reiciunt absolute averroismum; dominicani conantur synthesim ponere inter aristotelismum metaphysicum et theologiam, reiciendo interpretationem averroisticam; priorum princeps est hac periodo Al. Halensis, posteriorum est S. Albertus Magnus; attamen ambo praecursores sunt S. Bonaventurae et S. Thomae.

C. — S. Bonaventura et S. Thomas.

S. Bonaventura (1221-1274), n. Bagnoregio, franciscanus **21.** et discipulus Al. Halensis, docuit in Universitate parisiensi ab a. 1248, postea ab a. 1257 minister generalis sui Ordinis electus est; creatus Cardinalis a. 1273.

OPERA (praeter *commentarium in Sententias Petri Lombardi*): *Itinerarium mentis in Deum*, *Reductio artium ad theologiam*, *Breviloquium*.

Doctrina S. Bonaventurae, licet respectum habeat ad aristotelismum, est essentialiter augustiniana (theoria illuminationis, materia in angelis, rationes seminales, praevaletentia fidei et gratiae, mysticismus, voluntarismus etc.). Ipse docet impossibilitatem creationis ab aeterno (III, 98), pluralitatem formarum in composito, beatitudinem formalem consistere in actu cognitionis et amoris (III, 155).

Tituli duorum opusculorum satis indicant characterem philosophiae bonaventuriana: *Reductio artium ad theologiam* est essentialiter contra naturalismum averroisticum, qui docebatur a magistris artium; *Itinerarium mentis in Deum* monstrat processum rationalem et superrationalem perveniendi ad Deum: in rebus infrahumanis habetur vestigium Dei; in homine potius imago ex possessione intellectuali veritatum aeternarum; et hoc modo pervenimus ad Deum ut Ens et Bonum; at per viam exstaseos pervenimus ad Deum ut Sponsum animae, mediante meditatione et amore Crucifixi; inde triplex lumen ducens ad Deum: *lumen inferius*, *lumen interius*, *lumen superius*.

22. **S. Thomas** (1225-1274), n. Roccasecca apud Neapolim ex nobilissima familia, educatur prius in Monasterio Montis Casini (1230-39), postea alumnus in Universitate neapolitana; a. 1243 fit dominicanus et est alumnus in Universitate parisiensi, postea audit lectiones S. Alberti Magni Coloniae. In Universitate parisiensi docet a. 1252-60, prius ut baccalaureus, postea ut magister; docet etiam Romae, Anagni, Orvieto, Viterbo et rursus Parisiis (1269-1272), iterum Romae et Neapoli; mortuus est Fossanovae in Monasterio Cistercensium, durante itinere ad Concilium Lugdunense.

OPERA. Opera S. Thomae sunt innumera in vita tam brevi; quae vero momentum stricte philosophicum habent hic enumerantur:

Commentaria in fere omnia opera *Aristotelis*, *Pseudo-Dionysii*, *Boëthii*, *Procli* (*De causis*) et *Petri Lombardi* (*Libri Sententiarum*).

Quaestiones disputatae: *De veritate*, *De potentia Dei*, *De anima*, *De malo*, *De spiritualibus creaturis*.

Quaestiones quodlibetales.

Opuscula: *De ente et essentia*, *De aeternitate mundi contra murmurantes*, *De unitate intellectus contra averroistas*, *De substantiis separatis*, *De regimine principum* (authenticum usque ad c. 4 libri II).

Summa contra Gentiles et *Summa Theologiae*.

Structura et modus citationis operum S. Thomae iam indicata sunt in textu (I, 20).

Doctrina S. Thomae late exposita est in tractatione theoretica et summatim indicata, quoad philosophiam speculativam, in 24 *thesibus thomisticis*, quae appositae sunt singulis capitibus; hic indicantur elementa distincta a ceteris formis philosophiae scholasticae.

Contra rationalismum et exaggeratum supernaturalismum relatio inter fidem et rationem clare et praecise exponitur per limites et concordiam utriusque.

Notio entis est analoga (*contra scotismum*) et ens actuale dividitur ut ens in actum et potentiam (*contra Suarez*), ita ut distinctio inter essentiam et existentiam sit realis, non tamen sicut inter duas res; existentia Dei non probatur argumento ontologico, sed proficiscendo a mundo sensibili per principium causalitatis; mundus creatus est

in tempore, sed Deus potuisset etiam ab aeterno illum creare.

Homo componitur corpore et anima tanquam ex materia et forma; unde reicitur intellectus unicus averroismi; anima est unica forma in homine (*contra pluralismum formarum scholae scotisticae*), est spiritualis et eius immortalitas potest certo probari ratione et probatur (*contra Scotum*).

Cognitio sensibilis attingit immediate res materiales et concretas; cognitio intellectiva extenditur ad quodcumque ens, sed eius obiectum proprium est intelligibile in sensibili et a sensibili obtinendum per abstractionem: inde exclusio speciei expressae in sensibus externis et necessitas duorum intellectuum, agentis et possibilis, ut duarum facultatum cuiusque animae (*contra Suarez et etiam contra averroismum*); intellectus habet primatum supra voluntatem; universale est aliquid logicum quoad statum universalitatis, habens essentialem relationem ad rem sensibilem et individualement, cuius individuatio est a materia signata quantitate; abstractio est praecise disindividuatio seu separatio logica a materia signata quantitate; tamen intellectus cognoscit tantum indirecte singulare corporeum.

Quoad libertatem S. Thomas admittit vim electivam contra determinismum, at contra Scotum et exaggeratos indeterministas docet actum electionis praecedi ab ultimo iudicio practico intellectus, quem voluntas semper sequitur, licet libere. In quaestionibus moralibus S. Thomas optime illustrat legem moralem naturalem et virtutes, ordinandas ad beatitudinem, quae in actu cognitionis Dei consistit; exinde bene conciliantur persona et Status in respectivis exigentiis et iuribus.

Adnotationes.

23.

S. Bonaventura et S. Thomas sunt principes philosophiae scholasticae mediaevalis et *constituunt duplicem modum praesentandi philosophiam christianam*; prior adhaeret magis traditioni augustinianae, pretio habet rationem et naturam, at omnia evolvit in athmosphaera mysti-

cismi (= seraphicismi) franciscani; posterior magis attendit ad capacitatem rationis et naturae, at omnia consummat per fidem et gratiam. Praevalenti voluntarismo S. Bonaventurae respondet praevalens intellectualismus S. Thomae, ita ut in synthesisi thomistica platonismus, aristotelismus et augustinismus convenient ad splendidam unitatem obtinendam.

Thomismus non est simpliciter aristotelismus christianus (ex mera intentione vitandi pericula aristotelismi averroistici), sed est *nova et comprehensiva doctrina philosophica*, in qua praesupposita generalia sunt platonica, sed omnia retractantur sub influxu aristotelismi et per conceptus revelationis christianae ab Augustino profunde consideratae (II, 446); *thomismus considerari potest ut conclusio totius speculationis praecedentis et fundamentum ulterioris evolutionis*, quia in sua compacta unitate magnam habet capacitatem assimilandi quidquid veri a quocumque docetur.

In thomismo habetur verus et solidus *realismus* ut *metaphysica entis* (II, 447), in qua *persona consideratur ut nobilissimus status entis* (II, 449); habemus igitur *philosophiam sane humanisticam*, in qua intellectus, qui maxime exaltatur sine exaggeratione, quaerit fidem.

Sub respectu obiective philosophico (= quoad se in consideratione rationali) *doctrina thomistica praeferenda* est doctrinae bonaventuriana, quia magis salvat iura et munera rationis in systematica speculatione rerum per centralem conceptum entis (= est magis theoretica, sicut debet esse philosophia); at *sub respectu subiectivo* (= quoad nos homines, qui philosophamur ad vitam recte agendam in ordine supernaturali) *doctrina thomistica complenda* est (in praesentatione et in individuali experientia unitaria theoreticitatis et vitae) *per doctrinam bonaventurianam*, in quantum haec expressiori modo ac thomistica notat partes voluntatis et gratiae; obiectiva synthesis duarum doctrinarum non est possibilis, at possibilis et valde utilis (forte etiam necessaria) est synthesis in singulis, qui contemplantur et aliis tradunt fructus propriae contemplationis.

D. — Prosecutio et occasus scholasticae.

Post S. Thomam, **Rogerus Baco** (1214-1292), fran- 24.
ciscanus, adhaeret adhuc augustinismo, parum considerat
metaphysicam et logicam deductivam, cui opponit directam
experientiam rerum naturalium; ob suas doctrinas habuit
etiam carcerem; eius opus principale est *De secretis ope-*
ribus artis et naturae.

I. Duns Scotus (1265-1306), franciscanus scoticus,
docuit Oxonii (Oxford) et Parisiis; eius opus principale
est *Opus oxoniense*.

Doctrina scotistica his punctis fere continetur: in
pluribus quaestionibus (ut in quaestione de immortalitate
animae humanae, II, 175) sola fides dare potest firmam
certitudinem; conceptus entis est univocus (II, 338); prae-
ter distinctionem realem et logicam datur distinctio for-
malis (II, 348); essentia et existentia non distinguuntur
realiter (II, 374); in viventibus praeter animam datur
forma corporeitatis (I, 288; II, 157); principium individua-
tionis est haecceitas (II, 397); suppositum constituitur ex
incommunicatione (II, 402); intellectus cognoscit directe
seu intuetur singulare corporeum (II, 93) et est essentialiter
activus; voluntas tamen habet primatum supra intel-
lectum (II, 126), ita ut sit ab eo independens in suis deter-
minationibus; Deitas consistit in infinitate radicali seu
iure ad omnes perfectiones (III, 43) et voluntas Dei est
libera quoad leges morales, ita ut in praeceptis respicien-
tibus relationes inter homines (= praecepta secundae
tabulae in *Decalogo*) nihil sit intrinsece malum; beatitudo
consistit in actu amoris Dei (III, 155).

Raymundus Lullus (1235-1315), hispanus, in opere *Ars*
magna attendit ad amplificationem logicae syllogisticae
seu ad exaggeratam dialecticam.

G. de Occam (1300-1347), franciscanus anglus; docuit
Oxonii; postea partes suscepit imperatoris Ludovici Bavari con-
tra Pontificem; in carcerem detrusus est, sed aufugit et prote-

ctionem habuit apud imperatorem; eius opus philosophicum principale est Tractatus Logicae.

Doctrina occamistica nimis separat fidem a ratione, ita ut plures doctrinae (= theses) philosophicae tantum a fide habeant certitudinem; extollit logicam formalem, negat species in cognitione et intellectum agentem (II, 70); docet cognitionem directam individui materialis ex parte intellectus (II, 93); negat, sicut Scotus, distinctionem inter animam et eius facultates (II, 147); est conceptualista (dici solet nominalista) in quaestione de universalibus (II, 274); Deitatem ponit in simplici cumulo attributorum (III, 43); ponit fundamentum veritatis in potentia Dei (II, 381) et consequenter docet moralitatem pendere ab arbitrio Dei (III, 168); separationi inter fidem et rationem respondet in eius doctrina separatio inter Ecclesiam et Statum, cui Occam agnoscit praevalentiam erga Ecclesiam.

Occamismum sequuntur Durandus de S. Porciano, Petrus Aureoli (d'Auriol) et Ioa. Buridanus († 1318) cuius doctrina in quaestione de universalibus dicta est terminismus, in quantum tantum termini essent universales; in quaestione de libertate Buridanus est determinista, in quantum tenet voluntatem determinari a motivis.

Praeter istos in hac periodo habentur: *mystici* sive *orthodoxi* (Gerson) sive *heterodoxi* (Eckart), *averroistae* (Iohannes de Jandun), *critici phaenomenistae* ad modum Hume (Nicolaus de Ultricuria = d'Autricourt), *factores scientiarum* experimentalium (Nicolaus de Oresme), *scotistae* (Franciscus de Mayronis) et *thomistae* (Capreolus: princeps thomistarum). Ipsa multiplicitas directionum indicat dispersionem theoreticam et consequentem debilitatem.

Scholastica iam decidit ut schola philosophica praevalens et iam notantur (de Ultricuria, de Oresme) initia novarum viarum.

25. Adnotationes.

Occasus Scholasticae non est explicandus per intrinsicum defectum valoris speculativi, nam saeculis posteriori-

bus et praesertim nostris temporibus adhuc reviviscit, sed *ob defectum hominum philosophantium* et ex circumstantiis.

Imprimis habetur, post S. Thomam, *positio potius critica quam systematica* et nimius usus dialecticae; ipsum opus Raymundi Lulli aperte monstrat exaggeratum formalismum.

Praeterea praeeminentia S. Thomae et Scoti, qui respective repraesentant Ordinem dominicanorum et franciscanorum, efficit ut profundius dividantur duae scholae et ad invicem digladiantur; exinde habebuntur semper *thomistae* et *scotistae* polemice tractantes problemata philosophiae; proinde potius exegetice et polemice agitur quam stricte theoretice; saepe auctoritas S. Thomae vel Scoti pluris valet quam intrinseca vis rationum.

Experimentalismus Rogeri Baconis poterat optime uniri cultui metaphysicae; at Baco maluit metaphysicam impugnare, ita ut magis augeretur numerus adversariorum thomismi.

Scotismus, praecise quia nimis exaltat fidem et voluntatem et singulare, concurrit ad dissolutionem syntheseos praecedentis: *voluntarismus*, *indeterminismus*, *ultra-realismus*, *intuitionismus*, *formalismus* in distinctionibus et pluralismus in formis, concretismus exaggeratus in doctrina haecceitatis etc. ducunt ad extrema characteres augustinismi, ita ut, potius quam integratio thomismi, habeatur crisis continua doctrinarum; paulatim positiones doctrinales sistunt in extremis: extremum fidei et theologiae, extremum rerum singularium experientiae; quaestiones de Deo et de creatione, de immortalitate animae, de bono et malo morali etc. relinquuntur fidei, ita ut rationi non relinquatur nisi investigatio individui empirici seu multipliciter rerum sensibilibus; hoc modo metaphysica entis, actus et potentiae, formae et materiae dissolvitur.

Occamismus, licet non sit proprie necessaria derivatio Scotismi, evidenter cum eo coniungitur et consummat occasum Scholasticae; *Occam pertinet ad Scholasticam potius extrinsece, seu ut franciscanus et ut doctor illius temporis, quam intrinsece seu in doctrinis; ipse est potius anti-*

scholasticus et *dissolvit synthesim praecedentem*: contra «veterem» habetur nunc «*via modernorum*» seu *occamismus* contra doctrinam et vitam Ecclesiae simul ac contra metaphysicam thomisticam.

Influxus *occamismi* magnus fuit in Europa, et ipse *Lutherus magni faciebat Occam*; despectus scholasticorum metaphysicorum et studium naturae sensibilis, quae constituunt characterem sequentis saeculi, multum debent *occamismo*.

Elementa positiva, ut experimentalis inquisitio naturae (quae ducit ad modernas scientias), agnoscenda sunt, at poterant optime conciliari et uniri cum metaphysica entis. Ex defectu huius unionis factum est ut, in reactione contra «modernos», quidam scholastici exaggerate adhiberent conceptus metaphysicos in quaestionibus pertinentibus ad scientias naturales et nimis sisterent in exegesi Aristotelis et S. Thomae; exinde habebatur ex una parte *metaphysicismus* (= formalismus et dialectismus ludens conceptibus metaphysicis) et ex alia parte *physicismus superbus*, qui in futuro conabitur se substituere verae metaphysicae.

Clara visio iurium et limitum metaphysicae et physicae efficiet nostris temporibus ut metaphysica scholastica et praesertim thomistica reviviscat cum ditatione inventorum experimentalium.

BIBLIOGRAPHIA

26.

1) *Textus*.

Opera Patrum inveniuntur edita in MIGNE, *Patrologiae Cursus completus*, 1844-66: series graeca 161 voll., series latina 221 voll.; series latina continet etiam opera *Scoti Eriugena* et *S. Anselmi*.

S. Albertus Magnus: edit BORGNET, 38 voll. Paris 1872 ss.

S. Bonaventura: edit. *Patrum O. F. M. Quaracchi*, 10 voll. 1883-1902.

S. Thomas: edit. Fiaccadori, Parma 1852 ss.; at

optima est editio *leonina*, iussu Leonis XIII, Romae 1882 ss., quae tamen est incompleta (*duae Summae* et quaedam Commentaria in Aristotelem); Op. *De ente et essentia* editum est a P. ROLAND-GOSSELIN; omnia *opuscula* habent etiam editionem curatam a P. MANDONNET.

R. Baco: edit. partialis STEELE, Oxford 1905.

Duns Scotus: edit. L. WADDING, Lyon 1639, reimpressa Paris 1891; at attenditur nova et melior editio critica.

2) *Studia*.

R. JOLIVET, *Essai sur les rapports entre la pensée grecque et la pensée chrétienne*, Paris 1932.

A. PUECH, *Histoire de la littérature grecque chrétienne jusqu'à la fin du IV siècle*, Paris 1928-30.

P. DE LABRIOLLE, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, Paris 1920.

U. MORICCA, *Storia della letteratura cristiana*, Torino 1924.

B. ROMEYER, *La philosophie chrétienne jusqu'à Descartes*, 3 voll., Paris 1934-37.

É. GILSON, *Introduction à l'étude de S. Augustin*, Paris 1943 (2^a edit.).

CH. BOYER, *Essai sur la doctrine de S. Augustin*, Paris 1932.

M. DE WULF, *Histoire de la philosophie médiévale* (6^a edit.), Louvain 1934-36.

É. GILSON, *L'esprit de la philosophie médiévale*, Paris 1944 (2^a edit.).

É. GILSON, *La philosophie de S. Bonaventure*, Paris 1943 (2^a edit.).

A. SERTILLANGES, *S. Thomas d'Aquin*, Paris 1910.

M. MANSER, *Das Wesen des Thomismus*, Fribourg 1932.

S. HARRIS, *Duns Scotus*, Oxford 1927.

Innumera tamen habentur editiones, versiones, studia etc.; cfr. ingentem bibliographiam in ÜBERWEG, o. c. et in C. GIACON, *Il pensiero cristiano con particolare riguardo alla scolastica medievale*, Milano 1943.

III.

PHILOSOPHIA MODERNA

- A. *Philosophia Renascentiae.*
- B. *Rationalismus praekantianus.*
- C. *Empirismus praekantianus.*
- D. *Philosophia germanica a Kant ad Hegel.*
- E. *Philosophia europaea postkantiana.*

A. — Philosophia Renascentiae.

27. Periodus *Renascentiae* intelligitur stricte illa, quae est a saec. XIV ad saec. XVI; *Renascentia* autem sumit nomen a renovatione culturae, in quantum in ea, etiam per ampliores cognitionem litteraturae graeco-latinae, plures homines litteras discunt et inde habetur notabilis differentia in modo vivendi et considerandi realitatem.

Plures disputationes habitae sunt et adhuc hodie habentur circa praecisum characterem Renascentiae in comparisonem cum doctrina christiana; at verius, etiamsi possibile, est valde difficile agnoscere notam stricte unitariam in hac periodo; elementa philosophica Renascentiae sunt tam varia ut communis denominatio minus exacta resultet.

Nos adumbrabimus singulas doctrinas, ita ut aliqualis denominatio Renascentiae ut conclusio expositionis habeatur.

Litterae humanae constituunt humanismum litterarium, cuius praecipui cultores sunt in Italia, at etiam in Gallia, Hispania, Anglia, Hollandia, Helvetia etc. « studia humanitatis » florescunt. Quoad philosophiam habemus resumptionem philosophiae antiquae, reviviscentiam scholasticae (secunda scholastica) et novas syntheses.

1) *Resumptio philosophiae antiquae* respicit platonismum, aristotelismum et stoicismum.

Platonismus colitur praesertim in Academia Florentina, in qua eminet **Marsilius Ficinus** (1433-1499); ipse contra scholam averroisticam exaltat hominem in sua dignitate et in *Theologia platonica de immortalitate animorum* (18 libri) demonstrat immortalitatem animae humanae; iam ante ipsum **Fr. Petrarca** pugnaverat contra averroistas, qui, profligati in Universitate parisiensi, fortes erant in Universitate patavina.

Inter platonicos habemus etiam: **G. G. Pleton** († 1450) et Card. **Bessarion** († 1472) plurimum adlaboraverunt ad diffusionem platonismi; illis addi debet extra Italiam Card. **Nicolaus Cusanus** (1401-1464), qui, exaggerando theoriam platonice participationis, tenuit mundum esse explicationem Dei et Deum constitui *per coincidentiam oppositorum*; inde periculum pantheismi. **Io. Pico de Mirandula** († 1494) tenet potius doctrinam eclecticam, in qua partes habent platonismus, aristotelismus, scholastica et cabalistica.

Aristotelismus, praeterquam apud scholasticos, propugnatur in Universitate patavina et bononiensi: in priore eminent **Achillini** et **Niphus**, qui docent aristotelismum iuxta interpretationem averroisticam; in posteriore eminet **Petrus Pomponatius** (1462-1524), qui docet aristotelismum iuxta interpretationem magis sensisticam Alexandri Aphrodisiensis (alexandrinismus, II, 79), ac proinde in libello celebri *De immortalitate animae* eam negat ut philosophus et admittit ut christianus; en theoria duplicis veritatis (II, 175).

Ipsis adiungi debent **I. C. Vanini** († 1619) et **C. Cremonini** († 1631), qui aristotelismum in physica et astronomia adhuc retinet ut inconcussum et aversatur novitatibus galileianis.

Stoicismus renovatur a **Iusto Lipsio** († 1606), dum *atomismus* habet continuatorem **P. Gassendi** († 1655), qui tamen conatur illum conciliare cum doctrinis christianis.

2) *Scholastica* continuatur per dominicanos, qui rigide thomismum plus minusve sequuntur, et per **Fr. Suarez S. I.**, cui addi possunt alii Patres Societatis Iesu.

Dominicani commentantur opera S. Thomae: **F. Silvestri** (*Ferrariensis*, a Ferrara, † 1526) commentatur *Summam contra Gentiles*; **Thomas De Vio** (*Caietanus*, a Caieta, † 1534) commentatur *Summam Theologiae* et evoluit aliquo modo doctrinas thomisticas; at habentur quoque dominicani, qui in quaestionibus iuridicis et politicis, sicut etiam in quaestionibus stricte theologicis, proprias doctrinas exponunt ex principiis S. Thomae: **Fr. de Vitoria** († 1546), **Dominicus Soto** († 1560), **Melchior Cano** († 1560), **B. Medina** († 1581) et **D. Bañez** († 1604).

Fr. Suarez (1548-1617), princeps philosophus et theologus Societatis Iesu, conatus est funditus tractare quaestiones metaphysicas modo systematico.

OPERA: *Disputationes metaphysicae*, *De Legibus*, *Defensor fidei*; Suarez commentatur quoque opera S. Thomae, at frequentius proprias doctrinas habet, ita ut suarezismus (complexus doctrinarum suarezianarum et idea centralis huius complexus) longe sit a thomismo. En puncta principalia philosophiae suarezianae: non admittit universalem divisionem entis actualis ut entis in actu et potentia (II, 365) neque distinctionem realem inter essentiam et existentiam in creaturis (II, 374); non distinguit relationem realem a suo fundamento (II, 413); conceptus entis, a Suarez propositus, nimis nominaliter sumitur seu potius quoad essentiam (II, 447); ponit principium individuationis in ipsa unitate transcendentali (II, 397); ponit essentiam suppositalitatis in quodam modo substantiali (II, 402); sensibus externis tribuit species expressas (II, 89); tribuit intellectui humano directam cognitionem seu intuitionem singularium materialium (II, 93) et actum volitionis independentem dicit ab ultimo iudicio practico intellectus (II, 134); tenet materiam posse existere sine forma (I, 249), ex asserta identitate reali inter essentiam et existentiam; recipit moderatum autonomismum moralem in doctrina obligationis (III, 186) et explicat originem Status per pactum sociale (III, 339).

Doctrinam suarezianam sequitur generatim **G. Vasquez S. I.** (1551-1604); alii pertinentes ad S. I.: **Io. De Lugo**,

Al. Molina, Leon. Lessius etc.; hac periodo habetur celeberrima controversia circa naturam gratiae (philosophice: circa naturam concursus divini in actiones creaturarum); duae doctrinae sumunt denominationem a P. Bañez et a P. Molina (III, 101-109).

3) *Novae syntheses* habentur praesertim per B. Telesium, I. Bruno et Th. Campanella.

B. Telesius (1508-1588) construit philosophiam naturae docendo res mundanas componi ex materia et duobus principiis, quae sunt calor et frigus; in homine tamen datur mens, quae gaudet natura spiritali et assurgit ad Deum et ad bonum morale. Opus: *De rerum natura iuxta propria principia*.

I. Bruno (1548-1600) docet mundum esse infinitum, vivificari ab anima universali intelligenti et necessario profluere a Deo; inde emanatismus et quasi certe pantheismus. Opera: *De la causa, principio e uno*; *De l'infinito, universo e mondi*.

Th. Campanella (1568-1639) conatur conciliationem ponere inter thomismum et telesianismum, plura sumendo a platonismo et augustinismo; Campanella exaltat autoconscientiam, profunde considerat aspectum metaphysicum rerum et praebet solidam apologeticam fidei contra aristotelicos heterodoxos et lutheranos; celeberrima est doctrina communistica eius, quam tamen ipse postea plurimum mitigat. Opera: *Metaphysica*, *Atheismus triumphatus*, *Monarchia Messiae* (omnes cognoscunt opellam: *Civitas Solis*).

Ipsis addi possunt **Montaigne** († 1592) et **Sanchez** († 1632), qui scepticismum quendam professi sunt.

Adnotationes.

28.

Philosophia Renascentiae habet, uti patet, varias directiones, quae proinde valde difficilem reddunt communem denominationem. Renascentia non potest dici sic et simpliciter antischolastica neque antichristiana; antischolastici et antichristiani sunt stricte aristotelici heterodoxi et I. Bruno; at *platonici, Telesius et Campanella non fuerunt*

antichristiani neque omnino antischolastici; platonici generatim non sunt scholastici, at bene possunt addi traditioni augustinianae philosophiae scholasticae, licet verbo nimis exaltent dignitatem et capacitatem hominis; haec dignitas semper agnita est et exaltata in traditione scholastica et christiana; maior vis in illa exaltatione a platoniceis facta explicatur ex oppositione ad aristotelismum heterodoxum.

Telesius non est aristotelicus, neque vere scholasticus; at eius doctrina, supposita essentiali adhaesione veritatibus fidei circa hominem et Deum, est simplex philosophia naturae seu physica philosophica.

Campanella saepius proclamat dependentiam suae doctrinae a philosophia thomistica, licet plura sumat a S. Augustino et a traditione platonica, a Telesio et a traditione scotistica.

Certe praevallet in Renascentia studium naturae et usus rationis humanae; unde loqui possumus de praevalenti naturalismo; at hic naturalismus est contra doctrinam theologicam et fidem et gratiam tantum in aristotelismo heterodoxo et in I. Bruno, non in omnibus; verus igitur naturalismus est aristotelismus illorum qui, relinquentes metaphysicam Aristotelis et eius evolutionem thomisticam, sistunt in exaggeratione physicismi aristotelici.

Natura, homo, historia magis in Renascentia considerantur ac in Medio Aevo; at haec elementa possunt habere duplicem significationem: vel omnia considerantur contra transcendentiam Dei, et tunc favent naturalismo immanentistico (aristotelismus heterodoxus et Bruno); vel considerantur ampliori modo quam fecerunt scholastici, et tunc habemus specialem considerationem rerum concretarum experientiae, quae addi potest metaphysicae thomisticae de ente.

Aliis verbis: *significatio philosophica Renascentiae est indoles concreta speculationis*, quae potest habere valorem contra vel praeter metaphysicam mediaevalem; in quibusdam philosophis Renascentiae est contra, sed in aliis est praeter, ac proinde consideratio physico-historica realitatis et consi-

deratio metaphysica fecunde uniri possunt ad integram considerationem realitatis.

Itaque *philosophia Renascentiae non est in se neque pagana neque christiana*; in ipsa habentur et christiani et antichristiani, scholastici et antischolastici et praeterscholastici, fautores immortalitatis et fautores mortalitatis animae humanae etc.

Certe *synthesis thomistica*, si excipiuntur dominicani, iam amissa est, etiam in schola suareziana, quae est potius eclectica; ex hoc profluit difficultas sese opponendi novis doctrinis philosophicis, quae semper magis discedunt a metaphysica thomistica; iure dicere possumus quod occasus scholasticae coincidat cum occasu thomismi; ipsi dominicani huius periodi potius exegetice agunt, quam speculative, vel se conferunt ad quaestiones iuridico-politicas, tunc maximi momenti, at cum detrimento philosophiae theoreticae.

Exinde explicatur directio philosophiae modernae.

B. — Rationalismus praekantianus.

Rationalismus (doctrina et methodus exaltantes rationem) dupliciter hic sumitur: ut *doctrina exaltans rationem contra sensum* et experientiam, et ut *doctrina exaltans rationem contra fidem*; frequentius habetur prior significatio, at non deest quandoque posterior.

G. Cartesius (1596-1650), n. Le Haye in Gallia, educatus in collegio La Flèche S. I. (doctrina suareziana), post itinera varia, vivit solitarius in Hollandia viginti annos et postea, invitatus a regina Christina, se confert in Sueciam, ubi moritur.

OPERA philosophica: *Discours de la méthode*, *Meditationes de prima philosophia*, *Principia philosophiae*, *Les passions de l'âme*, *Regulae ad directionem ingenii*.

Cartesius, post transitionem Renascentiae, intendit novam construere philosophiam, quae firmitatem absolutam habeat post oscillationes aliorum et contra negationem scepticorum; propterea incipit a dubio reali et uni-

versali, licet methodico; dubium superatur ab autoconscientia, in quantum advertentia dubii est aliquid certi, quod negari nequit: *cogito* (= habeo conscientiam dubitandi), *ergo sum* (= idest datur mihi aliquid stabile, quod est existentia cogitantis); «sum» non habetur ut conclusio, sed ut aliquid immediate notum in ipsa advertentia dubii (II, 217).

Hinc triplex elementum habetur:

1) *certitudo habetur ex evidentia ideae*; proinde evidentia ideae praesentis menti constituit criterium certitudinis (idea clara et distincta: II, 243);

2) «*ego*» seu *anima est aliquid cogitans* seu essentialiter cogitans (res cogitans) et opponitur rebus extensis non cogitantibus (res extensa);

3) *ad aliquid statuendum circa realitatem sufficit inspicere ideam claram et distinctam*, quam in nobis habemus.

Exinde doctrina cartesiana circa hominem, mundum et Deum:

Quoad Deum: Deus demonstratur praecipue ex idea clara et distincta Infiniti (III, 12) et exaltatur eius potentia, ita ut veritas pendeat ab arbitrio Dei (II, 381).

Quoad hominem: homo est essentialiter anima (II, 149); sensatio ad animam pertinet (II, 21) et fit in cerebro (II, 22), ubi in glandula pineali anima invenitur (II, 160); ideae sunt innatae (II, 158); non res percipiuntur immediate, sed ideae nostrae (II, 259), ita ut certitudo de existentia mundi fundetur in veracitate Dei, qui est creator nostrarum facultatum (II, 264); iudicium est actus voluntatis (II, 101); persona ponitur in conscientia sui (II, 404), dum substantia intelligitur ut quasi ens a se (II, 396).

Quoad mundum: ex idea clara et distincta rei corporeae sequitur quod extensio sit essentia eius (I, 162) et est in infinitum divisibilis (I, 71); ipsum spatium identificatur cum corporibus (I, 219), quia et corpora et spatium reducuntur ad extensionem; ad corpora eorumque activitatem explicanda sufficit materia-extensio et motus (mathematismus,

atomismus, mechanicismus: I, 195; 235); quidquid invenitur extra extensionem et motum non est reale in rebus (II, 260); plantae et animalia sunt merae machinae (I, 271; 280) et nullo modo loqui possumus de finalismo rerum (II, 436).

Dualismus et *rationalismus* plures habuerunt adversarios (Hobbes, Arnauld etc.), sed continuantur a Malebranche, Spinoza et Leibniz, ut principales nominemus.

N. Malebranche (1638-1715), oratorianus gallus, syn- 30.
thesim ponit inter augustinismum (qui plurimum extol-
lebat in eius Congregatione) et cartesianismum. Opus
principale: *De la recherche de la vérité*.

M., ex oppositione inter rem cogitantem et rem ex-
tensam a Cartesio propugnata, deducit creaturas nullo
modo esse causas (II, 419), sed esse meras occasiones, ad
quarum praesentiam Deus solus agit (*occasionalismus*);
in ipso composito humano non datur interactio inter ani-
mam et corpus, sed Deus agit in animam vel in corpus
occasione alicuius facti in corpore vel in anima (II, 150);
propterea perceptio rerum non est immediata (II, 259) et
res ipsas cognoscimus tantum in immediata visione Dei
(*ontologismus*: II, 57; III, 10).

B. Spinoza (1632-1677), iudaeus hollandus. OPERA:
Ethica more geometrico demonstrata, *Tractatus theologico-po-
liticus*, *De emendatione intellectus*, *Cogitata et visa*.

S. intendit superare dualismum cartesianum et, pro-
ficiscens a definitione cartesiana substantiae (II, 396), docet
unicam esse substantiam cosmico-divinam (Deus sive na-
tura), cuius *duo* nobis apparent principaliora attributa, scil.
cogitatio et *extensio*, quae concretisantur in *modis* consti-
tuentibus singulas res mundanas (III, 62); inter animam
(= modum cogitationis) et corpus (= modum extensionis)
datur parallelismus sicut inter ideam et ideatum (II, 150) et
nunquam habetur disiunctio duorum attributorum; unde
optimismus fatalisticus (III, 112), antifinalismus (II, 436)
et determinismus (II, 132), ita ut individuum subsit ab-
solutae necessitati et ius reducatur ad vim.

D. Leibniz (1646-1716), n. Lipsiae, vir doctissimus, lutheranus sed bene dispositus erga catholicos; intendebat aliquo modo unionem inter catholicos et lutheranos.

OPERA: *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, *Monadologia*, *Theodicea*, *Discours de Métaphysique*.

L. reicit sive occasionalismum Malebranche sive pantheismum Spinozae, docens omnia constitui a monadibus seu viribus activis (I, 235), ad quas reducitur substantia (II, 396); omnes monades gaudent perceptione, at monades constituentes res dictas spirituales gaudent apperceptione seu autoconscientia; unaquaeque monas est « speculum universi », nulla datur interactio inter monades, sed habetur inter eas harmonia praestabilita a Deo (II, 150).

Inde pampsychismus (I, 271), activismus et evolutionismus (I, 299), innatismus virtualis (II, 58); duo sunt principia regulantia nostras cognitiones: pro veritatibus rationis (= iudicia rationalia) habetur principium contradictionis, pro veritatibus facti (= iudicia empirica) habetur principium rationis sufficientis, ex quo facta determinantur in suis causis; exinde determinismus psychologicus (II, 132) et optimismus (III, 112); existentia Dei probatur etiam per argumentum ontologicum (III, 12).

Philosophiam Leibniz sequitur **Chr. Wolff** († 1754), qui rationalismum activisticum leibnitianum transformavit in *symmetricam systematisationem* quaestionum, consummando *apriorismum praedecessorum*: eius doctrina metaphysica (sive generalis seu *Ontologia*, sive specialis ut *Cosmologia*, *Psychologia* et *Theologia naturalis*; I, 19 nota) est fructus rationis purae, procedentis ex puris notionibus et principiis, praesertim principio contradictionis (I, 236); rationalismus wolffianus est etiam in ethica, quia ponit finem ultimum hominis in eius perfectione et obligationem legis moralis dicit independentem a Deo (III, 149).

31.

Adnotationes.

Processus philosophiae modernae bene intelligitur ex varietate Renascentiae post dissolutionem syntheseos

thomisticae; *non desunt hoc tempore optimi commentatores* S. Thomae (Ioannes a S. Thoma † 1644; Goudin † 1695 et alii), at *eorum opera quasi ignorantur* extra saepta institutorum ecclesiasticorum; eclecticismus suarezianus et opera scotistarum augent confusionem mentium, ita ut praeter Leibniz, qui plura accipit a traditione aristotelica et scholastica in suo systemate, fere omnes ignorant veram philosophiam mediaevalem, quae generatim citatur verbis «antiqui scholastici». Termini scholastici saepe adhibentur (*substantia, esse, essentia, forma, materia, etc.*), sed ipsi acquirunt novam significationem in mentalitate rationalistica.

Rationalismus est mere philosophicus in Cartesio, Malebranche et Leibniz, in quantum ipsi servant fidem (Leibniz est lutheranus, duo priores sunt catholici), sed est simul theologicus in Spinoza et quasi in Wolff.

Conceptus centralis cartesianismi est idea clara et distincta, quae constituit unicum obiectum immediatum considerationis philosophicae; conceptus entis, qui est proprius metaphysicae thomisticae, iam amissus est, et philosophi arguunt ex propriis ideis: realismus metaphysicus substituitur a *phaenomenismo rationalistico*, qui de omnibus iudicat ex idea clara et distincta, quae apparet menti.

Dualismus cartesianus (res cogitans et res extensa) ducit ad doctrinas Malebranche et Spinozae, qui illum superare volunt ad obtinendam unitatem: Spinoza est chronologice prior quam Malebranche, at logice, in evolutione cartesianismi, eum sequitur in processu unificationis pantheisticae. Dicimus «logice»: etenim dualismus cartesianus (ultraspiritualismus seu angelismus pro homine, mathematicus mechanicus pro rebus infrahumanis), cum consecrariis in structura hominis et cognitione rerum (dubium, pons, veracitas divina etc.), videtur duobus philosophis posterioribus nimis violentus, ita ut ipsi recurrant ad unitatem vel occasionalismi et ontologismi vel monismi pantheistici.

Leibniz intendit superare dualismum, mathematicum, mechanicum Cartesii, sed etiam doctrinam ma-

lebranchianam et spinozianam; at sistit et ipse in mentalitate rationalistica per usum exaggeratum principii contradictionis et rationis sufficientis, ita ut logice evolvatur in frigidam et aprioristicam pseudometaphysicam wolffianam.

Rationalismus praekantianus characterisatur praecise per exaltationem iudiciorum rationalium (analyticorum, a priori), quae involvit despectum rerum concretarum, pluralismi, experientiae.

C. — Empirismus praekantianus.

32. Incipit *Fr. Baco*, continuant *Hobbes*, *Locke*, *Berkeley*; concludit *Hume*; omnes angli; unde empirismus praekantianus est philosophia praevalenter anglica.

Fr. Baco (1561-1626), anglus, intendit post tentamina Renascentiae novam methodum indicare; eius opus maximum est *Instauratio magna scientiarum*, cuius duas priores partes scripsit: *De dignitate et augmentis scientiarum*, *Novum Organum*.

Momentum Baconis est tantum in methodo: offert classificationem scientiarum (II, 285-86), negat valorem deductionis (II, 295), praebet regulas methodi experimentalis (II, 317); quoad doctrinam ipse docet tantum experientiam sensibilem nobis praebere veram cognitionem rerum; nullus datur iuxta ipsum finalismus in rebus (II, 436) et scientiae inserviunt ad utilitatem et potentiam hominis.

Th. Hobbes (1588-1679), amicus Baconis et oppositor Cartesii. OPERA: *Elementa philosophiae* (De corpore, De homine, De cive) et *Leviathan*.

H. omnia reducit ad materiam et motum, ita ut cognitio sit mera sensatio (II, 50); bonum reducit ad voluptatem (III, 149); homo est naturaliter egoista, at per pactum sociale constituitur Status, qui omnia iura habet (III, 339; 346), etiam ius statuendi bonum et malum.

I. Locke (1632-1704), prius medicus et postea philosophus. Opus principale: *An essay concerning human understanding* (De intellectu humano).

L. negat absolute ideas innatas et tenet omnes ideas provenire a sensatione et reflexione (II, 51) vel immediate (ideae simplices) vel per additionem, associationem, subtractionem seu abstractionem (ideae complexae); quapropter conceptus substantiae reducitur ad summam proprietatum (II, 394), quia nos non possumus penetrare intimam rerum naturam; exinde in periculo ponitur substantialitas (II, 404) et spiritualitas animae (II, 143); perceptio sistit in nostris modificationibus seu ideis (II, 259) et nullae dantur qualitates sensibiles in rebus (II, 260); nostrae ideae sunt aliquid subiectivi ut mera summa modificationum (II, 274); nullus datur valor in principiis et in deductione (II, 295); contra absolutismum Status propugnatur libertas individui et pactum sociale (III, 250) et fundamentum proprietatis privatae ponitur in labore (III, 301).

D. Berkeley (1685-1753), episcopus anglicanus. OPERA: *A treatise concerning the principles of human knowledge* (Tractatus de principiis cognitionis humanae); *Dialogues between Hylas and Philonous* (Dialogi inter Hylas et Philonous), *Theory of vision*.

B. proficiscitur a negatione lockiana proprietatum secundariarum et docet res corporeas non existere extra perceptionem: «esse est percipi» (II, 258; 262; 394); ideae nostrae nihil sunt nisi imagines infusae a Deo in spiritum nostrum, qui solus vere existit, ita ut reiciantur conceptus universales (II, 270).

D. Hume (1711-1776), scoticus. OPERA: *A tractise of human nature* (Tractatus de natura humana), *An inquiry concerning, human understanding* (Inquisitio de intellectu humano).

H. proficiscitur ab acosmismo berkeleyano et concludit ad phaenomenismum sensisticum: non dantur substantiae neque materiales neque spirituales (II, 394); tantum phaenomena habentur (II, 143); cognitio reducitur ad sensationes seu impressiones et ad ideas seu imagines (II, 50; 270); perceptio sistit in istis ideis (II, 259); causa non est nisi phaenomenon antecedens, de cuius reali influxu nihil certe scire possumus (II, 419); quapropter nulla vis

datur in deductione (II, 295), nulla demonstratio fieri potest de Deo (III, 16); vincit scepticismus (II, 214); in quaestionibus moralibus tantum sentimentum est criterium boni vel mali (II, 123; III, 215).

Anglis addi potest **St. Condillac** († 1780), gallus. Opus principale: *Traité des sensations*. C. est radicalis sensista (II, 50-51) et consequenter nominalista (II, 270) et antisubstantialista (II, 394); perceptio iuxta ipsum attingit tantum modificationes subiectivas (II, 259); tamen C. retinet spiritualitatem et immortalitatem animae humanae, sicut demonstrabilitatem existentiae Dei.

In Gallia sensismus evadit vel materialismus vel sentimentalismus: materialismus habetur cum **D'Alembert** († 1783), **Lametrie** († 1781), **D'Holbach** († 1789), **Cabanis** († 1808); empirismus lockianus diffunditur in Europa a **Voltaire** († 1778), qui cum **Diderot** († 1784) et **D'Alembert** est auctor *Encyclopaediae*; sentimentalismus habet propugnatorem in **I. I. Rousseau** (1713-1778), qui duobus operibus celeberrimis, *Le contrat social* et *Emile*, docuit doctrinam politicam et paedagogicam inspiratam a naturalismo sentimentalistico et ab individualismo (III, 256; 301; 339; 346).

33.

Adnotationes.

Empirismus praekantianus defendit exigentiam legitimam, in quantum docet iura experientiae, factorum, rerum concretarum; at, amissa metaphysica, sistit in phaenomenismo, quia conceptui entis substituitur id quod apparet sensibus; proinde in empirismo phaenomenon significat sive res ut apparentes in natura sive modificationes seu impressiones subiectivas, quas empirismus tenet superari non posse; inde phaenomenismus est continua positio critica respectu cognitionis: quaestio de ponte inter rem et cognitionem eodem modo surgit ac in phaenomenismo rationalistico.

Baco extollit simpliciter experientiam et progressus materiales sperat ex ea; Hobbes est aperte materialista et hedonista; Locke moderatior est, at claudit cognitionem

in sensibilibus, negando proprietates secundarias corporum et reddendo impossibiles res spirituales; *Berkeley retinet res spirituales*, at reducit cognitionem ad imagines a Deo infusas, ad quas reducitur realitas rerum corporearum (idealismus empiricus); *Hume consummat destructionem*, negando quaecumque substantiam et quaecumque causam ut habentes valorem ontologicum; proinde pervenitur ad materialismum et hedonismum encyclopaedistarum.

Exaltatio cognitionis humanae a saec. XVII ad saec. XVIII, ita ut omnes homines illuminentur, dicitur *illuminismus*, qui plus minusve complectitur rationalismum, empirismum, scientismum, naturalismum, oppositionem Christianismo et derisionem scholasticae.

Destructioni humanae unice opponitur inter philosophos ei coevos **Th. Reid** (1710-1796), qui conatur extollere sensum communem seu instinctum certitudinis et obiectivitatis; nulla metaphysica ut doctrina speculative fundata, sed psychologismus in philosophia theoretica et morali (II, 238; III, 215).

Philosophia scholastica est quasi mortua, ita ut etiam in seminariis doceatur philosophia cartesiana vel lockiana; excipitur italicus **Roselli**, qui docet thomismum in sua *Summa philosophica*; at vox clamantis in deserto.

Alius italicus **I. B. Vico** (1668-1744) est complete solitarius cum suis *Principi d'una scienza nuova*, in quibus exaltat historiam contra mathematicum cartesianum et deducit confirmationem metaphysicae (platonismi christiani) ex linguis et institutis antiquorum; ipse distinguit in cursu historiae triplicem aetatem: *aetas sensus* et violentiae individualis, *aetas phantasiae* et heroicis, *aetas rationis* et legis spontaneae; tres aetates (status, stadia) repetuntur in historia, at solum formaliter seu quoad modum, non quoad substantiam eventuum; secunda aetas est aetas poëseos, quia in ipsa conceptus phantastice et commotione animi exprimitur (II, 383; III, 436; 479).

Empirismus characterisatur a iudiciis empiricis (syntheticis, a posteriori), experimentibus facta, at non gaudentibus necessitate et universalitate: multa eruditio,

plures inquisitiones particulares, plura scripta, plures considerationes, at nullum verum et compactum systema doctrinale, contra ac evenit in rationalismo.

Duplex ergo excessus: exaggeratus systematismus aprioristicus in rationalismo, exaggeratus fragmentismus aposterioristicus in empirismo; notionalismo puro rationalismi opponitur observationismus purus empirismi; cultui excessivo principiorum logicorum (a Cartesio ad Wolff) opponitur despectus cuiuscumque principii (a Locke ad Hume).

Et scientismus destruit scientiam: Bl. Pascal († 1662) et P. Bayle († 1706) inter alios exprimunt desperationem rationis humanae circa problemata philosophica: prior refugium invenit et proponit in fide, posterior, post plures variationes, profitetur scepticismum.

D. — Philosophia germanica a Kant ad Hegel.

- 34 **E. Kant** (1724-1804), n. Königsberg, educatur scientifice secundum philosophiam wolfianam, sub cuius influxu redigit propria scripta; docet in patria Universitate, totus in studio philosophiae et scientiarum; eius activitas philosophica duplicem periodum habet: periodus praecritica (acritica, dogmatica) usque ad a. 1770, periodus critica usque ad mortem.

OPERA: *Kritik der reinen speculativen Vernunft* (Critica rationis purae speculativae) 1781; *Grundlegung der Metaphysik der Sitten* (Fundatio metaphysicae morum) 1783; *Kritik der reinen praktischen Vernunft* (Critica rationis purae practicae) 1788; *Kritik der Urteilskraft* (Critica facultatis iudicativae) 1790; *Die Religion innerhalb der Grenzen der reinen Vernunft* (Religio intra limites rationis purae) 1793; *Metaphysik der Sitten* (Metaphysica morum) 1797.

Philosophia kantiana intendit criticam instituere rationalismi in constructione scientiarum theoreticarum et practicarum, ita ut clarus evadat sive valor sive limes scientiae.

Sub respectu theoretico eminet *Critica rationis purae*, in qua exponitur criticismus relate ad possibilitatem mathematicae, physicae et metaphysicae (sensu wolfiano intellectae). Mero apriorismo rationalistarum et mero apo-

steriorismo empiristarum Kant opponit *formalismus aprioristicum*, in quo elementa a priori (formae) uniri debent elemento a posteriori (materia); exinde mathematica et physica sunt possibles intra limites realitatis phaenomenicae, metaphysica est impossibilis (II, 275-76); proinde spatium et tempus sunt formae a priori sensibilitatis (I, 215; 222); substantia et causa sunt merae categoriae intellectus ut functiones coniungentes intuitiones empiricas seu perceptiones (II, 394; 419); veritas fundatur in intellectu humano (II, 381; 383); immortalitas animae humanae non est theoretice demonstrabilis, sed est postulatum rationis practicae (II, 175), sicut nullum valorem habent argumenta pro existentia Dei (III, 33), quae est etiam postulatum rationis practicae (III, 217); etiam iuxta Kant perceptio non attingit res in se, sed tantum modificationes subiectivas (II, 259).

Sub respectu practico Kant propugnat formalismum et autonomiam legis moralis (III, 186; 217; 220), quae profluit ex activitate transcendentali rationis ut imperativum categoricum et celebrat libertatem; ius est independens ab ethica et constituit exteriores conditiones ad possibile exercitium libertatis (III, 232); proprietates fundantur in lege Status (III, 301); pulchrum est aliquid mere subiectivum et distinguitur a sublimi (III, 437; 442; 449).

Quoad religionem Kant docet religionem naturalem (affirmandam et regendam a pura ratione), negat supernaturalitatem Christianismi (*rationalismus religiosus*), Ecclesiam et orationem-petitionem (III, 256).

Kant igitur est *pater immanentismi moderni* (II, 248) et 35. ducit ad idealismum pantheisticum posterioris philosophiae germanicae; etenim (ut maiores nominemus) Fichte, Schelling et Hegel evolvunt transcendentalismum kantianum.

I. A. Fichte (1762-1814), discipulus Kant. Opus principale: *Wissenschaftslehre* (Doctrina scientiae).

F. intendit superare dualismum kantianum inter noumenon et phaenomenon, sensum et intellectum, spiritum et naturam; iuxta eum principium universale omnium est

« *Ego purum* » seu *Subiectum purum*, quod *processu tria dico* ponit primo seipsum (thesis) et sibi opponit (anti-thesis) « non-ego » seu mundum vel naturam, at postea advertit mundum componi (synthesis) cum seipso, in quantum mundus nihil est nisi obstaculum ab ego productum et semper superatum et superandum a propria necessaria activitate (II, 248; III, 62); « Ego » est essentialiter activitas, et activitas, ut superans obstaculum necessarium, est eius officium; inde doctrina fichtiana dicitur *idealismus subiectivus* vel *ethicus*.

G. Schelling (1775-1854). Opus principale: *System des transzendentalen Idealismus* (Systema idealismi transcendentalis).

S., sub influxu Spinozae et mysticorum heterodoxorum, ponit principium omnium in « Absoluto », quod est unitas radicalis inter « ego » et « non-ego » (spiritus et natura); Absolutum ostenditur simul ut spiritus (res cogitans) et natura (res extensa) in insuperabili unitate; ipsum evolvitur in singulas res et cognoscitur per intuitionem; ars igitur est forma superior cognitionis humanae (romanticismus philosophicus).

G. Hegel (1770-1831), n. Stuttgart, philosophus statalismi borussici et dictator culturae germanicae in priore medietate saeculi elapsi. OPERA: *Wissenschaft der Logik* (Scientia Logicae), *Phänomenologie des Geistes* (Phaenomenologia spiritus), *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundriss* (Encyclopaedia scientiarum philosophicarum in compendio), *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (Praelectiones historiae philosophiae) etc.

H. docet principium omnium esse *Ideam* (non idea ut actus cognitionis in singulo homine, sed Idea quasi ut anima omnis realitatis), cuius character est *absoluta processualitas*; unde *dialectica non est processus mere logicus* (sicut omnes putant), sed est etiam *ontologicus*, seu exprimens *intimam structuram realitatis*; *omnia sunt synthesis oppositorum*, ita ut character triadicus sit nota essentialis notionum, rerum et eventuum; ita realitas non est neque bonum neque malum, neque pulchrum neque turpe, neque

verum neque falsum, sed synthesis utriusque elementi; ens et non-ens sunt momenta mere abstracta seu irrealia, quae sunt concreta seu realia tantum in fieri.

Idea considerata in se (*an sich*) praebet *Logicam* seu meram dialecticam notionum seu categoriarum; considerata per se vel extra se (*für sich*) in determinationibus infrahumanis praebet *Philosophiam naturae*; considerata in se et per se praebet *Spiritum* seu complexum rerum et eventuum humanorum; at Spiritus adhuc triadem habet: *Spiritus subiectivus*, in quo exaltatur libertas individualis in sensu kantiano et rousseauiano; *Spiritus obiectivus* (familia, societas, Status, qui est forma maxima Spiritus obiectivi), in quo vita humana instituta producit ad sui manifestationem et evolutionem; *Spiritus absolutus* (*ars, religio, philosophia*), in quo homo celebrat propriam creativitatem supra omnem contingentiam; philosophia est maxima forma Spiritus absoluti, in quantum per eam *Idea* habet plenam autoconscientiam (II, 132; 248; III, 62): panlogismus, seu reductio realitatis ad processum categoriarum seu conceptuum; apriorismus, seu deductio omnium a mero processu ideali.

Historia est evolutio Ideae in tempore, ita ut construi possit a priori: *Philosophia historiae* (III, 479; 484); et *historia philosophiae est notatio autoconscientiae in evolutione eventuum*; omnes doctrinae non sunt nisi praeparatio ad doctrinam hegelianam, quae claudit processum illius autoconscientiae.

Adnotationes.

36.

Problema kantianum est problema de fundatione critica sive scientiae sive moralitatis; pro scientia problema kantianum oritur ex radicali oppositione et insufficientia empirismi et rationalismi, quorum exigentias Kant intendit salvare; pro moralitate problema oritur ex utilitarismo et hedonismo, qui late diffusi erant suis temporibus quosque Kant intendit reicere ad habendam ethicam universalem et absolutam.

Synthesis kantiana empirismi et rationalismi manet

tamen extrinseca, quia extrinsece sumit meram aposterioritatem empirismi et meram aprioritatem rationalismi; cum ambobus supponit quod subiectum cognoscens percipiat tantum proprias modificationes; scientia salvatur in mera eius constructione, quin aliquid dicat de realitate in se; moralitas salvatur potius in mera affirmatione legis moralis absolutae, quam in eius concreta praeceptivitate et in eius fundamento.

Kantismus est logica conclusio philosophiae modernae a Cartesio et a Bacone; in ipsa enim habetur progressiva subiectivisatio realitatis, ita ut a realitate-idea rationalismi et a realitate-sensatione empirismi perveniatur ad realitatem-phaenomenon, quae est productum syntheseos a priori; processus est a phaenomenismo ad idealismum, scil. a mera praesentialitate phaenomeni-ideae et phaenomeni-sensationis ad creativitatem mentis relate ad phaenomenon; remanet tantum res in se ut aliquid complete obscurum et eius impressiones in subiectum, ut merum praesuppositum ad constructionem subiectivam.

Exigentia, a qua oritur problema kantianum, est legitima, in quantum intendit reicere unilateralitatem empirismi et rationalismi, retinendo eorum partem veritatis; attamen synthesis vera sensus et intellectus, particularis et universalis non obtinetur; habetur e contra in thomismo, qui dynamice et intrinsece coniungit perceptionem et conceptum (II, 277); iure dici potest quod solutio kantiana, saltem in parte, debetur ignorantiae philosophiae mediaevalis, quae vitabat excessus rationalismi et empirismi, salvando eorum exigentias.

Uti patet, idealismus kantianus explicatur tantum historice, seu ex philosophia immediate praecedenti, non plene speculative, seu ex obiectiva natura quaestionum circa cognitionem.

Historice quoque explicatur idealismus germanicus post-kantianus, qui supponit kantismum, ut doctrinam pacifice et definitive acquisitam, et ultra progreditur ad vitandos defectus huius doctrinae, semper remanendo intra limites illius solutionis.

Fichte enim (loquimur de Fichte, quia ipse fuit principalis continuator criticae kantianae sensu immanentistico, at plures fuerunt discipuli Kant, qui illam evolutionem tenebant ut logice necessariam) intendit vitare dualismum kantianum, reducendo omnia ad monismum pantheisticum Subiecti cogitantis; Schelling unit transcendentalem creativisticum kantianum cum pantheismo spinoziano; Hegel, supposita transcendentalitate creatrice kantismi, intendit systema universale tradere de complexu omnium rerum, quae efformant experientiam naturalem et historicam.

Panlogismus hegelianus celebrat divinitatem mundi et hominis, in quantum ut radix omnium ponitur Ratio immanens, omnia unificans et dirigens et explicans, exclusa quacumque re transcendentem mundum et historiam; scil. habetur immanentismus metaphysicus, optimismus rationalisticus, anthropocentrismus, historicismus absolutus, statilismus, laicismus.

Contra optimismum hegelianum (et forte magis contra dictaturam hegelianam in cultura germanica) pugnavit **A. Schopenhauer** (1788-1866). Opus principale: *Die Welt als Wille und als Vorstellung* (Mundus ut voluntas et ut repraesentatio). S. retinet cum Kant valorem mere repraesentativum seu phaenomenisticum mundi sensibilis, docet tamen essentiam mundi constitui a voluntate caeca; voluntas est essentialiter conatus, ex quo dolor permanens in vita humana (pessimismus), qui vincitur per negationem conatum (I, 271; II, 132; III, 112).

Schleiermacher (1768-1834) invenit medium certitudinis et religionis in sentimento, quod est radix et fundamentum cuiuscumque realitatis et doctrinae (II, 123; 237; III, 11).

Philosophia germanica claudit suum splendorem speculativum cum pessimismo schopenhaueriano, quasi ad monstrandam logicam conclusionem negativam immanentismi: ratio celebrat suam transcendentalitatem formatricem in Kant, qui est simul idealista et voluntarista; in Hegel ratio celebrat suam creativitatem optimisticam, cui opponitur passivitas pessimistica in Schopenhauer.

Hybrida unio rationalismi et voluntarismi (quae forte radicitus est maxime logica, in quantum exprimit creativitatem hominis in veritate et in vita) erit character communis philosophiae postkantianae; at, cum philosophi magis sinceri erunt, agnoscent rationalismum esse radicitus voluntarismum et converti in irrationalismum: activismus fatalisticus absolutus; et sic evidens apparet processus a Kant ad **Nietzsche**, et philosophia germanica ostenditur causa maiorum, quae Europa et mundus sustinent (in linea speculativa seu doctrinali).

E. — Philosophia europaea postkantiana.

37. Saec. XIX fere omnes philosophi speculantur semper cum relatione ad idealismum kantianum et postkantianum: post Kant nulla doctrina philosophica sine consideratione eius. Ponimus hic maiores philosophos secundum distributionem geographicam, quae forte melius inservit ad expositionem.

1) *In Gallia* habentur praesertim *eclectismus* et *positivismus*.

Eclectismus defenditur a **V. Cousin** (1792-1867), qui diu quasi rector fuit culturae gallicae; ipse tamen non semper sibi constans fuit; magna praeditus eruditione, subiacebat influxui doctrinarum et hominum, quibuscum contactus habebat. Haec incertitudo et influxus sive traditionis illuministicae sive philosophiae germanicae produxerunt rationalismum et atheismum in discipulis (**Damiron**, **Jouffroy**, **Vacherot** etc.).

Positivismus propugnatur praesertim ab **A. Comte** (1798-1857). Opus: *Cours de philosophie positive*.

C. reicit quemcumque conceptum universalem (II, 270) et nominalismo adhaeret; pro ipso verum est id quod est positivum seu datum in mera empiricitate; praebet classificationem scientiarum (II, 285) et exaltat sociologiam ut maximam scientiam (III, 384); iuxta ipsum in historia tria stadia habentur: *theologicum*, *metaphysicum*, *po-*

sitivum, in quo nunc sumus in quantum omnia phaenomena explicantur viribus ipsius naturae (III, 484). C. voluit esse, non solum philosophus, sed conditor novae religionis, in qua maxima divinitas esset Humanitas, et proposuit quoque quandam trinitatem naturalem (*Spatium*, *Tellus*, *Humanitas*); at *desiit amens*.

Cum Comte sunt **E. Littré** († 1881) et **Hip. Taine** († 1893); Taine fuit etiam optimus historicus et consideravit quaestiones aestheticas; eius doctrina est pressius phaenomenistica et nominalistica (II, 143; 270; 394; 419; III, 442; 445).

2) *In Anglia positivismus* coniungitur cum *utilitarismo* et *evolutionismo*.

Ier. Bentham († 1832) est maximus expositor doctrinalis utilitarismi (III, 149; 216).

I. Stuart-Mill (1806-1873) considerat potius quaestiones logicas, praesertim methodum experimentalem, et defendit socialismum seu utilitarismum sociale (II, 270; 295; 317; 394; 419; III, 149; 216; 301).

A. Bain († 1903) est princeps associationismi, qui resolvit vitam psychicam in merum mechanismum phaenomenorum (II, 40).

C. Darwin (1809-1882) tenet evolutionismum (I, 299 ss.), in quo species viventes negata Dei existentia, a materia dicuntur derivari.

H. Spencer (1820-1904) tenet evolutionismum totalem, utilitarismum industrialisticum et agnosticismum relate ad realitatem supersensibilem (II, 270; III, 216).

3) *In Germania* habentur:

Psychologismus cum **Fr. Herbart** († 1841), qui negat motum et evolutionem et colit praesertim problema paedagogicum; parentes psychologiae experimentalis: **Fechner** († 1887), qui est pater *psychophysicae*, et **G. Wundt** († 1920), qui est pater *psychophysiologiae*.

Positivismus fit radicalis in doctrina *empirio-criticismi*, qui omnia reducit ad meras sensationes; propugnatores sunt **R. Avenarius** († 1896) et **E. Mach** († 1916).

Ex empirismo et positivismo transitus est facilis ad

materialismum, qui doctrinaliter propugnatur a **Büchner** († 1899) et aliis, evadendo quasi religio per **E. Haeckel** († 1919).

Materialismus et hegelismus uniuntur in materialismo dialectico, qui propugnatur a **Feuerbach** (1804-1872), qui praebet *fundamenta theoretica socialismi* a **C. Marx** († 1883) propugnati (III, 149; 312).

4) *In Italia* habetur, post sensismum et materialismum in initio saec. XIX, reactio contra kantismum et sensismum: tres philosophi eminent inter alios: **Galluppi**, **Rosmini**, **Gioberti**.

P. Galluppi (1770-1842) inter alia opus egregium scripsit: *Saggio filosofico sulla critica della conoscenza*. G. docet philosophiam proficisci debere ab experientia, in qua deprehenditur immediate realitas; per activitatem intellectus habentur conceptus universales, quibus scientia et philosophia construi possunt; licet sumat quaedam a Leibniz, G. tenet ergo viam mediam inter empirismum et rationalismum, reicit radicaliter kantismum, ita ut valde propinquus sit thomismo (I, 236; II, 52; 259).

A. Rosmini (1797-1855). Opus principale (inter innumera): *Nuovo saggio sull'origine delle idee*.

R. tenet quod empirismus non potest explicare universalitatem et necessitatem cognitionis scientificae; unde legitima est exigentia kantiana superandi experientiam pro universalitate et necessitate; at kantismus remanet ligatus subiectivismo per suas formas a priori; requiritur ergo idea innata entis, quae per unionem cum sensationibus praebet simul necessitatem (et universalitatem) et progressivitatem in cognitione humana; anima humana generatur ut sensitiva et fit intellectiva per infusionem ideae entis. Ordo moralis non profuit a ratione practica, ut a legislatrice absoluta, sed ab ordine entium, quem homo observare debet (II, 52; 58; 150).

V. Gioberti (1801-1852). Opus principale: *Introduzione allo studio della filosofia*.

G. tenet quod idea entis, a Rosmini proposita, claudit subiectum in seipso, ac proinde non vitat subiectivismum

et psychologismum; Idea est ipsum Ens (Deus), quod est obiectum immediatum intellectus humani; Ens tamen est creator quoad res existentes; proinde homo in intuitione Entis creatoris cognoscit etiam res existentes (II, 52; 57; III, 10).

Inter posteriores philosophos italos habentur: **B. Spaventa** († 1883), qui, adhaerens hegelismo, sublineat fundamentale momentum cogitationis, a qua profuit fieri, ab Hegel propugnatum in synthesis entis et non-entis; **R. Ardigò** (1863-1920) retinet potius positivismum, immo forte est positivista maxime radicalis (II, 270; 394).

Adnotationes.

38.

Uti patet ex expositis, philosophia europaea saec. XIX relationem habet ad kantismum, ei vel adhaerens vel repugnans; adhaesio et repugnantia sunt totales vel partiales.

Iam vidimus evolutionem kantismi in idealismum, in quantum specialius considerata est in kantismo transcendentalitas creatrix (= productiva sui obiecti) rationis humanae; at *in kantismo invenitur etiam phaenomenismus empiristicus, qui continuatur a positivismo*: hic oritur ex traditione empiristica anglo-gallica, sed *confirmatur ab agnosticismo kantiano*, qui docet insuperabilitatem experientiae phaenomenicae.

In Germania, post Schopenhauer, decrescit vigor speculativus et habentur vel studia psychologica vel commentaria in kantismum vel scripta respicientia historiam philosophiae (**Tennemann, Zeller, Fischer** etc.).

In Italia doctrinae philosophicae, quas propugnant Galluppi, Rosmini et Gioberti, intendunt vitare kantismum; at, dum Galluppi sane respicit ad experientiam, Rosmini propugnat innatismum et Gioberti ontologismum.

Omnes philosophi extrascholastici vel quasi ignorant vel despiciunt (ignorando) metaphysicam thomisticam; saepe tantum nomen S. Thomae honoratur; Rosmini retinet doctrinam entis, sed nimis subiacet exigentiae fundandi scientiam in elementis independentibus ab experientia.

Paucos et principales philosophos retulimus, at

scholae et auctores longe multi sunt: ipsa multiplicitas opposita doctrinarum clare monstrat crisim philosophiae, quae oritur ex derelicta metaphysica entis; extolluntur vel facta sine mente ratiocinanti vel mens sine factis; omnes quaerunt unitatem, at unitas fere nunquam obtinetur, quia deficit conceptus supremus ad unitatem (conceptus entis ab entibus obtentus) vel deficit fundamentum unitatis realis (Deus); eruditio praestat severiori speculationi (exceptis tribus philosophis italibus) et alius philosophus ab alio pendet, quin radicitus redeatur ad considerationem comprensivam rerum.

Hoc magis evenit in philosophia contemporanea.

BIBLIOGRAPHIA

39. 1) *Textus.*

Baco: ed. SPEDDING, 7 voll., London 1859.

Cartesius: ed. ADAM et TANNERY, 12 voll., Paris 1897-1910.

Malebranche: ed. SIMON, Paris 1871.

Spinoza: ed. VAN VLOTEN, 3 voll., La Haye 1895.

Locke: ed. JOHN, 2 voll., London 1854.

Leibniz: ed. GERHARDT, Berlin 1875-90.

Berkeley: ed. FRASER, 4 voll., Oxford 1871.

Hume: ed. GREEN a. GROOS, 4 voll., London 1874.

Kant: ed. *Pr. Akad. d. Wiss.*, 21 voll., Berlin 1902 ss.

Fichte: ed. a filio curata, 8 voll., Berlin 1846.

Schelling: ed. a filio curata, 14 voll., Stuttgart 1861.

Hegel: ed. LASSON, 15 voll., Leipzig 1913-23.

Schopenhauer: ed. DEUSSEN, 14 voll., München 1911 ss.

Rosmini: editio nationalis, Roma 1934 ss.

Gioberti, ed. nationalis, Roma 1934 ss.

2) *Studia.*

F. OLGATI, *L'anima dell'Umanesimo e del Rinascimento*, Milano 1924.

J. MARÉCHAL, *Précis d'histoire de la philosophie moderne*, Louvain 1935.

H. HÖFFDING, *Storia della filosofia moderna* (versio italica curata a MARTINETTI), Milano 1945.

G. WINDELBAND, *Storia della filosofia moderna* (versio OBERDORFER), Firenze 1925.

K. FISCHER, *Geschichte der neuen Philosophie*, Heidelberg 1869 ss.

His auctoribus addendi sunt illi, qui citati sunt in bibliographia generali; praeterea innumera habentur studia, quae citata inveniuntur praesertim in ÜBERWEG.

IV.

PHILOSOPHIA CONTEMPORANEA

40. Ob nimiam varietatem doctrinarum in philosophia contemporanea extrascholastica impossibile est denominationes communes offerre: quot philosophi tot philosophiae (quot capita tot sententiae); hoc provenit ex subiectivismo modernorum usque a Cartesio et a Kant et ex contaminatione rationis et phantasiae, ita ut saepe nesciamus utrum doctrinae et systemata sint opus scientiae an artis.

Sequenti modo possumus ordinare philosophos et eorum doctrinas.

1) *Idealismus postkantianus* diffunditur potius in forma hegelismi, ita tamen ut paulatim despiciatur natura (extrahumana) et extollatur Spiritus (complexus phaenomenorum humanorum).

In Anglia habemus Green (1836-1882), Bradley (1846-1924) et Bosanquet (1848-1923); in America Sept. I. Royce (1855-1916); in Italia praesertim B. Croce (1866 ...) et Ioa. Gentile (1875-1944).

Sec. Croce (opus principale: *Filosofia dello Spirito* in 4 voll.: *Estetica come scienza dell'espressione*, 1902; *Logica come scienza del concetto puro*, 1906; *Filosofia della pratica*, 1910; *Teoria e Storia della Storiografia*, 1917) Spiritus non constituitur tantum ex dialectica oppositorum (ut volebat Hegel), sed etiam *ex unitate distinctorum*: dum bonum et malum opponuntur, ita ut realitas sit eorum synthesis, pulchrum et verum, bonum et utile distinguuntur et tamen uniuntur in unitate Spiritus. Verum habetur per conceptum (*Logica*), qui est comprehensivus totius realitatis; conceptus purus opponitur pseudoconceptui scientiarum, quia scientiae non praebent veritatem seu veram naturam

realitatis, cum nullo modo habeatur in realitate rigidus determinismus (I, 205); pulchrum habetur per intuitionem, quae est cognitio phantastica, non conceptualis, praebens artem (*Estetica*: III, 437); bonum respicitur ab ethica et utile ab Oeconomia (*Filosofia della pratica*); philosophia non est quaestio et doctrina de rebus supersensibilibus vel de Deo, sed est methodologia vel doctrina de conceptibus, quibus intelligi possit Historia, quae est unica realitas (*Teoria e Storia della storiografia*; II, 237; III, 485).

Sec. Gentile (opera principalia: *Sommario di pedagogia*, 1912; *Teoria generale dello spirito come atto puro*, 1916; *Sistema di Logica come teoria del conoscere*, 1917) unica realitas est *Actus purus* cogitandi, cuius processus est triadicus (Gentile redit ad Fichte): *thesis* (subiectivitas pura: ars), *antithesis* (obiectivitas pura: scientia-religio), *synthesis* (subiectivitatis et obiectivitatis: philosophia ut autoconscientia). Spiritus est Ego transcendente, quod ponit ego empirica (singuli homines). Idealismus gentilianus est suprema forma immanentismi idealistici (II, 249) et consequenter celebrat historiam ut concretam et absolutam expressionem Spiritus, seu ut unicam realitatem, magis monistice quam Spiritus, de quo loquitur Croce (III, 485).

Croce igitur sistit in mundo sensibili, cuius exaltat artem et oeconomiam, ita ut sit agnosticus relate ad Deum et ad res metaphysicas; Gentile intendit metaphysicam construere, at tota realitas pro ipso (= Absolutum) est ipse complexus experientiae; de facto igitur coincidunt in immanentismo.

In Gallia et in Italia habiti sunt idealistae, qui tamen admiserunt quandam distinctionem inter Subiectum transcendente et subiecta empirica: O. Hamelin (1856-1907), L. Brunschwig (1869...), B. Varisco (1850-1933) et P. Martinetti (1871-1943); iuxta ipsos unitas, quae maxime attendenda est et absolute obtinenda in systematizatione realitatis, non potest et non debet destruere multiplicitatem subiectorum. At simplex affirmatio unitatis et multiplicitatis, supposita doctrina idealistica, non est vera conciliatio; quapropter philosophia horum ideali-

starum est verius immanentistica, salvis propositis et (in Varisco) vita christiana.

41. 2) *Neocriticismus*, seu *continuatio kantismi cum reiectione immanentismi idealistici*, intendit defendere transcendentismum kantianum in quaestionibus rationis purae (speculativae) et practicae; praesertim in Germania, post consecutaria philosophiae hegelianae monitum generale erat: *Zurück zu Kant* (redeamus ad Kant); at simul cum reiectione cuiuscumque metaphysicae: *Keine Metaphysik mehr* (nulla amplius metaphysica).

In Gallia habetur C. Rénouvier (1815-1903); in Statibus germanicis F. A. Lange (1828-1875), P. Natorp (1854-1924), G. Windelband (1848-1915), H. Rickert (1862-1936).

Lange est auctor celeberrimae *Geschichte des Materialismus* (Historia materialismi); Natorp est princeps auctor illius *Scholae Marburgensis*, quae plurimum exaltavit notiones et principia ordinis idealis, quae inservire deberent ad constructionem scientiae sec. methodum kantianam; cum Natorp est Cassirer.

Windelband et Rickert sunt maximi auctores *philosophiae valorum* (II, 350, III, 237).

Philosophia valorum continuatur a M. Scheler (1880-1928), iuxta quem valores adnectuntur enti, at cognoscuntur non per rationem theoreticam (influxus kantismi), sed per emotionem seu via sentimentis (II, 350); etiam N. Hartmann (1882-1950), sicut Rickert, tenet valores non referri ad ens, sed ad notiones ideales; Hartmann tamen retinet quandam doctrinam ontologicam, sed eius conceptus entis limitatur ad realitatem empiricam; propterea separat valorem ab ente.

42. 3) *Contingentismus*, seu *doctrina denegans valorem absolutum legum physicarum et scientiarum*, defenditur praesertim a gallis H. Poincaré (1854-1912) et Aem. Boutroux (1845-1921); P. est potius criticus scientiarum, B. tenet potius spiritualitatem realitatis, ex qua doctrina impellebatur ad impugnandum scientismum et materiali-

smum; cum ipsis erant suo tempore Bergson et Croce, ambo infensi scientiis experimentalibus, quia iuxta ipsos illae scientiae falsificant realitatem, quae est potius processus, qualitas, spiritus etc.

Crisis scientiae iam, positivistico modo, facta erat ab Avenarius et Mach, quos memoravimus. Hodie addere possumus contra determinismum absolutum, qui affirmabatur saeculo elapso et initiis huius saeculi, theoria relativitatis **A. Einstein** et principium indeterminationis **W. Heisenberg** (I, 205; 213; 227).

Contingentismo affinis est pragmatismus, de quo erit infra sermo.

4) *Spiritualismus*, seu doctrina quae admittit aliquid 43. *immateriale praeter materiam vel omnia reducit ad res materiales*, bonam traditionem habet in Gallia sub influxu **Maine de Biran** († 1824), a quo plures processerunt: **F. Ravaisson** (1813-1900), **I. Lachelier** (1832-1913, potius idealista, auctor operis circa valorem seu fundamentum inductionis) et ipse **Boutroux**.

Spiritualismo addici potest philosophia **Henr. Bergson** (1859-1941). OPERA: *Essais sur les donnés immédiats de la conscience*, 1889; *L'évolution créatrice*, 1907; *Les deux sources de la morale et de la religion*, 1932.

Sec. Bergson (discipulus est Ravaisson) realitas est mera duratio (durée) immaterialis seu qualitativa (tempus), quae cognoscitur tantum per intuitionem quasi divinantem omnia, non per intellectum; intellectus per suos conceptus immobilizat realitatem et est capax tantum ad producta vitae practicae obtinenda etiam in inquisitionibus scientificis; abstractio igitur falsificat rem; duratio (élan vital) originem dat omnibus rebus per incessantem evolutionem (I, 195; 205; II, 270). In recentiore libro (*Sources* etc.) Bergson forte distinguit Deum a mundo et docet certitudinem de Deo haberi per visionem mysticorum.

Spiritualismus Bergson est igitur nimis confusus, quia nescimus ubi desinat poësis et incipiat theoreticitas

philosophica: antintellectualismus, contingentismus, nominalismus, metaphysica tendentialiter pantheistica.

Spiritualismus christianus dicitur etiam philosophia quorundam philosophorum italicorum viventium, qui, licet non sint scholastici, intendunt vario modo retinere fundamentales doctrinas christianas de Deo, de homine et de mundo: *Carlini*, *Guzzo*, *Sciacca*, *Stefanini* etc., de quibus infra loquemur.

Spiritualismus maxime christianus est philosophia actionis **M. Blondel** (1861-1949). OPERA: *L'action*; *La pensée*; *L'Être et les êtres*: haec opera efformant optimam trilogiam complectentem totam philosophiam; ipsis adiungi debet opus *La philosophie et l'esprit chrétien*.

Doctrina blondelliana supponit crisim rationis et theoreticitatis purae, cui subest moderna philosophia post Kant; ex alia parte ipse conatur immittere exigentiam religiosam in intrinseca activitate philosophica; proinde assumit vitam ut realitatem maxime considerandam, in qua invenitur concretudo historica ad Christianismum dirigenda, immo Christianismum exigens. Sec. Blondel radicalis oppositio habetur, in actione et vita, inter tendentiam ad infinitum et finitudinem actuum et factorum humanorum; « velle » infinitum et « posse » finitum absolute contraria sunt; ut finitudo aliquo modo superetur, seu tendentia infinita aliquo modo realisetur, requiritur existentia Dei, ut supremus valor, a quo omnia et ad quem omnia; immo clare requiritur ordo supernaturalis christianus, qui vere et plene compleat defectus actionis humanae. Cognitio vera est igitur illa quae adaequatur vitae altiora exigenti, ita ut veritas sit adaequatio intellectus et vitae; Ens, quod est Deus, non possidetur mera consideratione proficiscenti ab experientia rerum mundanarum, sed per intuitionem affectivam, in qua habetur optio seu electio anhelans totaliter Deum, non frigide demonstrans propositionem circa illum (II, 238).

Philosophia blondelliana habet influxum augustinianum et malebranchianum et pascalianum; optima habet, at eius antintellectualismus et antimetaphysicismus relate ad meta-

physicam entis reddunt quodammodo periculosam eius positionem pro theoreticitate philosophiae et pro fide; supernaturalitas enim Christianismi non plene salvatur, si monstratur ut necessaria ad actionem humanam qua talem. Verum est quod Blondel non loquitur de homine ideali, sed de homine historico, seu de facto existenti et indigenti, at difficultas oriens ex quasi naturalitate ordinis supernaturalis remanet. Veritas doctrinae blondellianae habetur potius quoad hominem philosophantem (in quo habetur synthesis utriusque ordinis, naturalis et supernaturalis), quam ad ipsam philosophiam; nam, ad hoc ut sit vere et solide ancilla theologiae, philosophia debet esse authentice philosophia, seu constructio theoretica, quae ex se praeparet ad ordinem supernaturalem accipiendum.

5) **Pragmatismus** est forma notabilis philosophiae con- 44.
temporaneae, quae est generatim antintellectualistica; *pragmatismus exaltat praxim et utilitatem, in quantum ponit criterium veritatis in utilitate practica alicuius conceptus vel doctrinae* (II, 237).

Propugnatores pragmatismi (qui in genere est philosophia anglo-americana) sunt in America Sept. **G. Peirce** et praesertim **W. James** (1843-1910); J. fuit etiam valens psychologus et reiecit scientismum et materialismum; in Anglia habetur **Schiller**, qui pragmatismum appellavit humanismum, in quantum verum esset id quod interesse haberet pro homine; in Italia secuti sunt pragmatismum initio huius saeculi *Calderoni, Vailati, Papini* etc., at nunc nemo amplius dicitur pragmatista.

Potius in America **J. Dewey** (1859-1937), discipulus James, ducit ad extrema pragmatismum magistri docens *activismum absolutum*, in quo cognitio sistit in mera empiricitate in ordine ad progressum in commodis vitae.

Huic activismo absoluto adhaeret hispanus **M. De Unamuno** (1864-1937). Opera principalia: *Comento a Don Quijote*, 1905; *El sentimiento tragico de la vida*, 1913.

De Unamuno unice tendit ad merum «agere» propter «agere»: fatalismus in *activismo absoluto*.

45. 6) *Phaenomenologia*, seu doctrina vel methodus observandi et describendi facta interna (cognitiones, volitiones etc.) habet cultorem maximum **E. Husserl** (1859-1938). Opera principalia: *Logische Untersuchungen*, 1901; *Ideen für eine reine Phänomenologie und phänomenologische Philosophie*, 1913 (Inquisitione logicae; Ideae pro phaenomenologia pura et phaenomenologica philosophia).

Iuxta H. observatio attenta et neutralis factorum conscientiae clare monstrat quod obiectum cognitum non ponitur a conscientia, sed ob-ponitur ei ut aliquid quod est et apparet; mens intuetur in obiecto eius significationem seu eius essentiam vel formam (εἶδος, unde intuitio eide-tica).

Uti patet, phaenomenologia tendit ad notandum characterem realisticum cognitionis humanae; attamen in processu suorum studiorum H. recepit transcendentia-ritatem idealismi.

Praecursor phaenomenologiae fuit **F. Brentano** (1838-1917), psychologus magni nominis, qui in studio cognitio-nis propinquus fuerat doctrinae aristotelicae.

Sequuntur phaenomenologiam husserlianam *M. Scheler* et *M. Heidegger*: prior, ut vidimus, est vicinus philoso-phiae valorum; posterior est existentialista. Generatim loquendo, fere omnes philosophi contemporanei magni faciunt considerationem phaenomenologicam, in quantum intendunt describere status et circumstantias subiecti co-gnoscentis, volentis et agentis.

46. 7) *Existentialismus*, seu doctrina vel potius me-thodus reiciens conceptus abstractos, deductiones, essentias ideales, et sistens in consideratione viva individui con-creti, hodie maxime diffunditur (II, 237; 242; 270; III, 222-23).

Existentialismus hodiernus refertur remote ad da-nicum **S. Kierkegaard** (1813-1855), qui, contra optimismum rationalisticum et immanentisticum philosophiae hege-lianae, fortiter notavit drama individui inter rationem et fidem, tempus et aeternitatem, bonum et malum, virtu-

tem et peccatum. Plura edidit scripta, semper tamen quasi reproducens complexitatem propriarum experientiarum et ponens in dramate suae personae drama omnium hominum.

Post Kierkegaard et etiam secundum eius methodum (non ex ipso) existentialismus diffusus est in Germania, Gallia, Russia et Italia.

a) *In Germania* existentialismus propugnatur a C. Jaspers et a M. Heidegger.

C. Jaspers (1883...) provenit a studiis psychologicis; eius doctrina intendit extollere personam humanam in tota existentia, in quantum omnia problemata reducit ad problema existentiae personae; at de facto pervenit pro persona ad impossibilitatem cuiuscumque valoris; nam, contracta vita personae intra limites experientiae, persona notat se nunquam posse proprium ideale obtinere; fatum personae est igitur naufragium. Opus principale: *Philosophie*, 1932.

M. Heidegger (1889...) provenit a phaenomenologia husserliana, quam applicat concretae existentiae; iuxta ipsum « ens », quod de facto in eius doctrina est homo, est totum in tempore seu in mundanitate; at, cum homo singulariter situatus in mundo repraesentet realisationem unius ex infinitis possibilitatibus, est « nihil » harum possibilitatum et ad nihilum tendit; realiter loquendo vita hominis in hoc consistit: esse ad nihilum. OPERA: *Sein und Zeit* (Esse et tempus), 1926; *Was ist die Metaphysik?* (Quid est metaphysica?), 1929; *Kant und das Problem der Metaphysik* (Kant et problema metaphysicae), 1934.

Uti patet, existentialismus germanicus est plene immanentisticus et atheus, eiusque conclusio est desperatio, etiamsi Jaspers et Heidegger invitent hominem ad acceptandum fatum naufragii et tendentiae ad nihilum.

b) *In Gallia* existentialismus est duplex: *theisticus* et *atheus*.

Existentialismus theisticus, qui praesefert denominationem « Philosophie de l'Esprit » ut expresse notet continuationem spiritualismi gallici saec. XIX, propugnatur prae-

sertim a R. Le Senne, Al. Lavelle et G. Marcel (omnes sunt viventes).

Le Senne tractat potius quaestiones morales (est enim professor philosophiae moralis in Universitate Sorbonae, Paris) et sublineat drama individui in electione valorum.

Lavelle est potius metaphysicus et sublineat participationem inter Ens et entia, ita tamen ut difficulter vitetur pantheismus; Lavelle subiacet influxui Malebranche et in genere platonismi.

Marcel sublineat communionem hominum inter se et cum Deo; ipse reicit problemata abstracta et exercitium intellectus, et praefert mysterium vitae omnium in Deo.

Opus principale Lavelle: *La dialectique de l'Eternel présent* (tria volumina: *De l'Être*, 1928; *De l'Acte*, 1937; *Du Temps et de l'Eternité*, 1945); opus principale Marcel: *Être et Avoir*, 1945.

Existentialismus atheus propugnatur a **I. P. Sartre**, qui, proficiscens a doctrina heideggeriana, distinguit « ens in se » et « ens per se »: ens in se est realitas ut aliquid compactum et immobile, extra quod datur ens per se seu nihil, quod tendit ad synthesim cum ente in se; synthesis, ad cuius realisationem homo tendit ad hoc ut attingat aliquid absoluti, ostenditur impossibilis; proinde conatus hominis, immo ipse homo est « *passio inutilis* », realitas et vita sunt aliquid absurdi (*absurdismus*); et tamen Sartre tenet quod eius existentialismus sit humanismus seu doctrina exprimens valorem hominis.

OPERA: *L'Être et le Néant*, 1943; *L'existentialisme est un humanisme*, 1946.

Cum Sartre est **A. Camus**: ambo sunt scriptores dramatum, immo Parisiis existentialismus constituit modum specialem vivendi, quasi similis modo antiquorum cynicorum, at sine respectu legis moralis; in sartrismo unusquisque homo debet recipere absurditatem suae conditionis et vivere singulis momentis quasi sit sibi ipsi lex, immo unumquodque momentum est sibi regula et mensura.

c) *In Russia* (melius: *inter Russos*, quia isti potius in Gallia vitam duxerunt) existentialismus habet characterem religiosum (religiositas tamen confusa et torbida), in quantum sublineatur finitudo vitae humanae invocantis Deum; hoc habetur praesertim in **N. Berdiaeff** (1874-1946) et in **N. Scestov** (1866-1938).

Iuxta B. unicus valor habetur in interioritate et libertate hominis supra meram obiectivitatem rerum et notionum et principiorum, ita ut tantum per fidem humanitas salvari possit: fides reiciens rationem, libertas reiciens ordinem rationalitatis.

Iuxta S. veritas habetur in radicali irrationalitate, qua exaltatur libertas Dei et fides, lutherano modo concepta: fides damnans rationem et sublimans tragoediam individui indigentis.

d) *In Italia* existentialismus (atheus quoque) propugnatur a **N. Abbagnano** (1901...), qui conatur salvare personam humanam, semper intra limites immanentismi mundani, ipsi proponendo acceptationem tragicitatis vitalis in indefinita continuatione eventuum humanorum. OPUS: *La struttura dell'esistenza*, 1939.

8) **Relativismus historicisticus** (II, 237; III, 485) 47. propugnatur a **G. Dilthey** (1833-1911) et **G. Simmel** (1858-1919).

Iuxta D. unaquaeque periodus historica realitat categoriam quandam (theologicitas, obiectivitas, subiectivitas, physicitas etc.) et habet propriam veritatem; iuxta S. veritas est effectus tendentiarum et exigentiarum vitalium (*vitalismus*).

Ipsis addi possunt: austriacus **O. Vaihinger** (1852-1933), qui tenet omnes doctrinas esse fictiones seu symbola veritatis, non habere in se veritatem (tanquam si esset verum: *als ob*; *Die Philosophie des als ob*, 1911); germanicus **O. Spengler** (1880-1936), qui, durante bello a. 1914-18, edidit opus circa finem civilitatis occidentalis (*Untergang des Abendlandes*, 1918); hispanus **Ortega y Gasset** (1883...), qui propugnat vitalismum; ipse cum De Unamuno malum

influxum habuit in cultura hispanica, in quantum propugnauerunt activismum et vitalismum fatalisticum, sine luce veritatis et sine directione finalismi.

48. 9) Ex neocriticismo, idealismo et historicismo profluunt *problematicismus* et *scepticismus* (II, 214-15): ex reducta realitate ad cogitationem, quae essentialiter mutatur in historia, nihil remanet absolute certum et verum. Propugnatores problematicismi sunt in Italia **A. Banfi** (1887...) et **H. Spirito** (1896...).

Banfi (II, 226; III, 487) retinet valorem logicum supremorum conceptuum cognitionis scientificaе (obiectum, subiectum, theoreticitas, causalitas, inquisitio etc.), at limitat cognitionem ad solam seriem eventuum, qui considerantur a scientiis empirio-mathematicis et ab historia; inde historicismus scientisticus et receptio historicismi oeconomici (marxismus, qui a Banfi proclamatur ut humanismus).

Spirito, proficiscens ab actualismo, negat radicaliter quaecumque cognitionem certam et definitivam, ita ut problematicitas (dubium permanens) sit absolutus character realitatis et scientiae.

Scepticismus noviter defenditur a **J. Rensi** (1871-1941), cuius opus aperte profitetur scepticismum: *Lineamenti di filosofia scettica*, 1919.

Problematicismus est etiam character existentialismi athei.

49. 10) Contra idealismum (et praesertim contra idealistas Americae et Angliae: *Royce, Emerson, Bosanquet*) habitus est in Anglia et in America Sept. *realismus* (*neo-realismus*), qui proinde dicitur neo-realismus anglo-americanus.

In Anglia habentur **Alexander** (1859-1938), **Moore** (1873...) et **Russel** (1872); in America **G. Santayana**, **Holt**, **Perry**, **Spaulding** et alii, qui a. 1910 ediderunt opus collectivum cui titulus *The new realism*.

Neorealistae intendunt defendere transubiectivitatem perceptionis, in quantum res perceptae habent autonomam existentiam extra perceptionem.

Adnotationes.

50.

Conspectus philosophiae contemporaneae extrascholasticae non est, uti patet, completus; et tamen quanta varietas! Numquam forte habita est tam magna multiplicitas doctrinarum: *unusquisque philosophus intendit novum systema proponere*, etiam cum despicit vel videtur despiciere quodcumque systema et proclamat irrationalismum; *originalitas saepe praeponitur veritati*; et habetur contradictio: irrationalismus intendit se defendere et sibi constituere systema, mediante illa ratione, quae despicitur ut impotens ad veritatem assequendam. Ipsa terminologia est diversissima, praesertim in existentialistis, qui phaenomena humana vestiunt terminis metaphysicis; exinde sequitur quod saepe difficile sit veram mentem auctorum penetrare.

Origo tantarum doctrinarum debetur certe subiectivismo et immanentismo; primum, contra iura obiecti et entis, exaltata est ratio ut legislatrix naturae; postea ratio posita est ut creatrix; denique duplex consequens: ex una parte immanentismus praebuit ansam ad constructionem novarum doctrinarum intra limites rationis et historiae; ex alia parte, ob impossibilitatem acquirendi veritatem absolutam (in qua tantum requiescit anima humana) orti sunt historicismus, problematicismus et existentialismus.

Nota communis harum doctrinarum est relativismus et irrationalismus, scil. exaltatio rationis pervenit ad humiliationem ipsius: *intuitio, historia, vita, persona, existentia, problema* etc. sunt termini et « **themata** » recentioris philosophiae, quae iure dicitur *philosophia criseos*, ita ut vere sit *crisis philosophiae*.

Uti patet, fere omnes doctrinae nunquam proficiunt ab ipsa pura experientia ut reflexe doctrinam de ea proponant; earum « *point de départ* » est semper praecedens philosophia, praesertim kantiana et hegeliana, quae definitive certa praesupponitur et exinde occasio sumitur eam vel evolvendi vel negandi.

Ex praesupposito kantismo consideratur ut definitiva

damnatio cuiuscumque metaphysicae, non solum metaphysicae wolfianae, et proclamatur primatus phaenomeni; ex praesupposito hegelismo retinetur absoluta immanentia mundana vel evolvendo hegelismum in actualismum et problematicismum, vel ei contradicendo in exaltatione existentiae concretae; Kierkegaard enim, reiciendo hegelismum, reiciebat omnem philosophiam, quia ipse confundebat philosophiam cum hegelismo; proinde, ex impossibilitate hegelismi ad solvendum drama personae concretae, ipse deducebat permanentiam huius dramatis.

Ipsa neorealismus contentus est affirmatione realitatis extra perceptionem, at sistit semper in mundo, sine exigentia explicandi theoretice datitatem mundi; est potius realismus psychognoseologicus, at non realismus plene theoreticus (= metaphysicus) ut universalis conceptio realitatis.

Exinde explicatur generalis *insatisfactio, inquietudo, anxietas* etc., quam existentialistae tam late et acute et eloquenter describunt (= phaenomenologia); propterea ceteris hominibus philosophia apparet ut *ludus phantasiae et verborum*, ut *querimonia*, ut *mera photographia inquietudinis* etc., sine ulla consistentia ac proinde sine influxu salvifico in vitam realem; praesertim philosophia sartriana, proclamans absurdissimum conatus sinceri et liberam expansionem arbitrii individualis in permanenti insatisfactione, habet influxum negativum et ruinosum.

Iure dicere possumus quod hodie philosophia, potius quam sapientia dirigens vitam, sit copia ipsius vitae; et cum vita, post tot doctrinas immanentisticas et ruinas populorum in tantis conflagrationibus, remanserit sine luce veritatis absolutae ac proinde immersa in quadam essentiali tragicitate, philosophia simpliciter describit, saepe cum complacentia, hanc tragicitatem.

Hoc evenit etiam cum *descriptio phaenomenologica* proponitur ut *systema metaphysicum per usum terminorum metaphysicorum* (ens, esse, existens, transcendentia etc.); *descriptio-systema* tamen semper praesupponit *propositum non superandi experientiam*, ita ut conclusio communis

doctrinae existentialisticae sit vel *desperatio theoretica et practica vel acceptatio tragicitatis vel proclamatio arbitrii individualis*.

Hodierna humanitas nullam spem expectare potest a suis philosophis; immo isti exaggerant tragicitatem. Attamen non totum est falsum in doctrinis: vita, historia, problemata concreta, persona, existentia etc. sunt res, quas philosophus considerare debet; pars veritatis doctrinarum invenitur in consideratione illarum rerum in sublineatione quaestionum respicientium concretam realitatem; unde in linea problematis accipere possumus exigentias praedictarum doctrinarum; id quod non possumus accipere est solutio seu systema, quia peccat unilateralitate et apriorismo.

Aprioristicum enim est propositum non superandi experientiam et restringendi realitatem ad historiam, vitam humanam etc.; persona et vita et historia et themata philosophiae contemporaneae considerari debent sub luce entis, ita ut theoretice et vere salventur et vitetur crisis; aliis verbis: metaphysica personae vel vitae vel historiae debet accipere lucem a metaphysica entis, quin persona et vita et historia etc. reducantur simpliciter et absolute ad ens; omnia sunt ens, sed confuse et indeterminate, ac proinde omnia, postquam considerantur ut ens (in universalissima intelligibilitate), considerari debent secundum id quod sunt: vita, historia etc.

Hoc modo vitatur unilateralitas variarum doctrinarum et offertur possibilitas veritatis et progressivitatis in speculatione philosophica. Exinde sperare licet quod philosophia criseos seu *crisis philosophiae sit crisis crescentiae*, non senilitatis: ipsa *inquietudo et anxietas considerari potest ut invocatio entis*, saltem *objective et inconscie*; et ens non negat mutationem seu fieri seu historiam seu drama, sed illud illuminat et salvat.

Philosophia scholastica hodierna, et praecise thomismus, intendit adiutorium praebere solutioni criseos per metaphysicam entis, quae non ignoret neque despiciat (post tot saecula inquisitionum et inventorum) divitias concretae realitatis et concretae inquisitionis modernae, sed eas accipiat, eas

et seipsam perficiendo per fecundam communionem sensus et intellectus, vitae et cogitationis, temporis et aeternitatis.

BIBLIOGRAPHIA

51. DE RUGGIERO, *La filosofia contemporanea*, Bari 1929.
VON ASTER, *Die Philosophie der Gegenwart*, Leida 1935.
SCIACCA, *La filosofia, oggi*, Milano 1945.
BOCHENSKI, *Die europäische Philosophie der Gegenwart*, Bern 1947.

V.

STATUS HODIERNUS
PHILOSOPHIAE SCHOLASTICAE

In fine saeculi XVIII philosophia scholastica absens 52. erat in cultura sive Cleri sive laicorum; unus Roselli O. P. habebatur, qui cum sua *Summa Philosophica* aliquo modo lucernam accensam tenebat. Tota cultura philosophica subiacebat empirismo, rationalismo et criticismo kantiano.

Contra exaltationem exaggeratam rationis humanae et scientiarum (scientismus illuministicus) surgit in priore medietate saec. XIX *traditionalismus* (II, 105; 238), qui illuminismo opponit debilitatem rationis et traditionem primitivam per Ecclesiam catholicam servatam et magnificatam; at reactio traditionalistica exaggerata erat, quia, praeter alia, relinquebat fidem sine fundamento in credentibus.

Ecclesia non habet quandam philosophiam ut propriam, nam ad Magisterium ecclesiasticum pertinet servare et docere depositum fidei; et *Christianismus non est quaedam philosophia, sed doctrina revelata ac proinde donum Dei auctoritative docentis*. Attamen, quoad fundamenta seu praeambula fidei, requiritur semper quaedam philosophia, quae non solum non contradicat fidei, sed ad eam quoque prae-
paret et ducat sub respectu doctrinali (hoc sensu philosophia scholastica dicitur ancilla theologiae, non quasi accipiat sic et simpliciter suas solutiones a theologia).

Praeparatio personalis ad fidem potest esse, est et debet esse per gratiam Dei et per bonam voluntatem credentis vel accedentis ad Deum; at obiective (in ipsa exigentia doctrinae revelatae) requiritur complexus rationalis cum certitudine demonstrans illas propositiones (Deus existit, est creator, sapiens et bonus, capax faciendi miracula agnoscibilia ab homine), quae rationabile faciant obsequium

fidei. Propterea *Ecclesia est semper vigilans supra doctrinas philosophicas*: ipsa non docet philosophiam, at, ut contradictio vitetur duplicis veritatis (veritas est una et immutabilis), requirit ut non doceantur doctrinae funditus evertentes fidem vel eam in periculo ponentes. Haec est significatio damnationum Ecclesiae et eius activitatis in quaestionibus philosophicis.

Post mortem S. Thomae Ecclesia magni fecit philosophiam thomisticam, non obstantibus quibusdam oppositionibus et damnationibus saec. XIII; thomismus igitur considerari potest et debet ut optima philosophia christiana, in quantum optime utitur conceptibus revelatis (praesertim conceptu creationis), eos tamen rationaliter tractans, praeparat ad fidem et adjuvat quandam intelligentiam dogmatum per conceptus philosophicos. Ceterum ipsa S. Theologia in tantum est scientia, in quantum applicat conceptus philosophicos ad data fidei, ut ex eis corpus quoddam doctrinale faciat.

Attamen, ob *varias circumstantias* (influxus occamismi, suarezismi, platonismi exaggerati, empirio-naturalismi etc.), *synthesis thomistica parum considerata fuit saec. XVI-XVIII*, ita ut praevaletiam haberent doctrinae vel aperte oppositae fidei vel nimis periculosae pro illa; exinde in ipso Magisterio Ecclesiae hoc habitum est: ex una parte damnabantur opera philosophica contraria vel periculosa fidei; ex alia parte ipsis operibus nulla, vel fere nulla opponebatur doctrina philosophica, quae considerari posset ut secure christiana. Aliis verbis: *activitas Ecclesiae in materia culturali seu philosophica erat potius negativa (= damnans) quam positiva (= proponens doctrinam aliquam ut tutam relate ad fidem praeparandam et defendendam)*.

Ita, praeter alia, damnata fuerunt opera *Cartesii* (1664), *Malebranche* (1707; 1712), *Locke* (1734), *Kant* (*Critica rationis purae*, 1827), *Lamennais* (1834-1841), *Bautain* et *Bonnetty* (1840-1856), *Comte* (1864); ipse *Rosmini* damnatas habuit 40 propositiones (1887), dum *ontologismus* reiectus est a. 1861-62; immo solemnissimum documentum Pii IX, *Syllabus*, redegit summam errorum modernorum

et eos damnavit: errores in *Syllabo* indicati comprehendunt quasi totam philosophiam modernam.

Non defuerunt philosophi sincere christiani, qui in 53. priore medietate saec. XIX, sub influxu Reid, realismum defenderent contra empirismum, rationalismum et criticismum; iam nominavimus Galluppi, Rosmini, traditionalistas; ipse Gioberti, quidquid sit de interpretatione eius doctrinae, intendebat extollere catholicismum. Galluppi, optimus laicus catholicus, semper prae oculis habuit defensionem fidei contra negationem doctrinarum modernarum; Rosmini, presbyter flagrans amore Dei et hominum, est fundator congregationis religiosae utriusque sexus; sub respectu philosophico intendebat et ipse offerre Ecclesiae doctrinam philosophicam securam. Ipsis addendus est doctissimus presbyter hispanus **J. Balmès** (1810-1848), qui criticismo opposuit suam theoriam trium veritatum primitivarum (instinctus quoad aptitudinem mentis ad acquirendam veritatem, existentia subiecti, principium contradictionis); eius opera principalia sunt: *El criterio*, 1845; *Filosofia fundamental*, 1846.

Attamen doctrina horum philosophorum non praebebat completam metaphysicam, quae inservire efficaciter posset ad fidem defendendam et praeparandam. Propterea iam initio saec. XIX in Italia can. **V. Buzzetti** et duo fratres **D.** et **S. Sordi** S. I. coeperunt philosophiam thomisticam colere eamque opposuerunt ontologismo giobertiano et innatismo rosmينiano. Initia reviviscentiae thomisticae secreta fuerunt, quia in Societate Iesu oppositio habebatur ad illam philosophiam; paulatim tamen in lucem prodierunt doctrinae et deinceps vivide effloruerunt in Ecclesia. En nomina maiorum thomistarum:

In Italia can. **C. Sanseverino** (1811-1865), cuius opus principale (sed incompletum) est *Philosophia christiana cum antiqua et nova comparata*; **Al. Taparelli d'Azeglio** S. I. (1793-1862) cuius opus egregium est *Saggio teoretico di diritto naturale*; **M. Liberatore** S. I. (1812-1892), qui scripsit: *Della conoscenza intellettuale* (duo volumina: in priore refu-

tantur traditionalismus, innatismus, ontologismus; in posteriore exponitur doctrina thomistica cognitionis); *Del composto umano; Institutiones philosophicae*; Card. Th. Zigliara O. P. (1833-1893), cuius *Summa philosophica* maximam diffusionem habuit; ipsi debetur etiam opus *Della luce intellettuale e dell'ontologismo*.

In Hispania Card. Z. Gonzales O. P. (1831-1892) cui debentur *Historia de la Filosofia et Philosophia elementaria*.

Plura tamen habentur nomina: Lepidi, Rickaby, Signoriello, Prisco, Kleutgen etc.

Reviviscentia philosophiae thomisticae evenit igitur ex exigentiis sincere culturalibus, in quantum oportebat opponere modernis erroribus doctrinam quandam, quae vere rationalis esset et bene cohaereret cum fide. Ex secreto cubiculorum paulatim doctrina publice exposita fuit lectionibus et scriptis, usque dum Leo XIII, immortalis memoriae, eam auctoritate sua firmaret per Enc. *Aeterni Patris* (1879) et institutionem *Academiae Romanae S. Th. Aquinatis* (8 Maii 1880). *Encyclica leonina non produxit ergo ab extrinseco reviviscentiam thomismi, sed eam adiuvit*, ita ut thomismus factus sit generatim philosophia catholicorum (semper tamen existentibus scotistis et suarezianis in determinatis doctrinis particularibus).

54. Ex influxu praedictae Enc. in Universitate Gregoriana thomismus instauratus est: Patres De Mandato, De Maria, Schiffini, Urraburu, Remer, Billot, Mattiussi etc. docuerunt thomismum; immo Billot et Mattiussi rigide oppositionem fecerunt aliis formis philosophiae scholasticae (suarezismus, scotismus); Patres Tongiorgi et Palmieri debuerunt cathedram relinquere; Tongiorgi, sequens Balmès, proposuit theoriam trium veritatum primitivarum in problemate critico; tamen instinctui, a Balmès propugnato, substituit simplicem «aptitudinem mentis ad veritatem assequendam».

In Belgio D. Mercier (postea Cardinalis: 1851-1926), correspondens desiderio Leonis XIII, episcopis belgicis expresso, condidit *Institutum Superius Philosophiae* in

Universitate Lovaniensi (Louvain) et ibi docuit lingua vulgari philosophiam S. Thomae; eius opera celeberrima sunt: *Logique, Ontologie, Psychologie et Critériologie générale*; eius collaboratores opera magni pretii ediderunt: **Nys** scripsit *Cosmologie, La notion d'espace, La notion de temps*; **De Wulf** scripsit praesertim *Histoire de la philosophie médiévale*.

Mercier, in sua *Critériologie générale*, conatus est contra kantismum proponere novam theoriam ad firmandam obiectivitatem cognitionis (II, 217; 260; 323), ita ut vitaretur dogmatismus veterum scholasticorum, qui ipsi videbatur exaggeratus. En brevis synthesis doctrinae mercurianae: post confutationem scepticismi, M. distinguit secundum mentem Leibniz veritates ordinis idealis et veritates ordinis realis; quoad veritates ordinis idealis, a quibus ipse initium sumit, probat contra Kant earum obiectivitatem seu necessitatem et universalitatem ut datam et oppositam subiecto cognoscenti (*subordinationismus idealis*); inter veritates ordinis idealis invenitur principium causalitatis, quo M. utitur ad demonstrandam obiectivitatem perceptionis, in qua fundantur veritates ordinis realis seu iudicia respicientia facta; in doctrina circa perceptionem M. sequitur illationismum, in quantum fundat obiectivitatem perceptionis in principio causalitatis.

Doctrina mercuriana habuit sectatores et adversarios, ut videbimus.

In Gallia, inter alios, optime meritis est de thomismo **A. Farges** (1848-1926), cuius *Études philosophiques* (9 voll.) bene proponunt thomismum cum consideratione progressus scientifici; F. est etiam auctor, cum Barbedette, operis pro scholis *Philosophia scholastica*, quod innumeras editiones habuit. Praeterea habentur: **E. Domet de Vorges** (1829-1910) et **E. Blanc** (1846-1927).

In Germania contra kantismum pugnaverunt **J. Kleutgen** (1811-1883: *Philosophie der Vorzeit* seu philosophia antiqua) et **T. Pesch**, ambo Societatis Iesu; Pesch, cum **Hontheim** et **Meyer**, est auctor operis monumentalibus *Philosophia lacensis*; praeterea habentur **Stockl**, **Wilmann** (qui studia paedagogica etiam coluit), **Hertling**, **Gutherlet**.

In Austria Conner et Card. Katschthaler; in Hollandia De Groot; in Hibernia Finlay; in Anglia Harper; in America Sept. Turner (History of Philosophy) et Hell (Elements of Philosophy) etc. etc.

Praeter opera habitae sunt optimae ephemerides: in Italia *La scienza e la fede* (fundator Sanseverino, Neapoli), quae postea desiit, et *Divus Thomas* (Placentiae), quae adhuc extat; in Belgio *Revue néoscholastique de philosophie* (fundator Card. Mercier, quae adhuc extat altero nomine *Revue philosophique de Louvain*); in Gallia *Revue de philosophie* (fundator P. H. Peillaube); in Germania *Philosophisches Jahrbuch* (fundator Gutberlet); praeterea periodica Societatis Iesu *Civiltà Cattolica* (quae nata est praecise Neapoli simul cum reviviscentia thomismi, postea autem semper edita est Romae), *Études*, *Stimmen der Zeit*, *Razon y Fe* thomistice saepius solverunt quaestiones philosophicas.

55. Cum thomismus vivide iam renascebatur, habita est in fine saec. XIX et initio saec. XX inter catholicos doctrina quaedam, quae intendebat synthesim ponere inter theologiam catholicam et philosophiam immanentisticam modernam; ex aestimatione exaggerata modernitatis doctrina illa appellata est *modernismus*.

Modernismus recipiebat a modernis subiectivismum, relativismum, historicismum, uno verbo immanentismum in doctrina philosophica; ex principio relativitatis individualis et historicae quoad veritatem (= cognitio vera fundatur in sentimento vel in subscientia singulorum et mutat cum mutatione conditionum historicarum humanitatis) modernismus procedebat ad negationem characteris vere divini et immutabilis in dogmatibus fidei; exinde negabatur vera divinitas in Christo, qui tantum in conscientia fidelium decursu temporum Deus evasit; negabatur quoque inspiratio divina librorum sacrorum, praesentia factorum supernaturalium in historia: inde a modernismo philosophico ad modernismum *theologicum*, *biblicum* et *historicum*.

Propugnatores modernismi fuerunt: in Gallia **E. Le Roy**

(discipulus Bergson, cultor philosophiae), **A. Loisy** et **J. Turmel** (cultores disciplinarum theologico-biblicarum); *in Anglia* **G. Tyrrel**; *in Italia* **S. Minocchi** et **E. Bonaiuti** (cultores disciplinarum biblicarum et historicarum).

Modernismus non erat haeresis quaedam particularis, seu respiciens hoc vel illud dogma; ipse respiciebat potius totum corpus doctrinale catholicismi: retinebat litteram fidei, sed destruebat significationem et valorem, in quantum omnia explicabat immanentistico modo; et tamen modernistae non intendebant relinquere Ecclesiam, quia ab intrinseco volebant illam corrumpere: « *synthesis omnium haeresum* » igitur.

Contra modernismum **Pius X** edidit Enc. *Pascendi dominici gregis* (1907) et imposuit iuramentum antimodernisticum professoribus seminariarum et universitatum catholicarum; praeterea a. 1914 approbatae fuerunt 24 theses thomisticae ut normae directivae tutae ad philosophiam S. Thomae docendam et diffundendam; et *Codex Iuris Canonici* iussit ut in Seminariis philosophia doceretur secundum principia, rationem et methodum S. Thomae.

Ex damnatione modernismi magis re floruit thomismus, 56. ita tamen ut simul vitaretur et exaggerata accommodatio modernistarum ad philosophiam immanentisticam et nulla vel fere nulla consideratio doctrinarum modernarum. Sec. verba Enc. *Aeterni Patris* « **vetera novis complere ac perficere** », philosophi catholici reliquerunt « domesticismum » thomistarum saec. XIX (qui parum considerabant philosophiam modernam) et conati sunt recogitare scholasticam vel thomismum cum consideratione quaestionum et doctrinarum actualium.

Iam Mercier hanc viam tenuerat et indicaverat; at, dum in Belgio et in Italia doctrina merceriana fautores habuit, in Gallia potius adversarios invenit. In Belgio discipuli Mercier, ut **Jeannièrè**, **Sentrout**, **Noël**, secuti sunt magistrum, at Noël contra illationismum mercerianum affirmavit realismum immediatum in perceptione (cfr. *Le réalisme immédiat*); in Italia **I. Canella** et **Hyac. Tredici** re-

ceperunt quoque doctrinam Mercier, dum Masnovo illi opposuit necessitatem proficiscendi in problemate critico, non a veritatibus ordinis idealis, sed a realitate quadam, quae potest esse etiam praesens et deveniens actus cogitandi, ita ut statim habeatur ens ut aliquid transcendens cognitionem et monstrans aptitudinem mentis ad acquirendam veritatem; in Gallia Farges opposuit illationismo indolem immediatam perceptionis (perceptionismus).

Post activitatem philosophicam mercierianam plures habiti sunt cultores philosophiae thomisticae vel scholasticae, *cum reali progressu in positione quaestionum et in consideratione doctrinarum extrascholasticarum*. Indicantur hic nomina cultorum secundum ordinem geographicum, in fine autem synthesim doctrinalem quaestionum ponemus.

57. 1) *Inter gallos* habetur maximus numerus philosophorum thomistarum, qui vel recenter mortui sunt vel adhuc vivunt.

P. Gény S. I. (1870-1925), professor in Universitate Gregoriana; opus principale: *Critica de cognitionis humanae valore disquisitio*, 1914; 2 ed. curata a BOYER, 1927.

G. agit praesertim de quaestionibus gnoseologicis et epistemologicis; in solutione problematis critici ipse proficiscitur a doctrina Balmès et Tongiorgi de tribus veritatibus primitivis, at late considerat obiectivitatem cognitionis, prius quoad experientiam (contra idealismum) et postea quoad conceptum (contra nominalismum).

Aem. Peillaube S. M. (1864-1934); opus princ.: *Théorie des concepts: existence, origine, valeur*, 1895.

P. considerat problema cognitionis sub respectu psychologico et gnoseologico; in tractatione problematis P. agit potius de obiectivitate conceptus contra kantismum.

P. Rousselot S. I. (1878-1915); opus: *L'intellectualisme de S. Thomas*, 1908.

R. notat, in quaestione de veritate, dynamismum seu finalismum intellectus ad ens; at hic finalismus ad ens

fundatur iuxta ipsum in finalismo hominis et intellectus ad Deum; intellectus est ergo facultas entis, sed quia est facultas divini; non sumus hic, uti patet, in doctrina ontologica, at evidens est influxus illius doctrinae; R. ponit propinquitatem inter S. Augustinum et S. Thomam.

J. De Tonquedec S. I. (1868...); opus: *La critique de la connaissance*, 1929.

De T. tenet quod in critica cognitionis debemus proficisci ab obiectivitate sensationis, ita ut ante omnia quaedam realitas in se detur cognitioni; habemus ergo methodum oppositam methodo Mercier. De T. scripsit etiam contra Bergson, cuius reprobavit pantheismum vel saltem grave periculum pantheismi in doctrina durationis omnia ponentis; at etiam contra Blondel scripsit opus *Immanence, essai critique sur la doctrine de M. Maurice Blondel*, 1913: in doctrina blondelliana De T. notat periculum naturalisandi ordinem supernaturalem.

R. Garrigou-Lagrange O. P. (1877...), professor in Collegio « Angelicum » Romae; opera principalia philosophica: *Le sens commun, la philosophie de l'être et les formules dogmatiques*, 1909; *Dieu, son existence et sa nature*, 1915; *Le réalisme du principe de finalité*, 1932.

G.-L. est profundissimus cognitor philosophiae thomisticae et eminet inter thomistas contemporaneos. In primo opere impugnatur relativismum modernisticum, ostendendo quod sensus communis praebet quandam initialem et legitimam doctrinam philosophicam, quam postea reflexio philosophica ordinat ut metaphysicam entis, in qua veritas fulget ut universalis et immutabilis; exinde formulae dogmaticae (= propositiones, quibus exprimitur veritas fidei) habent valorem immutabilem, non dependentem a subscientia individui neque a conditionibus historicis. In secundo opere impugnatur agnosticisum philosophiae modernae, docendo centralitatem et primatum conceptus entis et consequentium principiorum metaphysicorum (contradictionis, causalitatis et finalitatis); supra fundamentum metaphysicae entis praebet acutam tractationem circa existentiam et naturam Dei. In tertio opere ex-

presse et efficaciter notat primatum entis supra fieri et inde statuit realismum seu valorem ontologicum principii finalitatis, in quo fundat obiectivitatem cognitionis humanae.

Plura alia scripta indolis theologiae (classicum est opus *De revelatione*), asceticae etc. habet G.-L., quae hic non indicamus.

J. Maritain (1882...), discipulus prius Bergson, a quo recepit despectum scientismi et mechanicismi, postea ad catholicismum conversus et consequenter ad thomismum. Opera principalia: *Réflexions sur l'intelligence et sur sa vie propre*, 1924; *Distinguer pour unir ou les degrés du savoir*, 1932; *Sept leçons sur l'être et les premiers principes de la raison spéculative*, 1934; omnibus nota sunt eius *Éléments de philosophie*, in quibus eminet *Petite Logique*.

M. recte numeratur inter principes thomismi contemporanei; ipse cum Garrigou-Lagrange tenet primatum metaphysicae supra gnoseologiam, in quantum docet obiectivitatem cognitionis humanae salvari ex eius intentionalitate ad ens, quae revelatur in iudicio; immo M. tenet ipsam gnoseologiam (seu criticam) esse stricte metaphysicam, seu illam partem metaphysicae, quae considerat quaestionem an sit ens, de quo postea metaphysica sequens dicit quid sit.

P. Descogs S. I. (1877...), originis hispanicae; opera: *Institutiones metaphysicae*, 1925; *Praelectiones theologiae naturalis*, 1932-35.

D. tendit potius ad suarezismum; in problemate critico tenet contra Maritain proficiscendum esse ab obiectivitate conceptuum, non a iudiciis.

M. D. Roland-Gosselin O. P. (1883-1934): *Essai d'une étude critique de la connaissance*, 1932.

Etiam R.-G. tenet quod solutio problematis critici fundari debeat supra conceptum entis, a quo profluit obiectivitas cognitionis contra kantismum.

C. Boyer S. I. (1884...): *Cursus philosophiae*, 1935-36, praeter scripta supra doctrinam S. Augustini, opera theologia et quosdam articulos circa problema cognitionis.

B. in quaestione critica considerat potius scepticismum

et negat quodcumque dubium universale initio tractationis criticae; ipse accurate distinguit inter quaestionem scepticam et quaestionem idealisticam, dum plures alii considerant potius quaestionem idealisticam.

Bl. Romeyer S. I. (1882...): *S. Thomas et notre connaissance de l'esprit humain*, 1928.

R. tenet analysim criticam proficisci debere ab intuitionem ipsius animae humanae, quae se offert ut ens et ex qua obiectivi ostenduntur primi conceptus.

É. Gilson (1884...). Opera theoretica (praeter innumera scripta indolis historicae, praesertim circa philosophiam S. Augustini, S. Bernardi, S. Bonaventurae, S. Thomae, Descartes etc.): *Le Thomisme*, 1920; *Le réalisme méthodique*, 1936; *Réalisme thomiste et critique de la connaissance*, 1939; *L'être et l'essence*, 1948.

G. tenet quod problema criticum, nullo supposito dubio, resolvitur ostendendo maiora commoda realismi contra idealismum; si dubium praeponitur et initium sumitur a « cogito », nunquam obtinebitur certitudo et obiectivitas cognitionis. G. notat hanc esse positionem S. Thomae. In ultimo opere conatur demonstrare quod vera metaphysica debet habere ut conceptum centalem conceptum actus essendi (existence), qui refertur ad essentiam: thomismus est vere metaphysica actus essendi, dum ceterae sunt vel metaphysica essentiae vel metaphysica simplicis existentiae in natura.

R. Jolivet (1891...). Opera: *La notion de substance*, 1929; *Le thomisme et la critique de la connaissance*, 1933.

J. considerat problema criticum ut problema de obiectivitate conceptus (quaestio de universalibus).

Praeter istos habentur: **A. Forest** (*La structure métaphysique de concret selon S. Thomas d'Aquin*, 1931; *Du consentement à l'être*, 1936); **J. De Finance** (*Être et agir dans la philosophie de S. Thomas*) etc.

Historiam philosophiae coluerunt: **P. Mandonnet O. P.**, cuius opus principale est *Siger de Brabant et l'averroïsme latin*, 1911; **A. Sertillanges O. P.**, cuius opera plurima sunt; notantur hic: *S. Thomas d'Aquin*, 1910; *Le Christianisme*

et les philosophies, 1941; A. Marc S. I. (*L'idée de l'être chez S. Thomas et dans la scolastique postérieure*, 1933); etc. etc.

58. 2) *Inter belgas*, post Card. Mercier eiusque discipulos, habentur:

J. Maréchal S. I. (1878-1944). Opus maximum: *Le point de départ de la métaphysique*, 4 voll. (at 6 debebant esse) 1922-1926; praeterea optima synthesis historiae philosophiae modernae: *Précis d'histoire de la philosophie moderne*, 1945.

M. plurimum adlaboravit ad comparisonem inter thomismum et kantismum; ad hoc latam historiam facit doctrinarum gnoseologicarum ad bene explicandum sensum thomismi et kantismi; ipse intendit superare kantismum (etiam proficiscendo a mera positione subiectiva cum Kant) affirmando essentialem dynamismum seu finalismum intelligentiae ad Ens-Deum (influxus blondellianus).

A. De Raeymaeker (vivens); opus principale est *Philosophie de l'être*, 1946, in quo noviter et docte exponitur synthesis metaphysica thomistica.

N. Balthasar (vivens); opus principale est *Mon moi dans l'être*, 1946, in quo fundamentales conceptus metaphysici evolvuntur ab intuitionem proprii ego.

Ipsis adiungendi sunt: **F. Van Steenberghen** (*Épistémologie*, 1945); **G. Van Riet** (*L'épistémologie thomiste*, 1946) et alii plures.

59. 3) *Inter italos*, praeter professores Universitatis Gregorianae, habentur:

I. Canella (1881-1916), qui recepit doctrinam criteriologicam a Mercier propositam et scripsit etiam opus circa nominalismum Occam (*Il nominalismo e G. d'Occam*, 1907); iuxta C. doctrina occamistica est potius conceptualismus.

Maximus vigor in studio philosophiae scholasticae, vel melius thomismi, habitus est per foundationem periodici *Rivista di filosofia neoscolastica*, quam ab a. 1909 **P. A. Gemelli** O. F. M. simul cum Canella edidit, et per *Universitatem Catholicam a S. Corde* (Mediolani), cuius Gemelli fuit con-

ditor et est Rector. Ab initio studia philosophica edita in illa *Rivista* inspirationem habebant a doctrinis Universitatis Lovaniensis, at postea attentio data est idealismo, qui in Italia maxime diffusus erat. En praecipui cultores thomismi:

A. Masnovo (1880...), professor in Universitate Catholica; opera theoretica: *Problemi di metafisica e di criteriologia*, 1930; *La filosofia verso la religione*, 1936.

M. contra Mercier tenet initium investigationis criticae inveniri non in iudiciis ordinis idealis, sed in facto quodam reali, quod potest esse ipse «actus iudicii hic et nunc praesens et deveniens»; considerando hunc actum concretum cognitionis (et non cognitionem vel intellectum in genere), deprehendimus simul et realitatem quandam (ens) et aptitudinem mentis ad veritatem cum certitudine acquirendam (subordinationismus realisticus); praeterea M. tenet demonstrationem existentiae Dei optime fieri per primam viam S. Thomae, seu per viam causalitatis, supposita analysi principii causalitatis eiusque defensione contra Hume et Kant.

Fr. Olgiati (1886), professor quoque in Universitate Catholica; praeter optima et innumera scripta respicientia historiam philosophiae modernae, quam O. considerat cum fine theoretico, plura edidit scripta circa varia problemata philosophiae (de philosophia iuris, de arte, de paedagogia etc.); maxima attentio tamen ab O. data est problemati critico sub respectu sive theoretico sive historico ad demonstrandam centralitatem et primatum metaphysicae in ipsa constructione gnoseologica. O. tenet quod unumquodque systema philosophicum determinatur a conceptu centrali, qui est conceptus realitatis; exinde ipse triplicem metaphysicam deprehendit in historia philosophiae: *metaphysica entis* (realismus), *metaphysica phaenomeni* (phaenomenismus) et *metaphysica mentis* (idealismus); praeterea tenet metaphysicam entis, quae est propria philosophiae classicae, integrari posse, non sub respectu stricto metaphysico sed sub respectu philosophico-culturali, per doctrinas modernas scientificas, historicas etc.; *substi-*

tutio metaphysicae entis vel eius conciliatio cum metaphysica phaenomeni vel mentis est impossibilis.

Omnia scripta theoretica O. inveniuntur synthetico fusa in recentissimo opere *I fondamenti della filosofia classica*, 1950.

Ae. Chiocchetti (1880-1951), qui maxime consideravit idealismum B. Croce et I. Gentile; ipse est criticus illius idealismi, at aliquid (praesertim theoriam artis) recipit a crocianismo.

U. A. Padovani (1894...). Opus principale: *La filosofia della religione e il problema della vita*, 1937.

P., qui optimus historicus philosophiae est, considerat problema ethico-religiosum, et, investigando problema mali in mundo, monstrat quod solutio illius problematis tantum a religione potest haberi.

I. Zamboni (1877-1950): *La persona umana*, 1941; hoc opus resumit et synthetice continet doctrinam, quae in plurimis scriptis indolis gnoseologicae exposita est ab hoc acuto philosopho.

Z., in quem evidens est influxus Rosmini, Mercier et phaenomenologiae contemporaneae, in tractatione problematis gnoseologici proficiscitur ab ego, in quo tantum invenitur iuxta Z. intuitio praebens ens; cognitio rerum externarum fit mediate, in quantum immediate percipiuntur tantum modificationes subiectivae, quibus applicatur conceptus entis; videtur igitur quod Z. intendat conciliare metaphysicam entis et phaenomenismum modernum; eius scopus operandi synthesim inter kantismum et thomismum laborat hoc vitio fundamentalis, ita ut metaphysica entis periculum incurrat vanificationis.

G. Bontadini (1903...): *Saggio d'una metafisica dell'esperienza*, 1938.

B., qui bene cognoscit modernam philosophiam, notat quod idealismus actualisticus ad hoc pervenit ut, relicta quacumque realitate ut praesupposita trans cognitionem, ens fiat intime praesens menti; in hoc iuxta B. consistit experientia pura, in cuius unitate habentur subiectum et obiectum reciproce praesentia; ab hac datitate obiectorum

praesentium B. intendit proficisci ad attingendam realitatem transcendentem contra immanentismum idealisticum. Aliis verbis: B. habet cum idealismo punctum commune processus constructionis gnoseologicae, quod est intima compraesentia entis et mentis; ab hoc puncto communi B. ultra progreditur ad superandum ipsum immanentismum.

Praeter ipsos habentur: **C. Mazzantini** (*Il problema delle verità necessarie e la sintesi a priori del Kant*, 1935; *Il tempo*, 1942); **E. Toccafondi O. P.** (*La ricerca critica della realtà*, 1941); **S. Vanni-Rovighi** (*Elementi di filosofia*, 4 voll.); **C. Fabro C. P. S.** (*Percezione e pensiero*, 1941); **N. Petruzzellis** (*Il valore della storia*, 1939); **Fr. Amerio** (*Epistemologia*, 1948) etc. etc.

4) *Inter germanos habentur praesertim:*

60.

I. Donat S. I., cuius *Summa philosophiae christianae* est optimus tractatus, licet auctor saepe dissentiat a thomismo.

I. Gredt O. S. B., cuius *Elementa philosophiae aristotelico-thomisticae* praebent rigidum thomismum et maximum respectum aristotelismi, methodo potius deductiva.

I. Geysler, qui plurima scripta habet circa gnoseologiam et metaphysicam: *Grundlegung der Logik und Erkenntnistheorie* (Fundatio Logicae et theoria cognitionis), 1919; *Erkenntnistheorie*, 1922; *Das Gesetz der Ursache* (Lex causalitatis), 1933. G. tenet principium causalitatis esse potius iudicium syntheticum a priori.

E. Przywara S. I., cuius bonum est opus *Analogia entis*, 1932.

G. Söhngen, cuius optimum opus *Sein und Gegenstand* (Esse et obiectum), 1930, notat praesertim intelligibilitatem entis ad salvandam obiectivitatem cognitionis.

I. De Vries S. I., cuius opus *Denken und Sein* (Cognitio et Esse), 1937, intendit solvere problema criticum super fundamentum autoconscientiae et iudiciorum rationalium; D. V. appropinquatur aliquo modo doctrinae Zamboni, at vitat phaenomenismum.

Inter philosophos ibericos thomismo adhaerentes indicamus: *in Hispania* I. Zaragüeta Bengoechea, R. Ceñal, I. Roig-Gironella; *in Argentina* O. N. Derisi (cfr. eius optimum opus *La persona*, 1950) et I. Sepich.

61. Licet non sint stricte neoscholastici vel neothomistae, quidam philosophi itali habent doctrinam vel inspiratam a S. Augustino vel plus minusve compossibilem cum Christianismo, ita ut eorum philosophia dicatur spiritualismus: sunt A. Carlini, A. Guzzo, Al. Stefanini, V. La Via, C. Ottaviano, M. F. Sciacca.

A. Carlini (1878...) proficiscitur a spiritualitate autoconscientiae (circa quam retinet generatim positionem idealisticam) contra meram mundanitatem rerum naturalium ad affirmandum Valorem absolutum (Deum), ita ut philosophia compleatur cum religione. Opera: *La religiosità dell'arte e della filosofia*, 1936; *Il mito del realismo*, 1936.

A. Guzzo (1894...) considerat drama personae humanae in relatione ad mundum et Deum. Opera: *L'Io e la Ragione*, 1947; *La moralità*, 1950.

Al. Stefanini (1891...) exaltat etiam personam humanam in productione artis et in cogitatione, qua possidet Absolutum (Deum). Opera: *L'immaginisismo come problema filosofico*, 1936; *Metafisica della persona*, 1949.

V. La Via (1895...) considerat potius essentialem intentionalitatem cognitionis ad ens, contra immanentismum idealisticum; propterea L. V. maxime appropinquat ad metaphysicam thomistarum. Opus: *Dall'idealismo al realismo assoluto*, 1941.

C. Ottaviano (1906...) profundam crisim instituit de idealismo et exponit doctrinam metaphysicam, in qua creatura concipitur ut ens parziale ad Deum ordinandum et a Deo adiuvandum per Gratiam; O. explicat cognitionem per summationem entitatis inter obiecta et subiectum. Opera: *Critica dell'idealismo*, 1947 (2 edit.); *Metafisica dell'essere parziale*, 1941.

M. F. Sciacca (1910...), sub influxu S. Augustini, Rosmini et Blondel, exponit doctrinam, in qua vita mo-

ralis (= interioritas) praebet ut exigens Deum creatorem. Opera theoretica principalia (praeter opera indolis historicae): *Teoria e pratica della volontà*, 1938; *Filosofia e metafisica*, 1950.

Adnotationes.

62.

Reviviscentia philosophiae scholasticae est maxima ex parte reviviscentia thomismi, ita ut hodie indifferenter adhibeantur termini «scholastica» et «thomismus»; particula «neo», quae praepositur illis terminis (neo-scholastica, neo-thomismus), indicat intentionem resumendi philosophiam mediaevalem et eam complendi per doctrinas modernas cum ea compossibiles; attamen est potius pleonastica, quia quaecumque doctrina, ut viva et efficax permaneat, semper re-consideranda est in determinatis circumstantiis culturae. Veritas est utique immutabilis in se, at problemata semper surgunt in historia populorum; ad nova problemata sequuntur novae solutiones; hae novae solutiones non necessario sunt semper nova systemata, quae antiquis contradicant, sed explicationes, deductiones, applicationes, evolutiones doctrinae antiquae et perennis in suo valore veritatis.

Uti patet ex dictis, *principale problema hodierni thomismi*, ex indole maxime gnoseologica (vel, si placet, metaphysico-gnoseologica) philosophiae modernae, *est problema gnoseologicum*, quia thomistae, firmiter adhaerentes metaphysicae Doctoris Angelici, intendebant et intendunt eam defendere quam firmissime contra modernos vel coram modernis, qui generatim loquuntur potius de cognitione, de subiecto, de dubio, de activitate etc. potius quam de ente; pro thomistis igitur gnoseologia est quaedam apologetica metaphysicae. Dicimus: «pro thomistis», et hoc valet pro omnibus thomistis, si et in quantum sunt thomistae.

Attamen in consideratione problematis gnoseologici non omnes eodem modo egerunt et agunt; hanc diversitatem methodologicam iam innuimus suo loco (II, 323) et clara fit in ipsa enumeratione thomistarum, praesertim

in Belgio, Gallia et Italia; quaestio dividens thomistas erat prius quaestio de dubio; postea fuit quaestio de puncto profectionis, scil. utrum proficisci deberet investigatio a iudiciis an a conceptibus an a perceptione; nunc quaestio est potius circa relationem inter gnoseologiam et metaphysicam seu de primatu utrius in consideratione theoretica; uti patet, propugnatores gnoseologiae sunt potius benigni erga dubium et erga autoconscentiam.

Circa hanc quaestionem tripliciter dividi potest positio scholasticorum, uti patet ex conspectu praecedenti: *quidam retinent primatum metaphysicae erga gnoseologiam* (Garrigou-Lagrange, Olgiati, Maritain aliique); *alii fortiter retinent primatum gnoseologiae* (Lovanienses, Zamboni, De Vries, Veuthey aliique); *alii fere omnes affirmant gnoseologiam anteponendam esse metaphysicae, at gnoseologiam non intelligendam esse sicut eam intelligunt moderni philosophi inde a Cartesio.*

Propugnatores gnoseologiae opponunt adversariis dogmatismum exaggeratum, quasi isti negent problema criticum; *at verius « metaphysici » non negant in genere legitimitatem problematis critici, sed modum modernum ponendi illud problema; usque a Cartesio et a Bacone — notat Olgiati — realitas reducta est ad phaenomenon ideae vel sensationis* (repraesentatio concepta est ut realitas), *affirmata est immanentia cognitionis ad illud phaenomenon et inde exorta est quaestio de « ponte »; habetur igitur in philosophia moderna (saltem in maxima eius parte) positio metaphysica (= conceptio realitatis), quae causat et dirigit positionem modernam problematis critici.*

De facto gnoseologi radicaliores (Zamboni, Veuthey), cum in tractatione problematis critici velint proficisci ab elemento communi cum philosophis modernis criticis vel immanentisticis, retinent conceptum realitatis phaenomenicae, qui est proprius kantismi, ita ut sibi prohibeant conservationem verae metaphysicae seu realismi.

Quidquid sit de disputationibus, *fere omnes scholastici moderni retinent metaphysicam entis ut fundamentalem in constructione philosophiae sive theoreticae sive practicae;*

praeterea, cum quaestio gnoseologica sit hodie fundamentalis momenti (quocumque sensu accipiatur problema criticum), bene explicatur cur opera fere omnia thomistarum considerent potius metaphysicam et gnoseologiam.

Non desunt tamen qui alia problemata tractent.

Problema cosmologicum quoad naturam inorganicam optimos cultores habet ut Nys, Hoenen, Descogs etc.; *problema biologicum* habet cultores Gemelli, Vialleton, Theilhard de Chardin, Marcozzi etc.; *problema psychologicum* habet Gemelli, Froebes, Lindworski, Barbado, De la Vaissière, Michotte etc.; *problema aestheticum* habet Maritain (*Art et scolastique*), De Munnynck, Petruzzellis, Olgiati etc.; *problema paedagogicum* habet Wilmann, Dévaud, De Houvre, Casotti, Maritain etc.; *problema historiologicum* habet Boyer, Petruzzellis etc.; *problema sociale-politicum* habet Fallon, Pesch, Leclercq, De la Brière, Brucculeri, Messineo etc.

Neoscholastici itali, ad intelligendam et aestimandam relationem inter thomismum et alias doctrinas philosophicas, maxime coluerunt historiam philosophiae; magister huius disciplinae est Fr. Olgiati (cfr. eius volumina circa Bergson, Leibniz, Berkeley, Descartes etc.); ipsum sequuntur quoad methodum historiographicam: M. Campo (*Cr. Wolff e il razionalismo precritico*, 1939); S. Vanni-Rovighi (*L'immortalità dell'anima nei maestri francescani del s. XIII*, 1936; *La filosofia di E. Husserl*, 1939); G. Ceriani (*L'ideologia rosminiana nei rapporti con la gnoseologia agostiniano-tomistica*, 1938); L. Pelloux (*L'assoluto nella dottrina di Plotino*, 1941); F. Amerio (*Introduzione allo studio di Vico*, 1947); G. Di Napoli (*Tommaso Campanella, filosofo della restaurazione cattolica*, 1947; *La filosofia di P. Galluppi*, 1947); L. Cicuttini (*La filosofia di Giordano Bruno*, 1950); C. Giacon (*G. D'Occam*, 1941).

Quoad doctrinas contemporaneas scholastici generatim bene eas exponunt et crisi subiiciunt: *idealismus* consideratur a Chiocchetti, La Via, Etcheverry, Bontadini etc., quibus addi debet Ottaviano; *problematicismus* consideratur

praesertim a **Bontadini**; *existentialismus* a **De Waelhens**, **Jolivet**, **Fabro**, **Giacon**, **Stefanini**; *philosophia scientiarum* consideratur ab **Hoenen** et **Amerio**; *phaenomenologia* consideratur a **S. Vanni-Rovighi**; *psychanalysis* consideratur a **De la Vaissière**, **Gaetani**, **Gemelli** etc.

Activitas thomistarum adiuvaritur ab academiis et associationibus. Inter academias eminet *Academia Romana S. Thomae Aquinatis* (Roma, Palazzo della Cancelleria), quae insignes thomistas colligit quaeque alias academias associatas habet. Academia S. Thomae ordinavit tres Congressus thomisticos internationales usque huc habitos a. 1925, 1936, 1950.

Plures etiam associationes philosophicae habentur inter catholicos; ex. g. in Italia *Società italiana per gli studi filosofici e religiosi* (Università Cattolica, Milano); in America Sept. *American catholic philosophical Association* etc. Recenter constituta est *Associatio internationalis* inter societates philosophicas catholicorum; praeses est **Alo. De Raeymaecker**, secretarius **P. Bochenski**.

63. Quoad periodica habemus:

1) ROMAE:

Doctor Communis (Academia Romana S. Thomae Aquinatis).

Angelicum (Collegium « Angelicum » de Urbe, O. P.).

Gregorianum (Universitas Gregoriana, S. I.).

Antonianum (Collegium Antonianum, O. F. M.).

Euntes docete (Collegium Urbanianum de Propaganda Fide).

2) IN ITALIA:

La Scuola Cattolica (Seminarium Theologicum, Venegono, dioec. Milano).

Salesianum (Collegium Intern. Salesianum, Torino).

Sapienza (PP. Dominicani, Bologna).

Divus Thomas (Collegium Alberoni, Piacenza).

Rassegna di scienze filosofiche (dir. N. Petruzzellis, Roma).

Ipsi addi debent periodica non strictae thomistica, sed adhaerentia realismo et spiritualismo:

Teoresi (dir. V. La Via, Messina).

Giornale di metafisica (dir. M. F. Sciacca, Genova).

Filosofia (dir. A. Guzzo, Torino).

Sophia (dir. C. Ottaviano, Roma).

Rivista Rosminiana (dir. D. Morando, Domodossola).

3) IN GALLIA:

Archives de philosophie (Paris).

Revue thomiste (S. Maximin, Var.).

Bulletin thomiste (Le Salchoir).

Revue de philosophie (Paris).

La pensée catholique (Paris).

4) IN BELGIO:

Revue philosophique de Louvain (ex: *Revue néoscholastique de phil.*).

Revue de sciences philosophiques et théologiques (Louvain).

5) IN HELVETIA:

Divus Thomas (Fribourg).

6) IN HISPANIA:

La Ciencia tomista (O. P., Salamanca).

Pensamiento (S. I., Madrid).

7) IN CANADA:

Revue de l'Université d'Ottawa.

Laval philosophique et théologique (Quebec).

8) IN STATIBUS UNITIS AMERICAЕ:

The new Scholasticism (Washington).

The thomist (Washington).

9) IN ARGENTINA:

Sapientia (La Plata).

In Germania extabant optima periodica philosophica, ut *Scholastik* et *Philosophisches Jahrbuch*; nescimus utrum adhuc extant.

64. Magnus ergo habetur progressus thomismi a primis tentaminibus secretis saeculi elapsi usque ad nos; iure possumus dicere quod schola thomistica hodierna sit longe solidior quacumque alia schola philosophica.

Schola thomistica tamen, ut bene in seipsa consolidetur et maximam habeat efficaciam in culturam contemporaneam, debet ad duo praesertim attendere:

1) *Profunde investigare* (historice et theoretice) *et fortiter tenere metaphysicam entis*, ut fundamentum aliarum disciplinarum philosophicarum.

2) *Quaecumque dicuntur a modernis diligenter considerare ad eorum receptionem vel reiectionem totalem vel partialem.*

Amor metaphysicae entis non debet tamen inducere ad abstractismum et despectionem aprioristicam cuiuscumque novitatis: omnia diligentissimo et obiectivo examini subiicienda sunt; aliunde amor novitatum non debet hybridam unionem producere cum doctrinis essentialiter oppositis metaphysicae entis.

Exinde summatim, ad directionem alumnorum, dicemus quid hodie cultores thomismi considerare debeant quoad doctrinam et methodum.

1) **Quoad doctrinam:**

a) *Doctrinae contemporaneae considerandae sunt quoad sua problemata*, ita ut ostendatur solutio vel unice possibilis secundum principia thomismi vel, cum datur a doctrinis non thomisticis, compossibilis cum thomismo. Acceptatio problematicae modernae et contemporaneae non semper est sic et simpliciter acceptatio systematicae modernae et contemporaneae; si agitur de falsis problematibus vel de problematibus male positis, officium thomistarum, post diligens studium operum, est illam falsitatem vel malam positionem declarare et ostendere; at, si agitur de problematibus bene positis, quorum solutio optime datur a thomismo vel bene eruitur a principiis thomismi, officium est illam solutionem monstrare; ceterum hic applicaretur principium Leonis XIII: « vetera novis complere et perficere ».

b) *Magis considerata est historia philosophiae ad dignoscendam originem doctrinarum in individuo philosopho et in circumstantiis culturalibus; hoc modo clara fit origo errorum, bene individuatur significatio doctrinarum et confutatio efficacius fieri potest; praeterea studium historiae philosophiae inservit, praesertim contra historicismum et immanentismum idealisticum (qui totam historiam philosophiae malitiose convertunt ad propriam doctrinam), ad ostendendum quod historia philosophiae non ducit ad immanentismum, sed exprimit illam philosophiam perennem, quae synthesim praebeat omnium rectarum exigentiarum realitatis et vitae.*

c) *Problemata paedagogicum, aestheticum et historiologicum magis considerata sunt a cultoribus thomismi, ita ut doctrina philosophica thomistica ostendatur capax solutionis verae pro illis problematibus et consequenter regulans providentialiter generalem culturam.*

d) *Consideratio scientiarum experimentalium latius diffundatur inter thomistas, ita ut metaphysica entis habeatur ut praesens novis inventis ad eorum universalissimam interpretationem. Hoc in casu vitandus est error veterum scholasticorum et veterum hominum scientificorum, scil. exaggeratus metaphysicismus et exaggeratus physicismus; cognitio reciproca inter metaphysicos et physicos bene monstrare poterit respectiva iura et respectivos limites metaphysicae et physicae (cfr. ex. g. problema de activitate et constitutione corporum, de qualitatibus secundariis, de origine et evolutione viventium etc.).*

e) *Praesertim in quaestionibus socialibus, iuridicis et politicis thomistae deberent praesentiores esse; evidens est aequilibrium ethicae nostrae de Statu, de iure, de proprietate, de labore; haec doctrina profundius considerari debet in relatione cum concreta situatione vitae contemporaneae.*

2) Quoad methodum:

a) *Metaphysica entis, respective seu quoad homines contemporaneos, stricte uniatur cum metaphysica personae et metaphysica valoris, ita ut responsio solida et pertinens*

detur vitalismo, personalismo, concretismo etc., quin recipiatur relativismus et problematicismus.

b) *In seminariis et scholis pro clero philosophia doceatur lingua latina, ita ut habeatur optimum instrumentum unitatis culturalis in spatio et in tempore; varietas doctrinarum philosophicarum explicatur partim per terminologiam in philosophia contemporanea; si unaquaeque natio unice propria lingua uteretur, certissimum periculum esset, post pauca decennia, evertendi ipsam substantiam philosophiae thomisticae. Si tanta varietas doctrinalis habita est cum usu eorundem terminorum a Medio Aevo ad Spinoza, quid fiet cum usu diversorum terminorum? Ceterum documenta pontificia clare docent et imponunt usum linguae latinae, quae non necessario debet esse lingua ciceroniana. Attamen numerosiores fiant tractationes lingua propria uniuscuiusque nationis, ita ut habeatur quam maxima diffusio thomismi inter laicos (bene fecit suo tempore Card. Mercier; cfr. hodie optimum opus Olgiati: *I fondamenti della filosofia classica*).*

c) *In tractationibus thomisticis procedatur methodo stricte rationali, ita ut ordo supernaturalis obiective praeparatur, non exigatur; hoc non est rationalismus neque paganismus, et est methodus propria S. Thomae (cfr. priora capita Summae c. Gentiles): fides superat et complet rationem, sed eam exigit ad proprium praeambulum; confusio fidei et rationis destruit utramque. Contra rationalismum oportet ostendere limites rationis; contra irrationalismum ostendantur iura rationis. Proh dolor! Post tot saecula exaltationis pro ratione humana, sumus hodie in radicali desperatione circa capacitatem rationis, ita ut unica apologetica rationis inveniatur apud credentes philosophos; neque probandi sunt illi catholici, qui, habentes ex fide conceptum Dei Patris et Redemptionis et Glorae aeternae, exigunt ut etiam philosophice haec deducantur et demonstrantur; verus spiritualismus christianus est metaphysica et psychologia thomistica, quae praeparat ad fidem, non substituitur illi. Reici debet accusatio saeculorum transactorum, secundum quam thomismus fundaretur in fide (interpretatio falsa ef-*

fati: *philosophia ancilla theologiae*) vel in auctoritate (calumnia principii: *ipse dixit*), at simul reici debet accusatio quorundam modernorum, secundum quam thomismus sit aristotelismus vel naturalismus, ita ut ipsi praeferri debeat spiritualismus augustinianus.

d) *Syllogismus non despiciatur* (est enim naturalis forma probandi: cum duo non praebent inter se evidentem relationem, requiritur tertium illam relationem ostendens), at neque extollatur ut unicus modus exponendi probationes; nimius usus formae syllogisticae satietatem produceret; pro iuvenibus, qui hybrido modo sunt simul dogmatici (saepe ultradogmatici) et critici, maxime inservit praecisa determinatio doctrinae in thesibus et in argumentis; at etiam quandoque soluta expositio placet per liberam discussionem quaestionum et doctrinarum.

e) *Philosophia est utique*, quoad se, *conceptio reflexa realitatis*; at quoad nos bene iungenda est *concretae vitae hominis*, ita ut momentum vitale metaphysicae, in hodierno diffuso vitalismo, plene mentibus effulgeat.

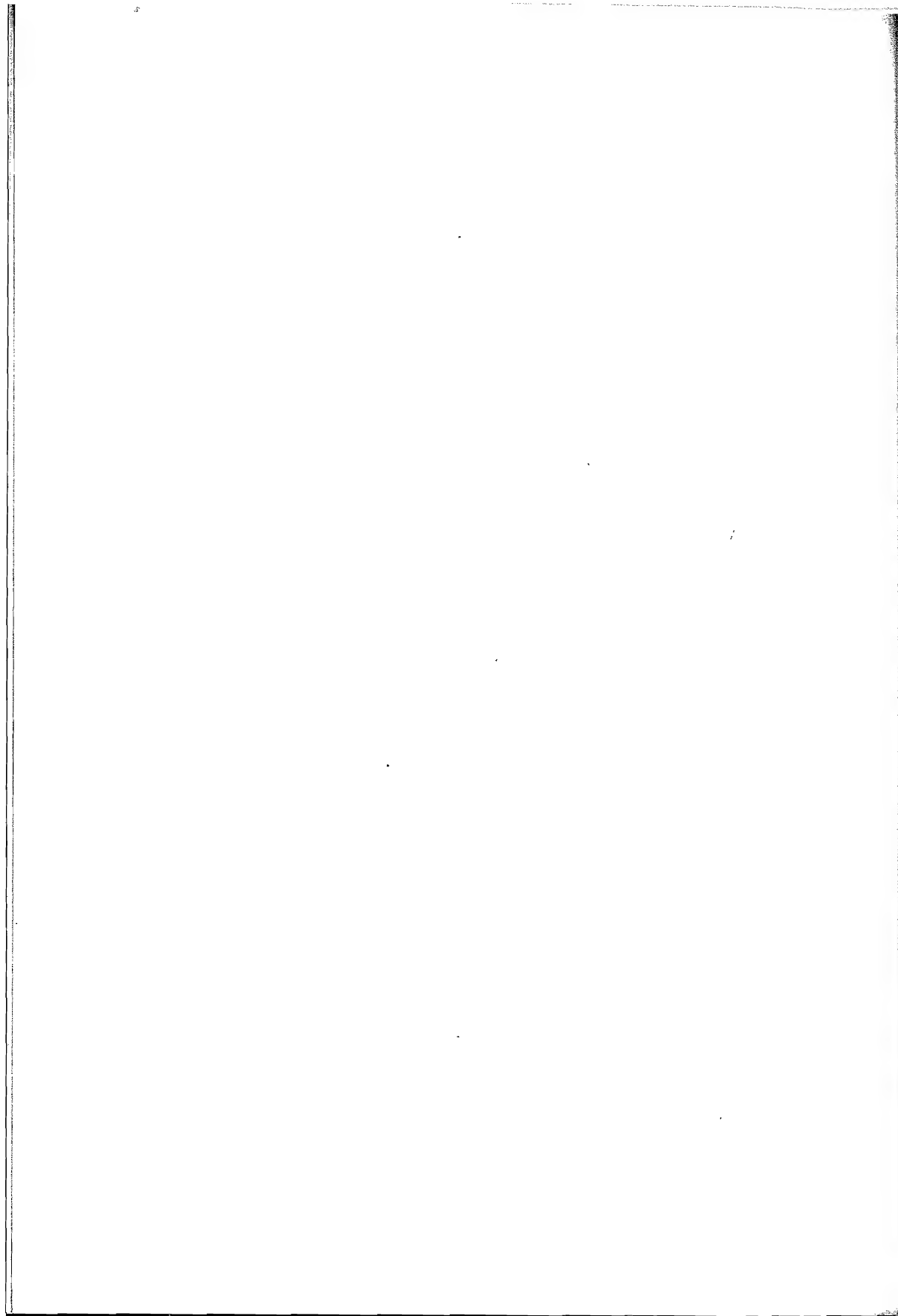
BIBLIOGRAPHIA

A. PELZER, *Les initiateurs italiens du néo-thomisme*, in *Revue néoscholastique de philosophie*, XVIII (1911), pp. 230-254.

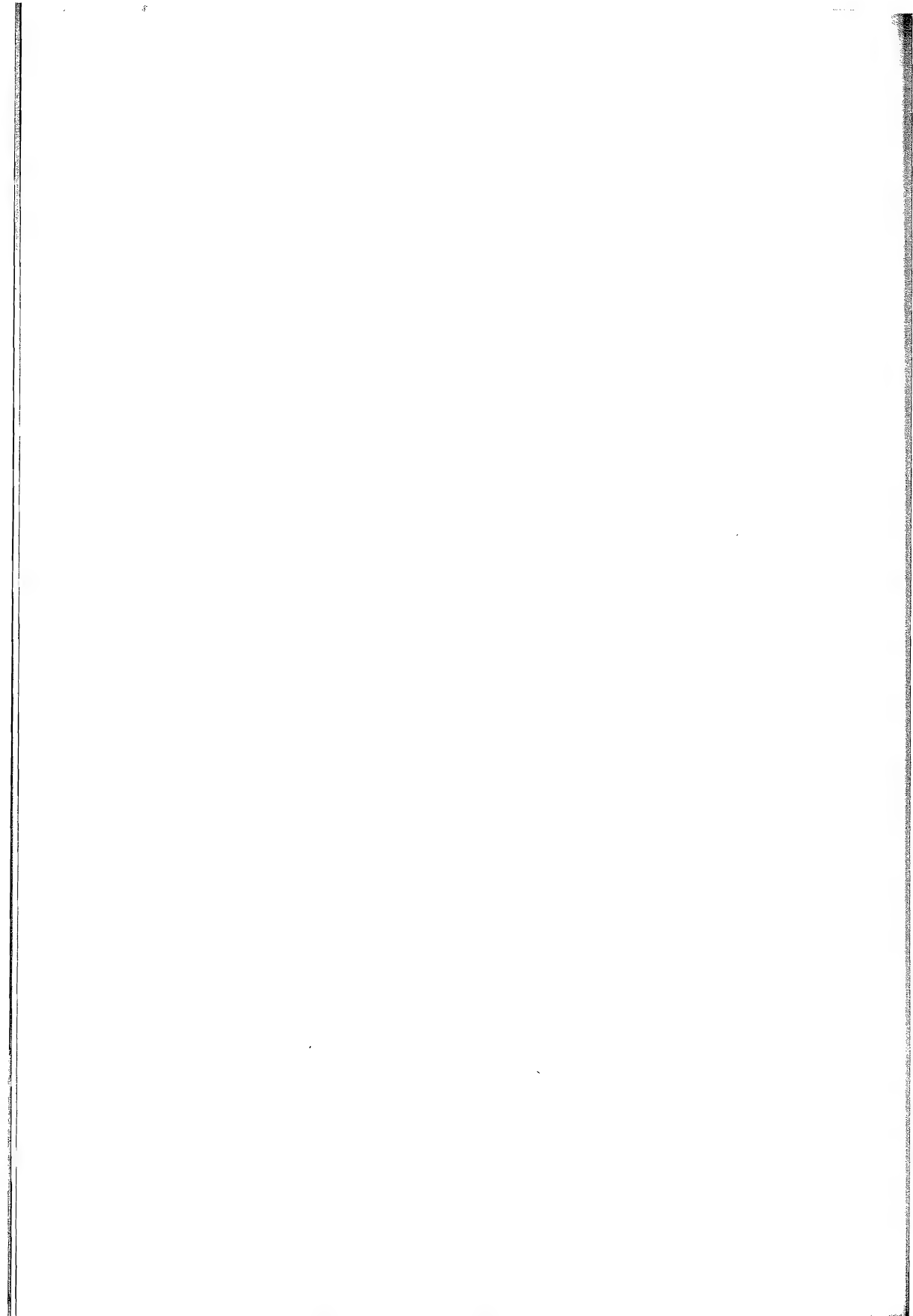
A. MASNOVO, *Il neotomismo in Italia*, Milano 1923.

P. DEZZA, *Alle origini del neotomismo*, Milano 1940.

Haec sufficiant quoad initium reviviscentiae thomisticae.

DOCUMENTA

THESES THOMISTICAE

(Respiciunt tantum philosophiam theoreticam).

A. Metaphysica.

65.

I. *Potentia et actus ita dividunt ens ut quidquid est vel sit actus purus vel ex potentia et actu tanquam primis atque intrinsicis principiis necessario coalescat.*

II. *Actus, utpote perfectio, non limitatur nisi per potentiam, quae est capacitas perfectionis. Proinde in quo ordine est actus purus, in eodem non nisi illimitatus et unicus existit; ubi vero est finitus ac multiplex, in veram incidit cum potentia compositionem.*

III. *Quapropter in absoluta ipsius esse ratione unus subsistit Deus, unus et simplicissimus: caetera cuncta, quae ipsum esse participant, naturam habent qua esse coarctatur ac tanquam distinctis realiter principiis essentia et esse constant.*

IV. *Ens quod denominatur ab esse non univoce de Deo et creaturis dicitur, nec tamen prorsus aequivoce, sed analogice, analogia tum attributionis tum proportionalitatis.*

V. *Est praeterea in omni creatura realis compositio subiecti subsistentis cum formis secundario additis sive accidentibus: ea vero nisi esse realiter in essentia distincta reciperetur intelligi non posset.*

VI. *Praeter absoluta accidentia est etiam relativum sive ad aliquid. Quamvis enim ad aliquid non significet secundum propriam rationem aliquid alicui inhaerens, saepe tamen causam habet in rebus et ideo realem entitatem distinctam a subiecto.*

VII. *Creatura spiritualis est in sua essentia omnino simplex. Sed remanet in ea compositio duplex: essentiae cum esse et substantiae cum accidentibus.*

B. Cosmologia.

VIII. *Creatura vero corporalis est quoad ipsam essentiam composita potentia et actu: quae potentia et actus ordinis essentiae materiae et formae nominibus designantur.*

IX. *Earum partium neutra per se esse habet nec per se producitur vel corrumpitur, nec ponitur in praedicamento nisi reductive ut principium substantiale.*

X. *Etsi corpoream naturam extensio in partes integrales consequitur, non tamen idem est corpori esse substantiam et esse quantum. Substantia quippe ratione sui indivisibilis est, non quidem ad modum puncti, sed ad modum eius quod est extra ordinem dimensionis: quantitas vero, quae extensionem substantiae tribuit, a substantia realiter differt et est veri nominis accidens.*

XI. *Quantitate signata materia principium est individuationis, id est numericae distinctionis (quae in puris spiritibus esse non potest) unius individui ab alio in eadem natura specifica.*

XII. *Eadem efficitur quantitate ut corpus circumscriptive sit in loco et in uno tantum loco de quacumque potentia per hunc modum esse possit.*

XIII. *Corpora dividuntur bifariam: quaedam enim sunt viventia, quaedam expertia vitae. In viventibus, ut in eodem subiecto pars movens et pars mota per se habeantur, forma substantialis, animae nomine designata, requirit organicam dispositionem, seu partes heterogeneas.*

XIV. *Vegetalis et sensibilis ordinis animae nequaquam per se subsistunt, nec per se producuntur, sed sunt tantummodo ut principium quo vivens est et vivit, et cum a materia se totis dependeant, corrupto composito, eo ipso per accidens corrumpuntur.*

C. Psychologia.

XV. *Contra per se subsistit anima humana, quae, cum subiecto sufficienter disposito potest infundi, a Deo creatur, et natura sua incorruptibilis est atque immortalis.*

XVI. *Eadem anima rationalis ita unitur corpori, ut sit eiusdem forma substantialis unica, et per ipsam habet homo ut sit homo et vivens et corpus et substantia et ens. Tribuit igitur anima homini omnem gradum perfectionis essentialem; insuper communicat corpori actum essendi, quo ipsa est.*

XVII. *Duplicis ordinis facultates, organicae et inorganicae, ex anima humana per naturalem resultantiam emanant: priores, ad quas sensus pertinet, in composito subiectantur, posteriores in anima sola. Est igitur intellectus facultas ab organo intrinsece independens.*

XVIII. *Immaterialitatem necessario sequitur intellectualitas, et ita quidem ut, secundum gradum elongationis a materia, sint quoque gradus intellectualitatis. Adaequatum intellectionis obiectum est communiter ipsum ens; proprium vero intellectus humani, in praesenti statu unionis, quidditatibus abstractis a conditionibus materialibus continetur.*

XIX. *Cognitionem ergo accipimus a rebus sensibilibus. Cum autem sensibile non sit intelligibile in actu, praeter intellectum formaliter intelligentem, admittenda est in anima virtus activa, quae species intelligibiles a phantasmatibus abstrahat.*

XX. *Per has species directe universalia cognoscimus; singularia sensu attingimus, tum etiam intellectu per conversionem ad phantasmata; ad cognitionem vero spiritualium per analogiam ascendimus.*

XXI. *Intellectum sequitur, non praecedit voluntas, quae necessario appetit id quod sibi praesentatur tanquam bonum ex omni parte explens appetitum, sed inter bona quae iudicio mutabili appetenda proponuntur, libere eligit. Sequitur proinde electio iudicium practicum ultimum: at quod sit ultimum, voluntas efficit.*

D. Theologia rationalis.

XXII. *Deum esse neque immediata intuitione percipimus, neque a priori demonstramus, sed utique a posteriori.*

XXIII. *Divina essentia, per hoc quod exercitae actualitati ipsius esse identificatur seu per hoc quod est ipsum esse subsistens in sua veluti metaphysica ratione bene nobis constituta proponitur et per hoc idem rationem nobis exhibet suae infinitatis in perfectione.*

XXIV. *Ipsa igitur puritate sui esse a finitis omnibus rebus secernitur Deus. Inde infertur primo mundum nonnisi per creationem a Deo procedere potuisse; deinde virtutem creativam qua per se primo attingitur ens in quantum ens, nec miraculose ulli finitae naturae esse communicabilem, nullum denique creatum agens in esse cuiuscumque effectus influere nisi motione accepta a Prima Causa.*

Optima Commentaria scripserunt circa has theses MATTUSSI, HUGON et SERTILLANGES (cfr. I, 20).

Praeterea, relinquendo opera iam cit. SERTILLANGES, GILSON etc. circa philosophiam thomisticam, indicamus hic quaedam opera recentiora, quae unum vel alium aspectum thomismi sublineant:

F. OLGATI, *L'anima di S. Tommaso*, Milano 1925: O. ponit centrum seu animam thomismi in conceptu entis sive in philosophia theoretica sive in philosophia practica.

I. M. MANSER O. P., *Das Wesen des Thomismus* (Essentia thomismi), Fribourg 1932: M. ponit essentiam thomismi in theoria actus et potentiae.

C. FABRO C. P. S., *La nozione metafisica di partecipazione secondo S. Tommaso d'Aquino*, Milano 1939: F. sublineat praesentiam conceptus participationis et platonismi in thomismo.

C. GIACON S. I., *Le grandi tesi del tomismo*, Milano 1946. Bona, sed mera synthesis.

Colligimus hic quaedam documenta, quibus Ecclesia philosophiam thomisticam seminariis commendavit.

LEO XIII in Enc. *Aeterni Patris* haec habet: « Iamvero inter Scholasticos Doctores princeps et magister longe eminet Thomas Aquinas, qui, ut Caietanus animadvertit, veteres doctores sacros, quia summe veneratus est, ideo intellectum omnium quodammodo sortitus est. Illorum doctrinas, velut dispersa cuiusdam corporis membra, in unum Thomas collegit et coagmentavit, miro ordine digessit et magnis incrementis ita adauxit ut catholicae Ecclesiae singulare praesidium et decus iure meritoque habeatur. Ille quidem ingenio docilis et acer, memoria facilis et tenax, vita integerrimus, veritatis unice amator, divinae humanaeque scientiae praedives. Soli comparatus, orbem terrarum calore virtutum fovit et doctrinae splendore complevit. Nulla est philosophiae pars quam non acute simul et solide pertractarit: de legibus ratiocinandi, de Deo et incorporeis substantiis; de homine aliisque sensibilibus rebus, de humanis actibus eorumque principiis ita disputavit ut in eo neque copiosa quaestionum seges, neque apta partium dispositio, neque optima procedendi ratio, neque principiorum firmitas aut argumentorum robur, neque dicendi perspicuitas aut proprietas, neque abstrusa quaeque explicandi facilitas desideretur ».

PRUS X in Enc. *Pascendi dominici gregis*: « Aquinatem deserere, praesertim in re metaphysica, non sine magno detrimento esse ». Insuper idem PRUS X thomismum inculcavit in celebri Motu proprio *De studio doctrinae S. Thomae Aquinatis*, 6 Iulii 1914; die 27 Iulii approbatae fuerunt 24 *Theses thomisticae* (A. A. S., 3 aug. 1914), quae a S. Cong. Studiorum propositae fuerunt ut « normae directivae tutae » (7 Martii 1916).

Codex Iuris canonici thomismum inculcat pro religionibus clericalibus (can. 589, 1) et pro seminariis (can. 1366, 2 et 3).

PRUS XI in favorem thomismi habet Litt. *Officiorum*, 2 augusti 1922 et praesertim Enc. *Studiorum Ducem*, 29 Iunii 1923.

PRUS XII, praeter alia, clare et fortiter inculcat thomismum in Enc. *Humani generis*: « Facile patebit cur Ec-

clesia exigit ut futuri sacerdotes philosophicis disciplinis instruantur ad Angelici Doctoris rationem, doctrinam et principia, quandoquidem plurimum saeculorum experientia probe noscit Aquinatis methodum ac rationem sive in tironibus erudiendis, sive in absconditis veritatibus pervestigandis, singulari praestantia eminere; ipsius autem doctrinam cum divina "revelatione" quasi quodam concentu consonare, atque ad fidei fundamenta in tuto collocanda efficacissimam esse, necnon ad sanae progressionis fructus utiliter et secure colligendos ».

Praeterea in magnifica Oratione habita coram participantibus ad congressum thomisticum internationalem (Romae habitum diebus 11-17 Sept. 1950) Summus Pontifex optima habet de philosophia christiana et de S. Thoma.

De philosophia christiana: «perpetua pollens iuventa, nunc quoque robusta virescit et variarum disciplinarum incrementis semper patet et prodest, sive cum res physicae altius sunt indagandae, sive cum rerum gestarum memoria consideratius est tradenda, sive cum critica methodus accuratius instruenda est ».

De S. Thoma: « Inter omnes scholasticae philosophiae cultores Sancto Thomae incomparabilis palma reservatur: ipseque principem occupat locum. Veritatis unice amator, is quanta reverentia, quam quidem veritas poscit, res penitus intelligendas considerat, facta rimatur, litteras et documenta, e quibus acta dictaque explorantur, investigat. Quam apta est ipsi in disquisitionibus partium dispositio, quam firmum argumentorum robur et lucida dicendi proprietas. Victrici fortitudine, quam mentis celsitas parit, ad conclusiones progreditur; metaphysica principia, quae sunt omnibus aetatibus commune christianae sapientiae patrimonium, usque ad extrema consectoria placide et tuto enucleando deducit. Hoc sane indubium: quantum coelum supereminet terras, tantum Divinae Revelationis vera supergrediuntur humanae mentis vires: illa his celsiora sunt, at minime quidem adversantur et repugnant; supra sunt, non contra. Sanctus Thomas autem mira quadam alacritate, hominis intelligen-

tiam, nimio illo fulgore quasi haesitantem et suspensam, in templum mysteriorum Dei introducit, et argumentationis arte quaestiones exsolvens, efficit, ut inter se divinarum et humanarum rerum convenientia resplendeat et appareat. Nunc quoque quam acris ardeat certatio in stabiliendis rationibus, quae inter fidem et humano lumine haustas doctrinas mutuae sunt, supra memoratae Nostrae Encyclicae Litterae demonstrant, quas quidem hoc consilio et proposito ducti edidimus, ut catholicae fidei depositum integrum, illaesum et indemne servetur. Quas Nos illic attigimus quaestiones, inter vos ac postea studiosae iuventuti, cui vacatis, pertractate, nullo non tempore obtemperantes afflatui, quo Angelicus Doctor vera perdidicit, summo nempe nisu intelligentiae ac religiosa pietate. Pertractate, eius methodo insistente, qua semper is sententiarum continentiam et limites definit, sine inutili verborum effluentia, sed sobrio et solido sermone, illa claritate perspicuus, quam tum ipse tum scholasticae philosophiae doctores sua aetate enituerunt atque Ecclesiam et scientiarum fines suo lumine collustrant. Hoc strenui facite et de catholico nomine praeclarorum promeritorum sarta colligetis ».

ELENCHUS THESIUM HUIUS MANUALIS

(Comparatio fiat cum 24 thesibus thomisticis).

A. Gnoseologia.

I. Scepticismus est falsus (II, 215).

II. Dubium methodicum cartesianum est reiiciendum, at dubium methodicum negativum et fictum admitti potest et debet, ita ut per illud certitudo cognitionis optime confirmetur (II, 218-220).

III. Cognitio vera et certa habet indolem absolutam eiusque criterium supremum est evidentia (II, 240-241).

IV. Immanentismus idealisticus est reiiciendus (II, 250).

V. Existunt extra perceptionem corpora percepta; eorum perceptio debet esse absolute immediata, ita tamen ut in ipsa quaedam relativitas habeatur (II, 262-64).

VI. Universalia non sunt mera nomina, neque aliquid existens extra animam (II, 272-73).

VII. Universalia non sunt puri conceptus (II, 276).

VIII. Natura per conceptum universalem significata est in individuis et in intellectu, sed diversimode; forma universalitatis est aliquid logici cum fundamento in re (II, 279-80).

IX. Scientiae dividuntur secundum obiectum formale ad quod, quo et quod (II, 286).

X. Deductio, inductio et testimonium sunt valida media cognitionis certae et novae (II, 298-300).

B. Ontologia.

I. Notio entis contrahitur ad sua inferiora per modum expressioris conceptus, ita ut non sit univoca neque aequivoca, sed analogia per analogiam attributionis et proportionalitatis (II, 339-40).

II. Omne ens est unum, verum, bonum (II, 345).

III. Quidquid est vel est actus purus vel componitur ex potentia et actu, ita ut ens actuale ut ens dividatur in potentiam et actum (III, 366-67).

IV. In ente actuali participato adest distinctio realis inter essentiam et existentiam (II, 375).

V. Ratio suprema formalis possibilium est in intellectu divino; ratio suprema fundamentalis est in essentia divina (II, 382).

VI. Dantur in rebus verae substantiae a nobis cognoscibiles (II, 395).

VII. Constitutivum formale suppositi est proprius actus essendi (II, 403).

VIII. In entibus participatis dantur accidentia realia a substantia realiter distincta (II, 409).

IX. Dari potest et datur causalitas in rebus creatis (II, 420-421).

X. Principium causalitatis habet valorem ontologicum, analyticum, transcendentalem (II, 432-34).

XI. Dantur causae finales in rebus; principium finalitatis habet valorem ontologicum, analyticum et transcendentalem (II, 437-38).

C. Cosmologia.

I. Quantitas est accidens realiter distinctum a substantia corporea; eius effectus formalis primarius est extensio actualis (I, 166-67).

II. In continuo partes non sunt actu ut entia, sed tantum in potentia; continuum non constat ex indivisibilibus; proinde continuum est divisibile in infinitum (I, 172-74).

III. Non est impossibile per divinam potentiam, ut corpus aliquod sit non circumscriptive in aliquo loco, neque ut habeat multilocationem mixtam, neque ut duo corpora compentrentur; est autem impossibile, etiam per divinam potentiam, ut corpus aliquod habeat multilocationem circumscriptivam (I, 183-86).

IV. Praeter motum localem dantur in corporibus verae vires efficientes; earum effectus non est tantum motus localis, sed etiam qualitates a motu distinctae et cum eo connexae (I, 196-7).

V. Dantur leges naturales, a nobis in parte cognoscibiles, quae sunt necessariae, necessitate non absoluta sed hypothetica (I, 206-9).

VI. Spatium absolutum non est aliquid formaliter obiectivum, neque aliquid formaliter et absolute subiectivum, sed est aliquid formaliter subiectivum et fundamentaliter obiectivum (ens rationis cum fundamento in re) (I, 216-18).

VII. Tempus absolutum non est aliquid formaliter reale seu obiectivum, neque aliquid formaliter et totaliter subiectivum, sed est aliquid formaliter subiectivum et fundamentaliter obiectivum (I, 223-5).

VIII. Principia prima et constitutiva corporum non sunt atomi, neque monades, sed materia prima et forma substantialis (I, 240-2).

IX. Materia prima et forma substantialis sunt substan-

tiae incompletae; materia prima est ingenerabilis et incorruptibilis; forma substantialis, post creationem rerum, habet originem ex potentia materiae per agens naturale; materia prima et forma substantialis uniuntur ad efformandam substantiam individuum seu suppositum (I, 243-50).

X. Existunt mixta anorganica, quae sunt vera corpora naturalia, seu non mera aggregata accidentaliter elementorum; propterea elementa in mixto non manent actu formaliter, sed manent in virtute seu virtualiter (I, 256-58).

XI. Crystalla non gaudent vita vegetativa; plantae vere vivunt, sed non gaudent vita sensitiva (I, 272-74).

XII. Animalia gaudent vita sensitiva, sed carent vita intellectiva (I, 280-81).

XIII. In organismo viventi existit principium vitale a materia eiusque viribus distinctum; hoc principium est forma substantialis non subsistens viventis, quae in unoquoque vivente est unica (I, 289-91).

XIV. Principium vitale habet originem per generationem, sed non per generationem spontaneam (I, 296-97).

XV. Monismus evolutionisticus falsus est; item falsi sunt transformismus mechanicus et lamarkismus; evolutio polyphyletica philosophice non est impossibilis, sed scientifice indiget validioribus argumentis (I, 305-8).

D. Psychologia.

I. Sensatio est operatio propria compositi ex anima et corpore; fit in organo peripherico cum cooperatione cerebri, per speciem impressam ab obiecto in sensum (II, 24-26).

II. Dantur in homine quatuor sensus interni ut facultates distinctae inter se et ab aliis facultatibus cognoscitivis hominis (II, 36-37).

III. Existunt in homine ideae universales, ac proinde intellectus ut facultas essentialiter distincta a sensibus (II, 53-54).

IV. Obiectum formale adaequatum intellectus humani est ens in quantum ens; obiectum formale proprium intellectus humani non est Deus neque intelligibile purum, sed essentia rerum materialium (II, 59-61).

V. Ad unionem obiecti cum intellectu requiritur species intelligibilis impressa, quae producitur ab intellectu agenti cum concursu instrumentali phantasmatis (II, 74-76).

VI. Intellectio est operatio spiritualis et superior cognitione sensitiva, licet necessario connexa cum ea, et terminatur cum specie expressa (II, 84-86).

VII. Existit in homine, sicut in ceteris animalibus, appetitus sensitivus; sed, praeter ipsum, existit in homine voluntas

ut facultas appetitiva transcendens ordinem sensitivum (II, 117-18).

VIII. Voluntas humana libertate indifferentiae gaudet (II, 134).

IX. Anima humana est substantia simplex et spiritualis (II, 144-46).

X. Anima non est tota essentia hominis, sed efformat cum corpore substantiam vere unam, ita ut sit forma substantialis corporis (II, 152-54).

XI. Anima humana habet originem per creationem a Deo; hypothesis autem evolutionis corporis humani a simio philosophice non est impossibilis (II, 166-67).

XII. Anima humana est immortalis in quantum est natura sua incorruptibilis, non annihilatur a Deo et conservat, separata a corpore, sufficientem conscientiam sui (II, 176-78).

E. Theologia rationalis.

I. Existentia Dei non est obiectum intuitionis intellectualis, neque est obiectum intuitionis vitalis per sentimentum vel actionem, neque probatur argumento ontologico (III, 13-15).

II. Existentia Dei potest demonstrari a posteriori, immo debet posse demonstrari (III, 17-18).

III. Deus existit (III, 21-31).

IV. Essentia metaphysica Dei constituitur per hoc quod Deus est ipsum suum esse subsistens (III, 44-45).

V. Deus est absolute simplex, in omni perfectione infinitus, immutabilis, immensus, aeternus (III, 52-56).

VI. Deus est unicus et a mundo distinctus (III, 63-64).

VII. Deus intelligit et comprehendit seipsum ut obiectum primum; comprehendit omnia alia a se ut obiectum secundarium, ita ut scientia Dei sit perfectissima (III, 67-69).

VIII. Deus vult seipsum ut obiectum primum et necessarium; vult alia a se libere ut obiectum secundarium, ita ut amor Dei sit perfectissimum (III, 72-74).

IX. Mundus habet originem a Deo per creationem, secundum ideas exemplares divinas et ad gloriam Dei extrinsecam (III, 91-93).

X. Existit divina Providentia, universalis, ac proinde pessimismus est falsus (III, 113-15).

XI. Miraculum est possibile et discernibile (III, 120-21).

F. Ethica.

I. Beatitudo obiectiva hominis non consistit in bonis materialibus, neque in bonis spiritualibus huius vitae, neque in progressu omnium bonorum, sed in solo Deo (III, 150-53).

II. Beatitudo subiectiva hominis consistit essentialiter in cognitione Dei, quae consummatur in vita immortalis post mortem, et est obligatoria (III, 156-58).

III. Dantur actus humani intrinsece boni vel mali, qui sunt boni vel mali secundum quod conveniunt vel disconveniunt cum recta ratione, quae dictat secundum naturam humanam spectatam in ordine essentiali rerum, dummodo actus secundum omnia principia spectentur; norma ultima moralitatis est formaliter in Ratione divina, fundamentaliter in Essentia divina (III, 170-74).

IV. Existit in homine lex moralis naturalis, universalis et immutabilis, cuius vis obligativa fundatur in lege aeterna et cuius sanctio necessaria est adeptio vel amissio beatitudinis (III, 188-91).

V. Hedonismus, utilitarismus et rationalismus moralis falsi sunt (III, 218-220).

VI. Datur ius naturale subiectivum et praeceptivum, essentialiter diversum a coactivitate, quod est pars ordinis moralis et est fundamentum iuris positivi humani (III, 235-38).

VII. Homo tenetur ad officia religionis, quae exprimi debet cultu externo et publico secundum dictamen voluntatis Dei et rectae rationis, ita ut oratio-petitio sit conveniens et praecepta (III, 257-59).

VIII. Homo habet officium et ius inalienabile conservandi seipsum; praeterea habet officium et ius ad culturam, ad honestatem, ad libertatem intra limites veritatis et honestatis; demum habet officium et ius subiiciendi corpus animae (III, 270-72).

IX. Licet iniustum aggressorem repellere cum moderamine inculpatae tutelae; duellum tamen est iure naturali prohibitum (III, 280-81).

X. Matrimonium est societas de iure naturali, obligatoria pro specie, non pro singulis, gaudens unitate et indissolubilitate, sub auctoritate viri (III, 289-92).

XI. Proprietas individualis in bona materialia est legitima, attamen habet functionem sociale (III, 299-300).

XII. Collectivismus ut doctrina est falsus, et ut factum est impossibilis (III, 315-16).

XIII. Contractus salarii est legitimus, dummodo reguletur a iustitia et variis modis melioretur (III, 319-21).

XIV. Corporaciones et syndicatus sunt associationes legitimae, opportunae, moraliter necessariae; attamen gaudere debent independentia a Statu et debent esse instrumenta progressus et concordiae, non oppressionis et luctae (III, 325-27).

XV. Status est societas homini naturalis, sed historice vario modo originem habere potest; eius finis est prosperitas civium modo convenienti naturae humanae, eiusque structura est organica (**III, 342-44**).

XVI. Potestas politica est absolute necessaria et habet originem a Deo (**III, 347-48**).

XVII. Subiectum originarium potestatis politicae est populus in quantum ius habet determinandi formam regiminis suae indoli et conditioni magis accommodatam (**III, 354**).

XVIII. Datur ius internationale naturale, iuxta quod unusquisque Status habet officia et iura congenita (**III, 371-72**).

G. Paedagogia non habet theses, at doctrina facile eruitur a tractatione, praesertim in tribus prioribus articulis.

H. Aesthetica.

I. Essentia pulchri est clara proportio in constitutione obiecti cum consequenti complacentia in subiecto contemplanti (**III, 443**).

II. Pulchrum est aliquid obiectivi in entibus, et est proprietas transcendentalis derivata (**III, 446-47**).

III. Ars est expressio fervida operis habentis proportionem et claritatem (**III, 460**).

IV. Finis specificus artis est ipsa expressio pulchri; finis genericus eius est participatio ad perfectionem totalem hominis (**III, 469-70**).

I. Historiologia.

I. Immanentismus historicus, sive oeconomicus sive purus, est reiciendus (**III, 486-87**).

II. Historia habet ut causam materiale facta cuiuscumque ordinis, in quibus agat vel inveniatur homo; ut causam formalem rationalitatem; ut causam efficientem Deum et hominem; ut causam finalem educationem hominis versus finem ultimum rerum, qui est gloria Dei et beatitudo humana (**III, 490-93**).

Nota. Exceptione facta pro quibusdam tractatibus (Ethica, Paedagogia, Aesthetica et Historiologia), de quibus non agunt 24 theses thomisticae, *feri potest comparatio thesium Manualis cum thesibus thomisticis* ad clarius inspiciendum fundamentalem characterem thomisticum doctrinae expositae in tribus voluminibus. Hoc tamen relinquitur magistro vel, melius, diligenti et communi labori alumnorum, qui hoc modo bonum exercitium faciunt reflexionis et comparationis criticae; alumni deprehendant substantiam thomismi in nostra tractatione et necessarios progressus in hodierna conditione studiorum.

Praeterea indicamus hic quaedam argumenta seu « themata » pro dissertationibus, quas alumni possent redigere; alumnus potest adiutorium invenire in ipsa tractatione, in bibliographia et in Lexico, quod infra ponetur.

ARGUMENTA PRO DISSERTATIONIBUS

I. *Characteres notionis entis et ascensus a mundo ad Deum.*

II. *Notio entis et pantheismus.*

III. *Notio entis et fundamentalia principia metaphysica.*

IV. *Proprietates transcendentales entis et conceptus Dei.*

V. *Binomium actus-potentia in quaestionibus cosmologicis et psychologicis.*

VI. *Hylemorphismus et moderna doctrina de constitutione materiae.*

VII. *Thomismus inter aristotelismum et platonismum.*

VIII. *Christianismus et doctrinae philosophicae.*

IX. *Hylemorphismus, principium individuationis et doctrina scholastica de abstractione.*

X. *Doctrina scholastica de cognitione in relatione ad empirismum et innatismum.*

XI. *Transcendentia et immanentia in problemate cognitionis.*

XII. *Realismus gnoseologicus et doctrina scholastica de speciebus intentionalibus.*

XIII. *Principium causalitatis in metaphysica et in doctrinis physicis.*

XIV. *Principium causalitatis et finalitatis in doctrina de cognitione.*

XV. *Substantialismus et phaenomenismus in Cosmologia et in Psychologia.*

XVI. *Doctrina de spiritualitate animae humanae in relatione ad phaenomena psychophysica, ad originem et finem hominis.*

XVII. *Structura hylemorphica hominis et modernae doctrinae biotypologicae.*

XVIII. *Autoconscientia et discussio problematis critici.*

XIX. *Relativitas sensationis et natura necessaria ac universalis cognitionis philosophicae.*

XX. *Problema personae in Metaphysica, Psychologia, Ethica et Paedagogia.*

XXI. *Ens et persona in quaestionibus gnoseologicis et metaphysicis.*

XXII. *Substantialismus et transcendentia in problemate de relatione educativa.*

XXIII. *Praesupposita gnoseologica et metaphysica ad conceptionem scholasticam historiae.*

XXIV. *Historicismus hodiernus et eius praesupposita metaphysico-gnoseologica.*

XXV. *Metaphysica in eius relatione ad Paedagogiam et ad Aestheticam.*

XXVI. *Spiritualitas animae humanae et problemata ethica.*

XXVII. *Finalismus in Cosmologia, Psychologia, Ethica et Paedagogia.*

XXVIII. *Ens et cognitio in problemate aesthetico.*

XXIX. *Metaphysica, Ethica et Oeconomia.*

XXX. *Praesupposita metaphysica et psychologica in doctrina de Statu.*

XXXI. *Libertas in vita culturali et politica.*

XXXII. *Ethica et religio in suis relationibus.*

XXXIII. *Positivismus in doctrina gnoseologica, ethica, iuridica et sociali.*

XXXIV. *Kantismus in doctrina gnoseologica, ethica et theologica.*

XXXV. *Doctrina de distinctione reali inter essentiam et existentiam in entibus actualibus finitis et eius consecutaria in metaphysica.*

XXXVI. *Augustinismus perennis in quaestionibus philosophicis.*

XXXVII. *Doctrina de ente in metaphysica scholastica et quaestiones de origine mundi.*

XXXVIII. *Causalitas efficiens et finalis in quaestione de evolutionismo.*

XXXIX. *Finis vitae humanae et quaestio inter Ethicam et artem.*

XL. *Natura humana et essentia moralitatis in kantismo, stoicismo et thomismo.*

XLI. *Intellectus et voluntas in suis relationibus et in constructione doctrinae philosophicae.*

XLII. *Persona et societas in problemate oeconomico.*

XLIII. *Immortalitas, felicitas et virtus in suis relationibus.*

XLIV. *Immutabilitas et progressus in doctrina philosophica.*

XLV. *Doctrina de vita et vita in activitate doctrinali.*

XLVI. *Natura et fundamentum veritatis.*

XLVII. *Divina Providentia, libertas humana et malum.*

XLVIII. *Abstractum et concretum in doctrina philosophica.*

XLIX. *Sentimentum et sentimentalismus in quaestionibus philosophicis.*

L. *Unitas et multiplicitas in philosophia graeca et solutio in philosophia christiana.*

LI. *Doctrina scholastica de homine et methodus paedagogica.*

LII. *Determinismus et finalismus in vita humana et in scientiis.*

LIII. *Agnosticismus in doctrina philosophica.*

LIV. *Immanentismus in suis aspectibus gnoseologico, metaphysico, ethico et politico.*

LV. *Humanismus et transcendentia in philosophia contemporanea et scholastica.*

LVI. *Transcendentia veritatis et honestatis in eius relatione ad dignitatem hominis.*

LVII. *Dignitas personae humanae in thomismo, idealismo et existentialismo.*

LVIII. *Ratio et fides in constructione philosophiae christianae.*

LIX. *Historicismus et Christianismus.*

LX. *Itinerarium mentis a scientiis empirio-mathematicis ad theologiam revelatam.*

N.B. — Plura alia « themata » possunt proponi a magistro vel (et melius esset) ab ipsis discipulis, occasione sumpta a discussione alicuius quaestionis philosophicae vel alicuius facti, quod speciali modo commoveat publicam opinionem vel quomodocumque attentionem mereatur. Id quod attendendum est ad hoc reducitur: exerceantur alumni in agnoscenda transcendentia veritatis, in pretio habendo labore doctorum classicorum (Patrum et mediaevalium scriptorum) in doctrinis philosophicis, in consideratione praebenda ad Magisterium Ecclesiae, at etiam ad propriam activitatem ponendam in recogitandis doctrinis, in vetera novis perficiendo intra limites veritatis et honestatis; aliis verbis: synthesis semper habeatur inter exigentias obiecti (*ens, veritas, honestas, traditio, Ecclesia*) et subiecti (*intellectus, voluntas, conatus, fieri, progressus*).

ENC. « HUMANI GENERIS »

Die XII Augusti a. 1950 S. P. PIUS XII, feliciter regnans, Litteras Encyclicas edidit *De nonnullis falsis opinionibus, quae catholicae doctrinae fundamenta subruere minantur*, quae verbis *Humani generis* incipiunt.

Argumentum Enc. est simul philosophicum et theologicum; nos transcribimus periodos philosophiam respicientes iisque commentarium adnectimus remittendo quoque ad tractationem theoreticam *Manualis*.

I. Ratio et fides.

Humani generis in rebus religiosis ac moralibus discordia et aberratio a veritate probis omnibus, imprimisque fidelibus sincerisque Ecclesiae filiis, vehementissimi doloris fons et causa semper fuere, praesertim vero hodie, cum ipsa culturae christianae principia undique offensa cernimus (1).

Haud mirum quidem est huiusmodi discordiam et aberrationem extra ovile Christi semper viguisse (2). Nam licet humana ratio, simpliciter loquendo, veram et certam cognitionem unius Dei personalis, mundum providentia tuentis

(1) Multiplicitas opposita (= discordia) falsarum (= aberratio) doctrinarum est hodie radicalis. Dum, ex. g., in Medio Aevo habebatur fundamentalis unitas doctrinalis, etiam cum oppositione intrinseca et extrinseca culturae christianae, hodie *varietas tangit ipsa principia*, ut videri potest in Conspectu philosophiae contemporaneae; non habetur varietas vitalis in unitate, sed absoluta varietas seu diversitas, quae ab aliis ut systema erigitur (relativismus, problematicismus); pro-

inde deficit ipsum substratum christianum, in quantum « ipsa culturae christianae principia undique offensa cernimus »; discordia et aberratio tangunt ipsum systema veritatis.

(2) Discordia aberrans est quasi naturalis extra ovile Christi; hoc plene ostenditur in historia philosophiae et culturae, quae, licet non sit sic et simpliciter historia errorum, tamen habet graves et innumeras aporias in solutione quaestionum fundamentalium.

ac gubernantis, necnon naturalis legis a Creatore nostris animis inditae, suis naturalibus viribus ac lumine assequi revera possit, nihilominus non pauca obstant quominus eadem ratio hac sua nativa facultate efficaciter fructuose utatur. Quae enim ad Deum pertinent et ad rationes spectant, quae inter homines Deumque intercedunt, veritates sunt rerum sensibilibus ordinem omnino transcendentis, quae, cum in vitae actionem inducuntur eamque informant, sui devotionem suique abnegationem postulant. Humanus autem intellectus in talibus veritatibus acquirendis difficultate laborat tum ob sensuum imaginationisque impulsus, tum ob pravas cupiditates ex peccato originali ortas. Quo fit ut homines in rebus huiusmodi libenter sibi suadeant esse falsa vel saltem dubia, quae ipsi nolint esse vera (1).

(1) Ratio errorum et difficultatum est ipsa debilitas rationis humanae. In linea theoretica, seu inspecta sua natura, ratio humana potest demonstratam certitudinem acquirere circa Deum et legem moralem; habet enim ratio vires sufficientes ad hoc ut suo lumine doctrinam de Deo et de lege morali construat. Contra criticismum (II, 276), traditionalismum (II, 105), scepticismum (II, 215) et fideismum (III, 17), qui generatim agnosticismus appellari possunt ac debent, probatur possibilitas theologiae rationalis et ethicae (III, 199): finalismus intellectus humani est ad ens ut ei adaequatum (verum) et attrahens hominem (bonum); proinde est finalismus ad Deum ut Ens maxime verum et maxime bonum; consequenter doctrina theologica (de Deo) et moralis (de bono proprio creaturae rationalis in sua tendentia ad Bonum) construi potest.

Habetur igitur in ratione humana possibilitas physica (= naturalis, in quantum adsunt vires)

scientiae (= « verae et certae cognitionis ») de veritatibus religiosis et moralibus.

Attamen de facto illa scientia mere naturalis est obnoxia erroribus; et hoc explicatur ex duplici motivo:

1) quaestiones de Deo eiusque relationibus cum homine transcendunt ordinem empiricum et

2) afficiunt vitam moralem hominis.

Problema theologicum est problema essentialiter metaphysicum seu metempiricum, et connaturaliter regulat vitam humanam ad suum finem (= habet functionem ethicam); theorema mathematicum potest directe non afficere vitam, at theoria theologica immediatum influxum habet in directionem vitae humanae: secundum quod Deus et vita futura dantur vel non, diverse agunt homines.

Itaque, in studio quaestionum de Deo et de lege morali (= habentium essentialem valorem metempiricum) requiritur in homine quaedam dispositio ascetica seu

Quapropter divina «revelatio» moraliter necessaria dicenda est, ut ea, quae in rebus religionis et morum rationi per se impervia non sunt, in praesenti quoque humani generis condicione, ab omnibus expedite, firma certitudine et nullo admixto errore cognosci possint (1).

Quin immo mens humana difficultates interdum pati potest etiam in certo iudicio «credibilitatis» efformando circa catholicam fidem, quamvis tam multa ac mira signa externa divinitus disposita sint quibus vel solo naturali rationis lumine divina christianae religionis origo certo probari possit. Homo enim sive praeiudicatis ductus opinionibus, sive cupidinibus ac mala voluntate instigatus, non modo exter-norum signorum evidentiae, quae prostat, sed etiam supernis

excessus supra sphaeram empiricitatis, qui recte dici potest «devotio suique abnegatio»; intellectus humanus enim habet utique ens (= aliquid essentialiter metempiricum) ut obiectum, at, quia et in quantum humanus, invenit ens in sensibilibus, scil. habet ut obiectum proportionatum intelligibile in sensibili et a sensibili (II, 61); quapropter homo debet excedere seipsum et potiores partes dare ordini intelligibili.

De facto tamen ordo sensibilis, sive in perceptionibus sive in phantasmatibus (= «sensuum imaginationisque impulsus») faciliter claudit intellectum humanum in propria sphaera; addatur quod, ut docemur a revelatione divina, peccatum originale, deprimens intellectum et voluntatem, efficaciores reddit «pravas cupiditates» rerum sensibilibus; proinde homo difficulter disponitur ad ordinem intelligibilium et tendit ad negationem transcendentiae Dei ac legis moralis; ex hac mala dispositione impellitur homo ad retinendum falsum vel dubium complexum veritatum

religiosarum et moralium (II, 223).

Adsunt vires, attamen adsunt maximae difficultates: *habetur possibilitas physica, sed adest impossibilitas moralis habendi certitudinem religiosam et moralem.*

(1) Impossibilitas moralis construendi scientiam certam de rebus religiosis et moralibus logice ostendit moralem necessitatem revelationis divinae, etiam quoad veritates naturales, seu veritates proportionales capacitati rationis: in uno vel altero, certe vel coniecturaliter, expedite vel lentissime, cum vel sine errore acquiri potest haec vel illa veritas religiosa et moralis etiam sine auxilio revelationis; at si agitur, in conditione historica hominis subiacentis ordini sensibili et peccato originali, de omnibus veritatibus ab omnibus certe, expedite et sine errore cognoscendis, revelatio sine dubio moraliter necessaria proclamanda est. Hoc solemniter docet Concilium Vaticanum a S. Pontifice expresse citatum: *Const. De Fide, c. 2: de revelatione,*

afflatibus, quos Deus in animos ingerit nostros, renuere ac resistere potest (1).

II. Doctrinae philosophicae anticatholicae.

Cuicumque eos circumspicienti, qui extra ovile Christi sunt, haud difficulter patebunt praecipuae quas viri docti non pauci ingressi sunt viae. Etenim sunt qui evolutionis, ut aiunt, systema, nondum invicte probatum in ipso disciplinarum naturalium ambitu (2), absque prudentia ac discretione admissum ad omnium rerum originem pertinere contendunt, atque audacter indulgeant opinationi monisticae ac pantheisticae mundi universi continuae evolutioni obnoxii. Qua quidem opinatione fautores communismi libenter fruuntur ut suum « materialismum dialecticum » efficacius propugnent et evehant, omni notione theistica ex animis avulsa (3).

(1) Immo in ipso actu fidei debilitas voluntatis humanae potest ducere ad reiectionem revelationis; fides enim est assensus intellectualis, qui tamen non praebetur ob motivum evidentiae intrinsecae in ipso enuntiabili; priusquam homo credat, debet certitudinem habere de motivis, quae eum impellunt ad credendum (*Deus existit, sapientissimus et optimus, solus potest efficere miraculum, quod fit ad probandam divinitatem et legationem divinam Revelatoris*: haec omnia sunt motiva seu *praecambula fidei*): motiva ostendunt credenti credibilitatem enuntiabilis, ita ut ipse efformet iudicium credibilitatis circa enuntiabile revelatum; exinde habetur evidentia auctoritatis exigentis assensum (II, 245-46).

Hoc autem non sufficit: praeter obiectivam certitudinem de credibilitate, requiruntur « superni afflatus » gratiae Dei, quae roboraret voluntatem ad imperandum intellectui assensum,

Etiam cum evidentia in iudicio credibilitatis et cum adiutorio supernorum afflatuum homo potest resistere et resistit denegando assensum; et hoc ex motivo theoretico praedudiciorum et practico cupidinum et malae voluntatis.

Proh dolor! Libertas hominis est etiam libertas peccati, et Deus intactam relinquit libertatem.

(2) Evolutio viventium est de facto « nondum invicte probata » intra ambitum scientiarum biologicarum (I, 306-310; II, 167).

(3) Non omnis theoria evolutionistica est monismus; evolutionismus monisticus (monismus evolutionisticus) est una et pessima inter formas varias evolutionismi (I, 305-6). Relatio inter monismum evolutionisticum et marxismum est evidens et nota: utrobique habetur materialismus ut generalis conceptio realitatis (*ideologia, Weltanschauung*); dialecticitas profluit a synthesisi (a *Feuerbach* propugnata) materia-

Huiusmodi evolutionis commenta, quibus omne, quod absolutum, firmum, immutabile est, repudiatur, viam straverunt novae aberranti philosophiae, quae cum « idealismo », « immanentismo » ac « pragmatismo » contendens, « existentialismi » nomen nacta est, utpote quae, immutabilibus rerum essentiis posthabitis, de singulorum « existentia » tantum sollicita sit (1).

Accedit falsus quidam « historicismus », qui solis humanae vitae eventibus inhaerens, cuiusvis veritatis legisque absolutae fundamenta subvertit, cum ad res philosophicas tum ad christiana etiam dogmata quod attinet (2).

III. Doctrinae et homines.

In hac tanta opinionum confusione aliquid solaminis Nobis affert eos cernere, qui a « rationalismi » placitis, quibus olim instituti erant, hodie non raro ad veritatis divinitus patefactae haustus redire cupiunt, ac verbum Dei in Sacra Scriptura asservatum agnoscere ac profiteri, utpote disciplinae sacrae fundamentum. At simul dolendum est haud paucos istorum, quo firmiter verbo Dei adhaereant, eo magis humanam rationem adimere, et quo libentius Dei revelantis auctoritatem extollant, eo acrius Ecclesiae Magisterium aspernari, a

lismi et dialectismi hegeliani (III, 312); at etiam (naturalistice, empiristice, mechanicistice) a transformismo darwinistico: luctae pro vita, a Darwin propugnatae, respondet lucta classium a Marx prolata in interpretatione vitae et historiae (materialismus historicus: I, 310; II, 146; III, 312; 485; IV, 37).

(1) Ab exaggerata conceptione evolutionistica profuit relativismus systematicus, qui repudiat « omne quod absolutum, firmum, immutabile est » (I, 310; II, 236-38); at simul habiti sunt usque a Kant et ex eius influxu idealismus (II, 247-53) et pragmatismus (II, 237; IV, 44); idea-

lismus, cum relativismo, est immanentismus, at etiam pragmatismus est forma immanentismi; inde vitalismus et activismus fatalisticus.

Cum his doctrinis connectitur, ut logica conclusio, recentissimus existentialismus, totus in concreta tragica hominis existentia consideranda et acerrime reiciens « immutabiles rerum essentias » seu ordinem intelligibilem et transcendentem veritatis (II, 237; 242; 270; III, 222-23; IV, 46).

(2) Historicismus est epiphænomenon seu nova expressio immanentismi moderni; est et ipse relativismus (II, 237; III, 479; 484-87; IV, 40; 47).

Christo Domino institutum, ut veritates divinitus revelatas custodiat atque interpretetur. Quod quidem non solum sacris Litteris aperte contradicit, sed ex ipsa rerum experientia falsum manifestatur. Saepe enim ipsi a vera Ecclesia dissidentes de sua ipsorum in rebus dogmaticis discordia palam conqueruntur, ita ut Magisterii vivi necessitatem fateantur inviti (1).

IV. Munera et pericula doctorum catholicorum.

Iamvero theologis ac philosophis catholicis, quibus grave incumbit munus divinam humanamque veritatem tuendi animisque inserendi hominum, has opinionationes plus minusve e recto itinere aberrantes neque ignorare neque negligere licet. Quinimmo ipsi easdem opinionationes perspectas habeant oportet, tum quia morbi non apte curantur nisi rite praecogniti fuerint, tum quia nonnunquam in falsis ipsis commentis aliquid veritatis latet, tum denique quia eadem animum provocant ad quasdam veritates, sive philosophicas sive theologicas, sollertius perscrutandas ac perpendendas (2).

(1) Rationalismus hic sumitur sensu stricte theologico ut doctrina negans ordinem supernaturalem (revelatio, Sacra Scriptura, Christus); de facto, post clangorem rationalisticum, plures (et ipse *Kierkegaard*, IV, 46) extollunt fidem modo nimis exaggerato: *Berdiaeff* (IV, 46), *Sceetov* (IV, 46), *Barth* (theologus lutheranus helveticus, auctor operis *Kommentar zum Römerbrief* = Commentarium in Ep. ad Romanos S. Pauli) et plures alii extollunt irrationalistice fidem, maiore violentia quam ipse *Tertullianus*, conqueruntur de discordia inter christianos et tamen spernunt Magisterium Ecclesiae, quod unice posset inter christianos unitatem fovere et firmare.

(2) Officium theologorum et philosophorum catholicorum be-

ne exprimitur a verbis Pontificis: ipsi debent divinam humanamque veritatem tueri et animis hominum inserere; consequenter ipsis aberrantes « opinionationes » modernas « neque ignorare neque negligere licet ».

En optima motiva:

1) Cum error sit morbus rationis, sicut « morbi non apte curantur nisi rite praecogniti fuerint », ita errores non apte refutantur nisi bene praecognoscantur.

2) Nullus error datur, qui partem aliquam veritatis non contineat; bonum enim, ut dicitur, ex integra causa, malum ex quocumque defectu; doctrina quaedam est vel potest esse erronea etiam si cum erroribus veritates admixtae sint; ex alia parte impossibile est ingenia

Quodsi philosophi ac theologi nostri ex hisce doctrinis, caute perspectis, tantummodo huiusmodi fructum colligere eniterentur, nulla adesset ratio cur Ecclesiae Magisterium interloqueretur. Attamen, quamvis Nobis compertum sit catholicos doctores ab illis erroribus generatim cavere, constat tamen non deesse hodie, quemadmodum apostolicis temporibus, qui rebus novis plus aequo studentes, ac vel etiam metuentes ne earum rerum, quas progredientis aetatis scientia invexerit, ignari habeantur, sacri Magisterii moderationi se subducere contendant ideoque in eo versentur periculo ne sensim sine sensu ab ipsa veritate divinitus revelata discedant aliosque secum in errorem inducant (1).

Immo et aliud observatur periculum idque eo gravius, quo virtutis est specie magis obiectum. Plures enim sunt, qui humani generis discordiam ac mentium confusionem deplo-

saepe acutissima nihil nisi erroneum cogitavisse ac docuisse; veritas autem, ubicumque invenitur et a quocumque docetur, est radicitus a Deo, prima et summa veritate, fundamento veritatis humanae (II, 386).

3) Praesentia et consideratio doctrinae erroneae impellit ad doctrinam veram profundius intelligendam ac proponendam, ita ut habeatur vel explicitior expressio doctrinae iam implicite cognitae vel nova solutio, pro nova quaestione exurgenti in cursu historiae, ex virtualitate doctrinae habitae. Exemplum sunt plura; in materia theologica haereses impulerunt Magisterium Ecclesiae et theologos ad dogma clarius definiendum vel dilucidandum (primae haereses trinitariae, christologicae etc. et prima Concilia; haeresis lutherana et Concilium Tridentinum; haeresis moderni rationalismi et laicismi, et Concilium Vaticanum etc.); in materia philosophica doctrinae heterodoxae tempore patristico et

philosophia augustiniana; aristotelismus averroisticus et doctrina gnoseologico-metaphysica *S. Thomae*; cartesianismus, criticismus, idealismus, contractualismus politicus et novae quaestiones novaeque theoriae philosophiae christianae in omnibus disciplinis philosophicis; aesthetismus modernus et studia philosophiae aestheticae apud catholicos; historicismus et theoria historiae etc. etc.

(1) Sicut modernistae (IV, 55) putabant novo modo intelligere et proponere dogmata fidei, adaptando doctrinam revelatam moderno immanentismo, ita quidam catholici hodierni, ne ignari putentur novitatum, intendunt novo modo sacram theologiam intelligere, maiores partestribuendo exigentiis historicis, affectivis, practicis etc. Omnibus enim notae sunt disputationes recentissimae de natura theologiae, de relatione inter theologiam et praxim christianam etc.

rantes, imprudenti animorum studio permoti, impetu quodam moventur atque impenso desiderio flagrant infringendi saepta, quibus probi honestique viri invicem disiunguntur, « irenismum » talem amplectentes ut, quaestionibus missis quae homines separant, non modo respiciant ad irruentem atheismum communibus viribus propulsandum, sed etiam ad opposita in rebus quoque dogmaticis reconcilianda. Et quemadmodum olim fuerunt, qui rogarent num translaticia Ecclesiae apologetica ratio obstaculum constitueret potius quam auxilium ad animos Christo lucrandos, ita hodie non desunt qui eo usque procedere audeant ut serio quaestionem moveant num theologia eiusque methodus, quales in scholis ecclesiastica approbante auctoritate vigent, non modo perficiendae, verum etiam omnino reformandae sint, ut regnum Christi quocumque terrarum, inter homines cuiusvis culturae vel cuiusvis opinionis religiosae efficacius propagetur (1).

Quodsi iidem ad nihil aliud intenderent quam ad disciplinam ecclesiasticam eiusque methodum hodiernis conditionibus ac necessitatibus, nova quadam inducta ratione, aptius accommodandas, nulla fere esset causa timendi; at vero imprudenti aestuantes « irenismo », nonnulli veluti obices ad fraternam unionem restaurandam ea putare videntur, quae ipsis legibus ac principiis a Christo datis innituntur itemque institutis ab eo conditis, vel quae munimina ac fulcimina extant integritatis fidei, quibus collapsis, omnia uniuntur quidem, sed solummodo ad ruinam (2).

(1) Irenismus, de quo loquitur Pontifex, est irrationalis et caecus amor pacis et concordiae; irrationalis, quia, licet lugenda sit discordia inter varias « confessiones » christianas, tamen iura veritatis ante omnia considerari debent.

(2) In novis conceptionibus theologiae non agitur de accommodanda theologia hodiernis conditionibus et necessitatibus: semper enim possibile est doctoribus catholicis, sancte servando genui-

nam doctrinam fidei, novis accentibus, ut dicitur, novisque modis procedendi, exponendi etc., eos alloqui, qui longe sunt a veritate; at potius quidam ipsam doctrinam fidei, ut invenitur proposita a Conciliis et in aliis decretis Sacri Magisterii, intelligunt ut obstaculum ad concordiam obtinendam inter christianos.

Positio istorum ita realiter sonat: nulla determinata et fixa formulatio doctrinalis, dummodo in hodierna dilaceratione christia-

Novae huiusmodi opiniones, sive improbando novitatis desiderio, sive laudabili causa moveantur, non semper eodem gradu, eadem claritate iisdemque terminis proponuntur, nec semper unanimo auctorum consensu; quae enim hodie a quibusdam, cautelis nonnullis ac distinctionibus adhibitis, magis tecte docentur, cras ab aliis audacioribus palam atque immoderate proponuntur, non sine multorum offensione, praesertim iunioris cleri, nec sine ecclesiasticae auctoritatis detrimento. Quodsi cautius agi solet in libris publice editis, iam liberius disseritur in libellis privatim communicatis et in acroasibus coetibusque. Nec tantum inter sodales utriusque cleri et in sacris seminariis institutisque religiosi tales opiniones divulgantur, sed etiam inter laicos, inter eos praesertim, qui iuventuti instituendae operam navant (1).

V. Philosophia et formulae dogmaticae.

Quod autem ad theologiam spectat, quorundam consilium est dogmatum significationem quam maxime extenuare; ipsumque dogma a loquendi ratione in Ecclesia iamdiu recepta et a philosophicis notionibus penes catholicos doctores vigentibus liberare, ut in catholica exponenda doctrina ad Sacrae Scripturae sanctorumque Patrum dicendi modum redeatur. Spem ipsi fovant fore ut dogma elementis denudatum, quae extrinsecus a divina revelatione esse dicunt, fructuose comparetur cum eorum opinionibus dogmaticis, qui ab Ecclesiae unitate seiuncti sint, utque hac via pedetemptim perveniatur ad assimilanda sibi invicem dogma catholicum et placita dissidentium (2).

Accedit quod, catholica doctrina ad hanc redacta conditionem, viam sterni autumant, qua, hodiernis necessitatibus

nitatis charitas regnet omnesque animos in unum colligat. At hoc modo « omnia uniuntur quidem, sed solummodo ad ruinam ».

(1) Indicatur methodus practica, quam irenismi fautores adhibent; non deest deplorandum secretum atque inconsulta communicatio cum laicis, qui non

possunt in materia theologica sufficientem praeparationem possidere.

(2) Ex irenismo procedit propositum exprimendi dogmata modo terminologice non praeciso, ita ut concilientur « catholicum dogma et placita dissidentium » seu non catholicorum.

satisfaciendo, hodiernae etiam philosophiae notionibus dogma exprimi possit, sive « immanentismi » sive « idealismi » sive « existentialismi » aliisque systematis. Quod idcirco etiam fieri posse ac debere audaciores quidam affirmant, quia fidei mysteria numquam notionibus adaequate veris significari posse contendunt, sed tantum notionibus « approximativis », ut aiunt, ac semper mutabilibus, quibus veritas aliquatenus quidem indicetur, sed necessario quoque deformatur. Quapropter non absurdum esse putant, sed necesse omnino esse ut theologia pro variis philosophiis, quibus decursu temporum tamquam suis utitur instrumentis, novas antiquis substituat notiones, ita ut diversis quidem modis, ac vel etiam aliqua ratione oppositis, idem tamen, ut aiunt, valentibus, easdem divinas veritates humanitus reddat. Addunt etiam historiam dogmatum consistere in reddendis variis sibi succedentibus formis, quas veritas revelata induerit, secundum diversas doctrinas et opinioniones quae saeculorum decursu ortae fuerint (1).

Patet autem ex iis, quae diximus, huiusmodi molimina non tantum ducere ad « relativismum » dogmaticum, quem vocant, sed illum iam reapse continere; cui quidem despectus doctrinae communiter traditae eorumque vocabulorum, quibus eadem significatur, satis superque favet. Nemo sane est qui non videat huiusmodi notionum vocabula cum in scholis tum ab ipsius Ecclesiae Magisterio adhibita, perfici et perpoliri posse; ac notum praeterea est Ecclesiam in iisdem vocibus adhibendis non semper constantem fuisse. Liqueat etiam Ecclesiam non cuilibet systemati philosophico, brevi tem-

(1) Immo propositum adest exprimendi dogma per terminologiam philosophicam contemporaneorum, scil. per terminologiam immanentismi, idealismi, existentialismi (subiectum, conscientia, spiritus, existens, situatio, optio, decisio, vitalis, vitalistica, anxietas, tormentum etc.). Ratio, quam novatores afferunt, est quod formula dogmatica tantum approximative exprimit veri-

tatem revelatam, ita ut quaecumque terminologia, varia secundum evolutionem historicam doctrinarum, possit esse sufficiens ad theologiam construendam; consequenter historia dogmatum non esset historia intelligentiae humanae (= fidelium) dogmatum in se immutabilium, sed historia variarum formulationum secundum varias philosophias in decursu temporum.

poris spatio vigenti, devinciri posse: sed ea quae communi consensu a catholicis doctoribus composita per plura saecula fuere ad aliquam dogmatis intelligentiam attingendam, tam caduco fundamento procul dubio non nituntur. Nituntur enim principiis ac notionibus ex vera creaturarum cognitione deductis; in quibus quidem deducendis cognitionibus humanae menti veritas divinitus revelata, quasi stella, per Ecclesiam illuxit. Quare mirum non est aliquas huiusmodi notiones a Conciliis Oecumenicis non solum adhibitas, sed etiam sanctitas esse, ita ut ab eis discedere nefas sit (1).

Quapropter neglegere, vel reicere, vel suo valore privare tot ac tanta, quae pluries saeculari labore a viris non communis ingenii ac sanctitatis, invigilante sacro Magisterio, nec sine Sancti Spiritus lumine et ductu, ad accuratius in dies fidei veritates exprimendas mente concepta, expressa ac perpolitata sunt, ut eorundem in locum coniecturales notiones sufficiantur ac quaedam fluxae ac vagae novae philosophiae dictiones, quae ut flos agri hodie sunt et cras decident, non modo summa est imprudentia, verum etiam ipsum dogma facit

(1) Conceptio praedicta formularum dogmaticarum et historiae dogmatum implicat exaggeratum historicismum, ac proinde relativismum: non ducit ad relativismum, sed est iam relativismus.

Certe veritas revelata non potest absolute devinciri seu ligari cuilibet doctrinae philosophicae, quae in tempore viget; non excluditur quaedam progressivitas in usu terminorum; at non potest dici pertinens ad quandam et variabilem doctrinam philosophicam terminologia dogmatica, quae spatio 2000 annorum elaborata est « communi consensu doctorum catholicorum ».

Bene notandum est: termini « thomismus », « augustinismus » etc. non sumendi sunt sicut termini « kantismus », « hegelismus » etc.; posteriores termini indicant

doctrinam propriam philosophi qui modo radicaliter originali philosophatus est et proprium systema totaliter ex suo expressit, etiam cum relationibus historicis; e contra priores termini indicant particularem expressionem doctrinae, quae in longa traditione philosophica radices habet; *Kant, Hegel* etc. quasi « creant » sua systemata; *Thomas, Augustinus* etc. corpus compactum plus minusve praebent ex omnibus veris, quae eorum speculationem praecedunt. Kantismus, etiam admissis praecursoribus, est tantum opus cuiusdam personae; thomismus est utique opus personae, sed est etiam opus saeculorum. Ex hoc explicatur cur terminologia traditionalis adhibita et sancita sit a Conciliis Oecumenicis.

quasi arundinem vento agitatam. Despectus autem vocabulorum ac notionum quibus theologi uti solent, sponte ducit ad enervandam theologiam, ut aiunt, speculativam, quam, cum ratione theologica innitatur, vera certitudine carere existimant (1).

(Pergit Summus Pontifex in enucleanda methodo theologica quorundam recentiorum, qui praeferunt vagas formulationes veritatis revelatae proclamando reditum ad ditiones Patrum et antiquorum contra theologiam speculativam; contra ipsos firmiter asseritur valor traditionis et S. Scripturae, quae sub auctoritate Sacri Magisterii interpretandae sunt).

...Ac mirum non est huiusmodi novitates, ad omnes fere theologiae partes quod attinet, iam venenosos peperisse fructus. In dubium revocatur humanam rationem, absque divinae « revelationis » divinaeque gratiae auxilio, argumentis ex creatis rebus deductis demonstrare posse Deum personalem existere (2); negatur mundum initium habuisse, atque contenditur creationem mundi necessariam esse, cum ex necessaria liberalitate divini amoris procedat (3); aeterna et infallibilis literarum actionum hominum praescientia Deo

(1) In formatione dogmatum labor doctorum habuit regulam in vigilanti Sacro Magisterio et in lumine ac ductu Spiritus Sancti; quapropter neglectus vel, peius, despectus terminologiae traditionalis facilliter ducit ad confusionem in doctrina dogmatica (= « dogma facit quasi arundinem vento agitatam »); hic modus agendi est saltem summa imprudentia, cum non est malitia.

Exinde inferri potest, nostra humillima sententia, necessitas adhibendi linguam latinam in scholis ecclesiasticis theologicis et philosophicis; usus linguae patriae est forte incentivum ad novitates efferendas.

(2) Ex relativismo et generali mentalitate irrationalistica faci-

liter progreditur ad crisim singularum doctrinarum, quae substantiam constituunt philosophiae et culturae christianae. Et imprimis irrationalismus « venenosos peperit fructus » in problemate fundamentali metaphysicae, quod est problema existentiae Dei; post tam longam traditionem apodicticitatis argumentorum Dei existentiam probantium (quam traditionem Ecclesia confirmavit: **III, 18**, arg. II), revocatur in dubium possibilitas demonstrandi (= apodictice probandi) existentiam Dei personalis a rebus creatis (= a posteriori).

(3) Praeterea scepsis istorum modernorum negat etiam temporaneitatem et libertatem creationis mundi (**III, 98; 96**).

item denegatur (1); quae quidem Vaticani Concilii declarationibus adversantur.

Quaestio etiam a nonnullis agitur num Angeli creaturae personales sint (2); numque materia a spiritu essentialiter differat (3). Alii veram « gratuitatem » ordinis supernaturalis corrumpunt cum autem Deum entia intellectu praedita condere non posse, quin eadem ad beatificam visionem ordinet et vocet (4)... Nec desunt qui contendunt transubstantiationis doctrinam, utpote antiquata notione philosophica substantiae innixam, ita emendandam esse ut realis Christi praesentia in SS. Eucharistia ad quemdam symbolismum reducat,ur,

(1) Insuper denegatur aeterna et infallibilis praescientia liberarum actionum hominum (= futurorum liberorum: **II, 68**).

(2) Existencia et natura angelorum nobis praebentur a revelatione divina; at, posita revelatione, ratio humana non potest angelos intelligere nisi ut creaturas personales: quidquid enim existit est singulare (concretum, individuale); universale, in quantum universale, est tantum aliquid logici ut obiectum intellectus; praeterea immaterialitas implicat intellectualitatem, cuius gradus sequitur gradum immaterialitatis (**II, 88**); proinde, si angeli sunt supposita (= substantiae individuae) intellectualia, certissime sunt personae seu creaturae personales.

(3) Essentialis differentia inter materiam et spiritum est veritas certissima in nostra philosophia et exigitur atque docetur in S. Theologia: materia non explicat phaenomena vitalia (**I, 286**) neque vitam sensitivam (**II, 21**) neque intellectionem et volitionem (**II, 88; 134; 143**).

(4) Obiectum adaequatum intellectus humani est ens in tota sua latitudine (**II, 56; 59**) ac

proinde Deus continetur intra ambitum obiecti adaequati, quia est ens; at haec adaequatio respicit obiectum cognoscibile quia tale, non modum cognoscendi obiectum; obiectum connaturale intellectus humani non est Deus neque intelligibile purum, sed (= intelligibile) ut in sensibilibus concretum et a sensibilibus enucleandum per activitatem spiritualisatricem intellectus (**II, 60-61**); intellectus ergo humanus habet potentiam ad elevationem ita ut cognoscat Deum intuitive (= visio beatifica), quia eius obiectum adaequatum est radicitus omne ens; at non habet et non potest habere connaturalem capacitatem Deum intuendi neque connaturalem existentiam huius intuitionis vel elevationis; potentia ergo ad elevationem est passiva et per eam homo oboedit supernaturali vocationi Dei: scil. est *potentia oboedientialis* (**II, 369**); potentia oboedientialis est radicalis elevabilitas (= *potentia passiva*), ita ut homo sit *structuraliter elevabilis* (animal non est structuraliter elevabilis), at *non structuraliter elevandus* quasi exigit elevari ad ordinem supernaturalem.

quatenus consecratae species, nonnisi signa efficacia sint spiritualis praesentiae Christi eiusque intimae coniunctionis cum fidelibus membris in Corpore Mystico (1)...

VI. Valor philosophiae scholasticae.

In comperto est quanti Ecclesia humanam rationem faciat, quod pertinet ad existentiam unius Dei personalis certo demonstrandam, itemque ad ipsius christianae fidei fundamenta signis divinis invicte comprobanda; parique modo ad legem, quam Creator animis hominum indidit, rite exprimendam (2); ac denique ad aliquam mysteriorum intellegentiam

(1) Doctrinae, sicut res, habent suam logicitatem seu cohaerentiam; relativismus antimetaphysicus modernorum est etiam phaenomenismus ut antisubstantialismus. Substantia non est aliquid obscurum et absconditum, sicut eam imaginavit *Locke* et cum eo plures moderni philosophi imaginationi indulgentes (II, 394), sed est ens ut subsistens et substans accidentibus (II, 392-93); anti-substantialismus habet consecratoria in mysterio SS. Eucharistiae in quantum corrumpit veram significationem transubstantiationis; verba Christi « hoc est corpus meum » nihil aliud significare possunt nisi « hoc aliquid-corporis » (τὸδε τι = haec substantia) est, ipsa vi meorum verborum, hoc aliquid-corporis meum; habetur igitur conversio substantiarum; si negatur substantia, negatur conversio; si negatur conversio, negatur realis praesentia Christi; panis non est amplius corpus Christi, sed est tantum signum corporis; significat, non est Christus.

Symbolismus ille, quem deprehendimus in doctrinis de natura legum physicarum (I, 205) et in relativismo moderno (II,

237; fictionismus, IV, 47), intrat in theologiam cum destructione ipsius substantiae Christianismi.

(2) Christianismus et Ecclesia magni faciunt rationem humanam in eius capacitate construendi metaphysicam: contra omnes detractores metaphysicae, quae est opus maximum et nobilissimum fastigium rationis humanae, Ecclesia invicte proclamavit eius possibilitatem scientificam seu theoreticam et primatum speculativum in constructione scientiarum: damnatio operum philosophicorum, quae metaphysicam humiliaverant, clare indicat aestimationem metaphysicae ex parte Ecclesiae (IV, 52); restitit etiam Ecclesia iis (eorum scripta damnavit), qui putabant honorem praestare Deo proclamando impotentiam rationis humanae (traditionalismus: II, 105) ad certitudinem de rebus religiosis et moralibus acquirendam.

Ratio ergo habet et habere debet inconcussum et inconcutibilem valorem introductivum ad fidem (= « comprobatur fidei fundamenta »): intellectus quaerens fidem, intelligo ut credam; hoc sensu philosophia est ancilla theologiae.

assequendam eamque fructuosissimam (1). Hoc tamen munus ratio tum solum apte ac tuto absolvere poterit, cum debito modo exculta fuerit; nempe cum fuerit sana illa philosophia imbuta, quae veluti patrimonium iamdudum exstat a superioribus christianis aetatibus traditum, atque adeo altioris etiam ordinis auctoritatem habet, quia ipsum Magisterium Ecclesiae, eius principia ac praecipua asserta, a viris magni ingenii paulatim patefacta ac definita, ad ipsius divinae « revelationis » trutinam vocavit (2). Quae quidem philosophia in Ecclesia agnita ac recepta, et verum sincerumque cognitionis humanae valorem tuetur, et metaphysica inconcussa principia — rationis nempe sufficientis, causalitatis, et finalitatis — ac demum certae et immutabilis veritatis assecutionem (3).

(1) Praeterea ratio, supposita revelatione, potest « aliquam intelligentiam » acquirere mysteriorum fidei: fides quaerens intellectum, credo ut intelligam (II, 305-7).

(2) Activitas introductiva et, aliquo modo, declarativa et systemativa (in corpore theologiae) rationis relate ad revelationem exigit, ad hoc ut sit « tuta ac apta », ut ratio « debito modo exculta fuerit » per illam sanam, perennem philosophiam, cuius aedificatio, rationi quidem apprimè debita, adiutorium generosum et salvificum habuit in historia hominum philosophantium a revelatione divina per Ecclesiam custodita ac proposita.

Ecclesia igitur directe et ex suo munere non docet philosophiam, neque sanam philosophiam, sed eam, adlaborando et invigilando pro deposito fidei, « agnoscit et recipit » ad veram et aeternam hominum salutem.

(3) Ecclesia non docet philosophiam neque, consequenter, theorias gnoseologicas et ontologicas; sed agnoscit et recipit

sanam philosophiam. Et philosophia est substantialiter sana cum habet haec elementa fundamentalia seu theses:

1) « *Verus sincerusque cognitionis humanae valor* »; valor autem cognitionis humanae est verus et sincerus (= authenticus) cum ipsa valet certitudinem acquirere (II, 215), valet ens transcendens seipsam attingere (II, 250), valet ens transcendens ut est in se penetrare, sive in concreta et existentiāli datitate experientiae internae (II, 229-30) et externae (II, 257-67) sive in universali significatione per conceptum expressa (II, 269-81); et hic tota est gnoseologia contra scepticismum, idealismum et phaenomenismum.

2) « *Inconcussa principia metaphysica* » nempe principium rationis sufficientis, causalitatis et finalitatis. Principium rationis sufficientis profluit ex intelligibilitate seu veritate entis (II, 355); principium causalitatis applicat ad ens deveniens principium rationis sufficientis et habet valorem ontologicum, analyticum et

In hac philosophia plura sane exponuntur, quibus res fidei et morum neque directe nec indirecte attinguntur, quaeque propterea Ecclesia liberae peritorum disceptationi permittit; at quoad alia plura, praesertim quoad principia assertaque praecipua, quae supra memoravimus, eadem libertas non viget (1). Etiam in huiusmodi essentialibus quaestionibus, philosophiam quidem aptiore ac ditiore veste induere licet, efficacioribus dictionibus communire, quibusdam scholarum adminiculis minus aptis exuere, sanis quoque quibusdam elementis progredientis humanae lucubrationis caute locu-

transcendentalem (II, 427-34); principium finalitatis profluit simul ex veritate et bonitate entis et habet quoque valorem ontologicum, analyticum et transcendentalem (II, 438).

Radix omnium istorum principiorum est principium contradictionis, quod respicit ipsam structuram entis (I, 85; II, 293; 354): ens non potest sibi contradicere, seipsum dividere et a seipso dividi; ut sibi non contradicat, ens debet esse intelligibile et habere rationem sufficientem suae intelligibilitatis (principium rationis sufficientis); si est deveniens, acquirit rationem sufficientem a causa (principium causalitatis); si est operans, acquirit rationem sufficientem a fine (principium finalitatis). Hoc modo compactum habetur systema metaphysicum (visio universalissima rerum sub specie entis), cuius elementa aut simul stabunt aut simul cadent (II, 450).

3) «*Assecutio certae et immutabilis veritatis*» contra relativismum (II, 236-242); incontradictorietas entis cum seipso ostendit et fundat immutabilitatem constructionis metaphysicae, quae est systematisatio veritatis immutabilis circa universalissimum characterem realitatis (ens = intel-

ligibile = metaphysica). Haec immutabilitas veritatis non implicat immutabilitatem singulorum rerum, singulorum factorum et eventuum experientiae physicae et humanae: *historicitas* (= mutabilitas), est essentialis in regno concreti, at concretum ipsum exigit ad sui intelligibilitatem systema principiorum respicientium explicite concretum ut ens, at implicite referentia ens concretum ad illud Ens, quod est fons et mensura et immutabilis veritatis et mutabilis historiae per immutabilem Veritatem explicandae et salvandae (III, 110-116).

(1) Certe philosophia habet plures quaestiones, quae non tangunt neque directe neque indirecte res fidei et morum: ex. g. plures quaestiones cosmologicae, psychologicae, methodologicae, aestheticae; insuper plures quaestiones disputatae in ambitu gnoseologico et metaphysico; in his magna «disceptandi adest libertas» (II, 228); at quoad «principia assertaque praecipua», iam memorata nota praecedenti, et ad alia plura cum ipsis conexa non potest eadem libertas concedi, quia strictam relationem habent cum deposito fidei.

pletare (1); numquam tamen eam subvertere fas est, vel falsis principiis contaminare, vel quasi magnum quidem, sed obsoletum existimare monumentum. Non enim veritas omnisque eius philosophica declaratio in dies mutari possunt, cum potissimum agatur de principiis humanæ menti per se notis, vel de sentiis illis, quæ tum sæculorum sapientia, tum etiam divinæ « revelationis » consensu ac fulcimine inniuntur. Quidquid veri mens humana, sincere quaerens, invenire poterit, iam acquisitæ veritati profecto adversari nequit; siquidem Deus, summa Veritas, humanum intellectum condidit atque regit, non ut rite acquisitis cotidie nova opponat, sed ut, remotis erroribus qui forte irrepserint, verum vero superstruat eodem ordine ac compagine quibus ipsa rerum natura, ex qua verum hauritur, constituta cernitur. Quapropter christianus, sive philosophus, sive theologus, non festinanter ac leviter amplectatur quidquid novi in dies excogitatum fuerit, sed summa sedulitate id perpendat ac iusta in trutina ponat, ne adeptam veritatem amittat, vel corrumpat, gravi profecto cum ipsius fidei discrimine ac detrimento (2).

(1) Etiam quoad fundamenta sanæ philosophiæ licet exercere opus perpolationis, profundioris investigationis historico-criticæ, meliorationis expressivæ, comparationis inter se et cum modernis doctrinis etc.

(2) Id quod absolute vitari debet est præcise desiderium leve sequendi canones moderni historicismi, qui revera negat authenticum characterem historicitatis: mutatio non est continuata creatio ex nihilo, ita ut falsum reputetur id quod prius tempore est ac proinde incessanter superatur (cfr. doctrinam « superamenti » in systemate et historiographia idealismi) a novo, quod est verum in quantum est novum et falsum evadit in quantum fit vetus. Haec continua negatio-affirmatio (dialectica) est logica

in immanentismo idealistico moderno, qui experientiam et historiam ut Absolutum ponit, at nullo modo conciliatur cum realismo gnoseologico-metaphysico, qui realitatem ut ens concipit et eam interpretatur per principia ens respicientia.

Progressus igitur non habetur cum novum-verum substituitur antiquo-falso (falsum quia antiquum); si talis naturæ esset progressus, ipse potius irrationalis et inintelligibilis esset, quia esset sine fine-metro, quo mensurari possit: quo progreditur, si nulla habetur mensura ipsius gressus? Talis progressus esset simplex gressus (sine « pro »), et inde nullus progressus. Verus progressus exigit aliquid quod sit immutabile, ita ut in progressu non verum substituaturs falso

Quae si bene perspecta fuerint, facile patebit cur Ecclesia exigat ut futuri sacerdotes philosophicis disciplinis instruantur « ad Angelici Doctoris rationem, doctrinam et principia » (C. I. C., can. 1366, 2), quandoquidem plurimum saeculorum experientia probe noscit Aquinatis methodum ac rationem sive in tironibus erudiendis, sive in absconditis veritatibus pervestigandis, singulari praestantia eminere (1); ipsius autem doctrinam cum divina « revelatione » quasi quodam concentu consonare, atque ad fidei fundamenta in tuto collocanda efficacissimam esse, necnon ad sanae progressionis fructus utiliter et secure colligendos (2).

Hac de causa quam maxime deplorandum est, philosophiam in Ecclesia receptam et agnitam hodie a nonnullis despectui haberi, ita ut antiquata quoad formam, rationalistica, ut aiunt, quoad cogitandi progressum, impudenter renuntietur (3). Dictitant enim hanc nostram philosophiam perperam opinionem tueri metaphysicam absolute veram existere posse; dum contra asseverant res, praesertim tran-

(= doctrinae transactae, quae ipso facto, proprie ut transacta, reputatur falsa), sed « verum superstruatur vero » in concorde opere saeculorum, « remotis erroribus » in quocumque periodo historica.

(1) Hic, pressius progrediendo, Pontifex ostendit optimam formam sanae philosophiae esse thomismum, cuius prius laudat methodum sub duplici respectu:

1) « *in tironibus erudiendis* », quia methodus thomistica habet aequilibrium in sua synthesis sensus et intellectus, concreti et abstracti, intellectus et voluntatis etc. (II, 446);

2) « *in absconditis veritatibus pervestigandis* », in quantum analysis thomistica quaestionum est profunda et exhaustiva quamcumque exigentiam doctrinalem.

(2) Hic doctrina thomistica

consideratur in relatione ad revelationem, cum qua consonat, et hoc dupliciter, quia thomismus efficacissimus est

1) « *ad fidei fundamenta in tuto collocanda* » et

2) « *ad sanae progressionis fructus utiliter et secure colligendos* »; non tantum utiliter, quod intendunt et ipsi irenismi fautores, sed et secure.

(3) Ex mentalitate relativistica (affectivistica, sentimentalistica, historicistica, pragmatistica, activistica, vitalistica etc.) logice concluditur ad despectum « philosophiae in Ecclesia receptae et agnitae », nam mentalitati relativistico-historicisticae illa philosophia apparet « antiquata quoad formam »; mentalitati relativistico-irrationalisticae apparet « rationalistica quoad cogitandi processum ».

scendentes, non aptius exprimi posse, quam disparatis doctrinis, quae sese mutuo compleant, quamvis sibi invicem quodammodo opponantur (1). Quare philosophiam nostris traditam scholis, cum sua lucida quaestionum descriptione ac solutione, cum accurata sua notionum determinatione clarisque distinctionibus, utilem quidem esse posse concedunt ad propaedeusim scholasticae theologiae, mentibus hominum medii aevi egregie accommodatam; non tamen praebere philosophandi rationem, quae hodiernae nostrae culturae ac necessitatibus respondeat (2). Opponunt deinde philosophiam perennem nonnisi philosophiam immutabilium essentialium esse, dum hodierna mens ad « exsistentiam » singulorum spectet necesse est et ad vitam semper fluentem (3). Dum vero hanc philo-

(1) Simul ac criticam formalem et methodicam moderni opponunt criticam substantialem; et logice; nam critica formalis-methodica non respicit, ex. g., merum usum syllogismi (contra quem plures aërem verberant quasi syllogismus esset medium artificiosum et non naturale ratiocinandi), sed ipsam structuram philosophiae classicae; proinde negatio « metaphysicae absolute certae » et eius substitutio per merum eclecticismum disparatarum et saepe oppositarum theoriarum. Semper venenum historicisticum!

(2) Ad quid ergo philosophia classica? Iuxta canones historicismi conceditur ab istis modernis quod ipsa sit utilis (attende: non « necessaria », sed tantum « utilis ») ut propaedeutica ad theologiam scholasticam et « egregie accommodata mentibus hominum Medii Aevi », at non servet hodiernas condiciones culturae philosophicae.

E contra Pontifex laudat characteres illius philosophiae:

1) « lucida descriptio et solutio quaestionum »;

2) « accurata determinatio notionum »;

3) « clarae distinctiones ».

Hos characteres methodologicos fastidiunt plures moderni, quia rigorosae theoreticitati et ascetico labori viri scientifici et sapientis substituunt modum oratorio-rhetoricum cogitandi et scribendi, in quo facilis evadat et labor doctrinalis et diffusio priorum operum. Post socraticam victoriam conceptus (et hoc est incommensurabile meritum philosophiae graecae) moderni redeunt ad phantasiam, ad originalitatem, ad poeticitatem; et habetur contaminatio poetica et philosophiae, cuius ultima et aberrans expressio est indifferens usus operis doctrinalis et dramatis (nimia phaenomenologia, nimia diatria, nimius romanticismus, nimius intimismus etc.); immo iuxta quosdam philosophia genuina habetur quoque vel verius in operibus litterariis; at verius confusio poetica et philosophiae destruit utramque (III, 466).

(3) Quod philosophia perennis sit tantum philosophia essentialis

sophiam despiciunt, alias extollunt sive antiquas, sive recentes, sive Orientis, sive Occidentis populorum, ita ut in animos insinuare videantur quamlibet philosophiam, vel opinionem, quibusdam additis, si opus fuerit, correctionibus vel complementis, cum dogmate catholico componi posse; quod quidem falsum omnino esse, cum praesertim de commentis illis agatur, quae vel « immanentismum » vocant, vel « idealismum », vel « materialismum » sive historicum sive dialecticum, ac vel etiam « existentialismum » sive atheismum profitentem, sive saltem valori ratiocinii metaphysici adversantem, catholicus nemo in dubium revocare potest (1).

Ac denique philosophiae nostris traditae scholis hoc vitio vertunt, eam nempe in cognitionis processu ad intellectum unice respicere, neglecto munere voluntatis et affectuum animi (2). Quod quidem verum non est. Numquam enim

rum immutabilium falsum est; metaphysica classica enim, praesertim in atmosphaera christiana, in qua eminent *Augustinus* et *Thomas*, non est mera metaphysica essentiae (II, 447); essentialismus erit rationalismus modernus a *Cartesio* ad *Wolff* et ultra usque ad idealismum panlogisticum, forte quoque *suarezismus*; at metaphysica augustiniano-thomistica est metaphysica entis et personae, in qua drama vitae et historiae non negatur neque deprimitur neque ignoratur, sed theoretice consideratur per principia: suprema principia et immutabiles essentiae non substituantur cursui naturae et historiae, sed ipsum intelligibilem reddunt; principia non constituunt exclusive philosophiam perennem, sed eius constructioni inserviunt ad drama universi interpretandum et salvandum; philosophia classica non considerat merum universale, sed concretum universaliter spectatum; de singulis ut singulis habetur ex-

perientia et consequens phaenomenologia et historia, non doctrina theoretica.

(1) Dogma, ut donum immutabile Dei immutabilis, non potest evidenter componi cum qualibet philosophia, praesertim si agitur de doctrinis, quae dicuntur immanentismus, idealismus, materialismus (sive dialecticus sive historicus), existentialismus. Quoad existentialismum Pontifex proclamat impossibilitatem cum dogmate sive pro existentialismo atheo sive pro existentialismo theistico vel christiano, ut dicitur: existentialismus atheus est systematice antichristianus; existentialismus theisticus, si et in quantum reicit « valorem ratiocinii metaphysici », est methodice irrationalisticus ac proinde radicaliter negans fundamenta rationalia fidei (III, 222-23; IV, 46).

(2) Pontifex reicit etiam accusationem exaggerati intellectualismi contra philosophiam perennem et fortiter asserit non solum utilitatem, sed etiam necessitatem

christiana philosophia utilitatem negavit et efficacitatem bonarum totius animi dispositionum ad res religiosas ac morales plene cognoscendas et amplectendas; immo semper docuit huiusmodi dispositionum defectum causam esse posse cur intellectus, cupiditatibus ac mala voluntate affectus, ita obscuretur ut non recte videat. Immo Doctor Communis censet intellectum altiora bona ad ordinem moralem sive naturalem sive supernaturalem pertinentia, aliquo modo percipere posse, quatenus experiatur in animo affectivam quamdam « connaturalitatem » cum eisdem bonis sive naturalem, sive dono gratiae additam (Sum. Th., II-II, 1, 4, ad 3; 45, 2); ac liquet quantopere vel subobscura huiusmodi cognitio investigationibus rationis auxilio esse valeat.

Attamen aliud est voluntatis affectuum dispositioni vim agnoscere adiuvandi rationem ad certiore ac firmiore cognitionem rerum moralium assequendam; aliud vero est, quod isti novatores contendunt: facultatibus nempe appetendi et affectandi vim quamdam intuendi adiudicare, atque hominem, cum non possit rationis discursu cum certitudine discernere quidnam ut verum sit amplectendum, ad voluntatem declinare, qua inter oppositas opiniones ipse libere decernens eligat, cognitione et voluntatis actu incompte permixtis (1).

Nec mirum est novis hisce placitis in discrimen adduci duas philosophicas disciplinas, quae natura sua cum fidei doctrina arcte connectuntur, theodiceam nempe et ethicam; quarum quidem munus esse censent non aliquid certi de Deo aliove ente transcendentem demonstrare, sed ostendere potius ea quae fides doceat de Deo personali ac de eius praeceptis, cum vitae necessitatibus perfecte cohaerere, ideoque omnibus

bonarum dispositionum ad veritates religiosas et morales recipiendas (II, 241).

(1) Agnitio bonarum dispositionum non idem est ac respuere intellectum et ei substituere voluntatem vel sentimentum vel vitam vel actionem: hoc contra

relativismum methodicum, qui in gravi periculo ponit transcendentiam veritatis (II, 123; 238; 240; III, 11; 14).

Attende quod antintellectualismus « optionem », « decisionem » etc. maxime extollit.

amplectenda esse ut desperatio arceatur atque aeterna attingatur salus. Quae omnia ut Decessorum Nostrorum Leonis XIII et Pii X documentis aperte adversantur, ita cum Concilii Vaticani decretis componi nequeunt. Has quidem aberrationes deplorare supervacaneum esset, si omnes, etiam in rebus philosophicis, qua par est reverentia, ad Magisterium Ecclesiae animum intenderent, cuius profecto est, ex divina institutione, non solum veritatis divinitus revelatae depositum custodire et interpretari, sed ipsis etiam philosophicis disciplinis invigilare, ne quid detrimenti ex placitis non rectis catholica patiantur dogmata (1).

(1) Relativismus seu immanentismus methodicus (gallice: *la méthode d'immanence*), reiciens obiectivam theoreticitatem philosophiae, in quaestionibus de Deo et de lege morali (Theodica et Ethica) conatur ostendere modernis maximam utilitatem Christianismi pro modernis exigentiis vitae ad arcendam desperationem (hodie tam diffusam simul cum exaggerata cupiditate bonorum materialium, immo praecise ex ea); est, uti patet, methodus pragmatica vel pragmatistica, quam quasi pudet solemnem maiestatis veritatis et quae indulget debilitati nostrorum contemporaneorum.

Certe, ut methodus introductiva seu propaedeutica pro hodierna desperatione problematistica, consideratio respondendae Christianismi ad exigentias vitae actualis potest esse legitima atque laudabilis, dummodo systema veritatis, sive in se sive in ulteriori illuminatione hominum, evidenter affulgeat; hoc sensu suo tempore bonum fuit opus a BOUGAUD conscriptum: *Le Christianisme et les temps présents*: at defectus huius apologeticae pragmatisticae vel vitalisticae et consequentis vitalismi religiosi est

in hoc quod illa methodus intendit esse methodus absoluta, essentialiter substituens quaecumque theoreticitatem (IV, 43).

Duo praesertim opponimus huic methodo... systematicae pro nova apologetica:

1) Si volumus respicere ad exigentias hominis, tot erunt exigentiae quot homines, ac proinde tot methodi totque doctrinae; at quomodo tunc habebitur obiectiva adhaesio, vi cuius valor veritatis agnoscitur ut quid universale, seu pro omnibus valens quia omnibus se manifestans in sua granitica evidentia? Unusquisque habeat quoque suum drama coram Deo et hominibus, praesertim coram Dei ministris; Deus autem semper adest, invitat, clamat, dirigit, sustinet; homines, amici vel ministri Dei, loquantur ad cor, describant vanitatem rerum caducarum, ostendant bonitatem optionis, impellant voluntatem, alant sentimenta etc.; at haec omnia nihil sunt, sub respectu veritatis, nisi conatus, semper laudabiles, ad bonas dispositiones producendas; dispositiones sunt media, quibus veritas obiectiva theoretice consideretur et recipiatur.

Notetur, per transennam, quod

VII. Quaestio de evolutionismo.

Reliquum est ut aliquid de quaestionibus dicamus, quae quamvis spectent ad disciplinas, quae «positivae» nuncupari solent, cum christianae tamen fidei veritatibus plus minusve conectantur. Instante enim non pauci expositulant ut catholica religio earundem disciplinarum quam plurimum rationem habeat. Quod sane laude dignum est ubi de factis agitur reapse demonstratis; caute tamen accipiendum est ubi potius de «hypothesibus» sit quaestio, etsi aliquo modo

constantiores conversiones ad catholicismum illae sunt, quae, statim vel postea, fundamentum theoreticum habent. Solida adhaesio ad universalem valorem requirit obiectivam considerationem veritatis; alioquin ex fictionismo kantiano (postulatus rationis practicae, maximae morales) logice proceditur ad fictionismum radicalem neocriticismi (cfr. VAHINGER: *Die Philosophie des als ob*: IV, 47).

2) Ut ostendatur hominibus nostri temporis respondentia inter Christianismum et necessitates hodiernas vitae, requiritur ut habeatur conceptus vitae; certe, si quis diceret hodiernas necessitates reduci ad «panem et circenses» in mera fruitione semper maioris quantitatis voluptatum in hoc mundo, non possemus ostendere ei Christianismum ut respondentem exigentis huius naturae; Christianismus utique concurret ad solutionem quaestionum temporalium (in liturgia adest etiam oratio ad petendam pluviam) producendo necessarias dispositiones morales (cfr. Enc. *Rerum novarum*), at eius finis non exhauritur neque in hoc mundo neque, et minus, in voluptatibus huius mundi; quomodo ostendemus existentiali-

stae sartriano utilitatem Christianismi pro vita humana, cum Sartre dicat suum existentialismum esse verum humanismum? Proinde respondentia illa supponit quod praesens habeatur et recipiatur conceptus rectus seu spiritualisticus vitae humanae.

At tunc, sicut fit pro conceptu utilitatis contra pragmatismum, exurgit quaestio: quomodo habebitur rectus conceptus vitae sine theoria conceptione vitae et realitatis? Vita, ut recte vivatur, impellit ad doctrinam, spontaneae vel reflexe habitam (at in philosopho reflexe); tantum doctrina vera de vita praebet rectum conceptum vitae; et consequenter theoreticitas, quae eiecta fuerat per fenestram, redit ineluctabiliter per portam. Legitime aiebat *Aristoteles*: necesse est semper philosophari; nam, si tenes philosophandum esse, debes philosophari; si tenes non philosophandum esse, debes philosophari ad probandum quod non sit philosophandum. Ceterum irrationalista conatur probare suam positionem ratiocinando, scepticus iurat pro certitudine sui systematis, problematicista non concedit problematicismum esse problema. «Naturam expellas furca...!» (HORAT., *Epist.*, I, 10, 24),

humana scientia innixis, quibus doctrina attingitur in Sacris Litteris vel in « traditione » contenta. Quodsi tales coniecturales opiniones doctrinae a Deo revelatae directe vel indirecte adversentur, tum huiusmodi postulatum nullo modo admitti potest (1).

Quamobrem Ecclesiae Magisterium non prohibet quominus « evolutionismi » doctrina, quatenus nempe de humani corporis origine inquirat ex iam existente ac vivente materia oriundi — animas enim a Deo immediate creari catholica fides nos retinere iubet — pro hodierno humanarum disciplinarum et sacrae theologiae statu, investigationibus ac disputationibus peritorum in utroque campo hominum pertractetur; ita quidem ut rationes utriusque opinionis, faventium nempe, vel obstantium, debita cum gravitate, moderatione ac temperantia perpendantur ac diiudicentur; dummodo omnes parati sint ad Ecclesiae iudicio obtemperandum, cui a Christo munus demandatum est et Sacras Scripturas authentice interpretandi et fidei dogmata tuendi. Hanc tamen disceptandi libertatem nonnulli temerario ausu transgrediuntur, cum ita se gerant quasi si ipsa humani corporis origo ex iam existente ac vivente materia per indicia hucusque reperta ac per ratiocinia ex iisdem indiciis deducta, iam certa omnino sit ac demonstrata; atque ex divinae revelationis fontibus nihil habeatur, quod in hac re maximam moderationem et cautelam exigat (2).

(Pergit Pontifex loquendo de « polygenismo » (3), de

(1) Pontifex repetit characterem mere hypotheticum doctrinarum evolutionisticarum; non possumus expostulare ut Ecclesia accommodet doctrinam a Deo revelatam meris hypothesis.

(2) Nulla disputatio haberi potest de origine animae: eius immediata creatio a Deo est doctrina philosophice certa (II, 166) et theologice de fide (II, 198); quoad originem corporis humani concedimus quod evolutio non sit philosophice impossibilis, dummodo determinatae conditiones serven-

tur (II, 167): at mera non-impossibilitas philosophica non est idem ac certitudo scientifica, ita ut factum non impossibile evadat leviter factum historicum; ex alia parte non-impossibilitas mere philosophica non excludit doctrinam, quae inveniatur in S. Scripturis de origine hominis quamque sola Ecclesia auctoritative interpretandam habeat.

(3) Quoad « polygenismum » duplex distinguenda quaestio:

1) De unitate specifica humanitatis (omnes homines per-

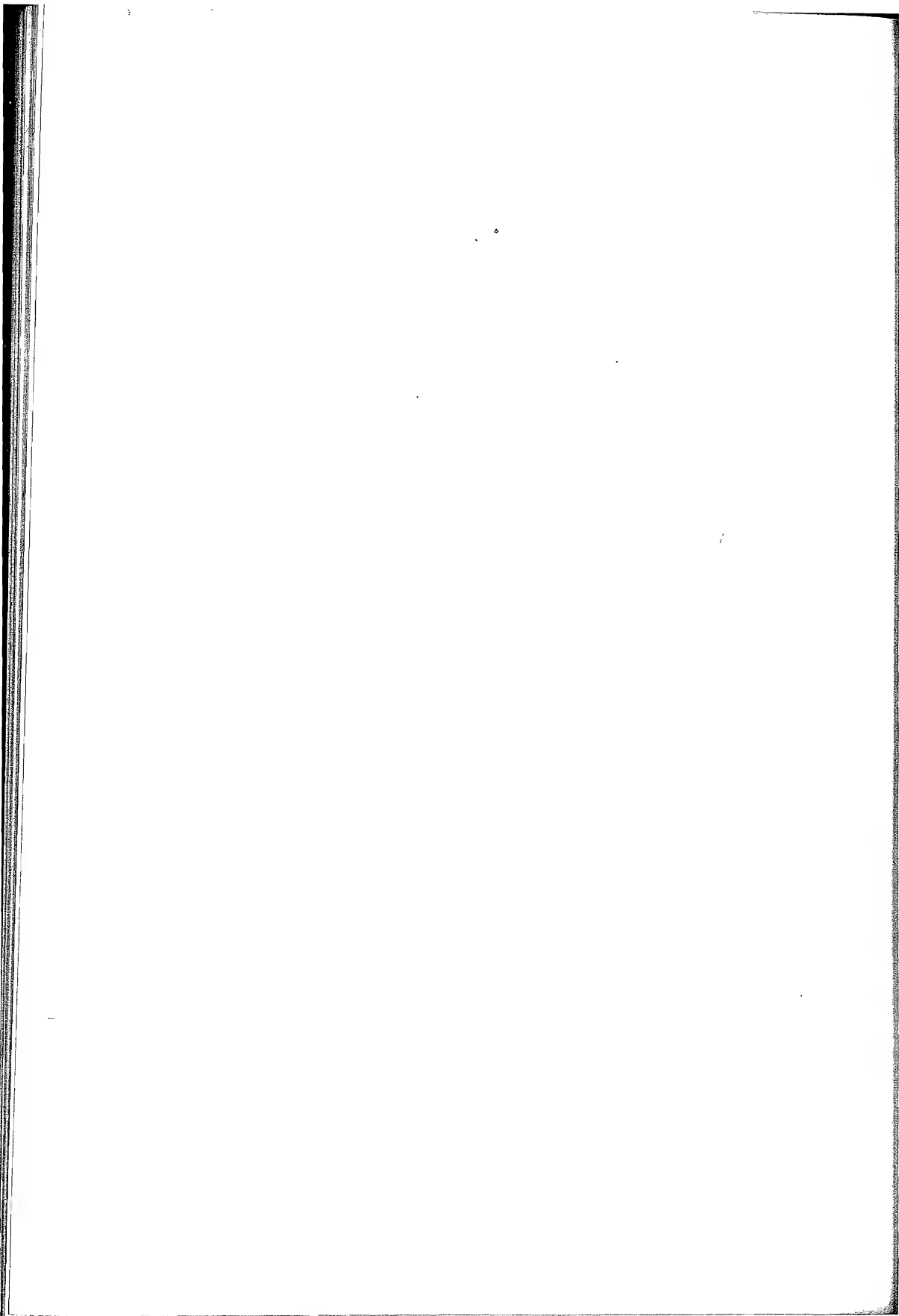
cuius quaestione nulla relinquitur catholico libertas interpretandi suo modo narrationem biblicam, quae, licet non sit stricte historica, non debet intendi ut mere fabulosa).

tinentne ad eandem speciem?) argumenta philosophica et biologica probant omnes homines esse eiusdem speciei (II, 171).

2) De unitate genealogica seu de origine omnium hominum ab uno progenitore (Adamo) phi-

losophia nihil statuere potest (est enim quaestio potius de facto). Unde unica decisio pertinet ad revelationem, quae hic in Encyclica a Pontifice clare ostenditur in doctrina de transfusione peccati originalis (II, 171).

LEXICON PHILOSOPHICUM

LEXICON PHILOSOPHICUM

(Pro numeris intra parentheses: numerus romanus indicat volumen,
numerus arabicus indicat numerum marginalem in volumine)

A

Absoluta potentia Dei est eius potentia considerata sine relatione ad cetera eius attributa (III, 81; II, 177).

Absolute indicat absentiam cuiuscumque conditionis vel limitationis (possibilitas extrinseca absoluta, II, 379; finis absolute ultimus, II, 439, etc.).

Absolutum seu realitas suprema non indigens explicatione; philosophia ut doctrina de Absoluto (III, 1); pro nobis Absolutum est Deus personalis.

Abstractio: notio et divisiones (II, 77; 93); triplex gradus abs. pro classificatione scientiarum theoreticarum (I, 19; II, 286); memento specialem abstractionem, qua obtinetur conceptus entis.

Abstractismus: methodus qua in tractatione quaestionum sistitur in mera consideratione notionum et principiorum, sine relatione ad realitatem seu actualitatem: apriorismus, notionalismus, mathematismus, rationalismus, impersonalismus, essentialismus etc.

Abstractum, in hegelismo, est id quod invenitur et consideratur extra synthesisim oppositorum: merum ens et merum non-ens, merum finitum

et merum infinitum, merum verum et merum falsum, merum bonum et merum malum etc.; vera realitas seu concretum est totalitas organica omnium oppositorum in dialectica seu interligatione, qua opposita uniuntur et superantur in synthesisi.

Academia: antiquitus schola platonica; hodie communitas doctorum pro quacumque disciplina.

Accidens: potest esse praedicamentale (ens in alio, ens entis) vel praedicabile (ens in alio ut contingenter pertinens); acc. praedicamentale est modus essendi (aliquid reale), praedicabile est modus praedicandi (aliquid logici); generatim philosophia moderna negat distinctionem realem accidentium praedicamentaliū a substantia (I, 101; 104; II, 406-9). Memento quod accidens praedicamentale potest esse, ut praedicabile, proprium vel accidens; accidens praedicabile melius diceretur contingens (v. *per accidens*).

Acosmismus: dicitur doctrina *Berkeley* (idealismus acosmisticus, II, 258); at etiam quaecumque doctrina mortificans consistentiam mundi (induismus, platonismus et neoplatonismus, mystici heterodoxi, *Spi-noza* etc.).

Acroamatici: libri pro disciplina secretorum quorundam; ex. g. quidam libri Aristotelis.

Actio et passio: notio (II, 418); divisio (423); principia circa eas (424); nota quod actio immanens est potius qualitas (dicitur actio metaphysica; cognitio est actio metaphysica seu qualitas, II, 88-89).

Actionis philosophia est doctrina propugnata a *Blondel*.

Activismus: philosophia *Dewey*, *De Unamuno* etc.; indicat etiam methodum paedagogicam (methodus activa, III, 430 ss.).

Activitas corporum (v. *vires*).

Actus et potentia: doctrina generalis (II, 361 ss.), at applicatio invenitur passim in tota tractatione (essentia et existentia, materia et forma, corpus et anima, structura personae, modus humanus cognoscendi, demonstratio existentiae Dei etc.).

Actus humanus: actus positus ab homine in quantum deliberate agit (v. *voluntarium*).

Adaptatio: est phaenomenon biologicum, in quo organismus in structura et activitate accommodatur secundum circumstantias ambientes; sec. modernismum theologia et philosophia catholica adaptari deberent moderno immanentismo et relativismo (IV, 55).

Adaequata potest esse idea (v. *conceptus*) vel distinctio (v. *distinctio*).

Adaequatio rei et intellectus est *veritas* (II, 206).

Adiaphoria graece idem est ac, latine, indifferentia.

Aequipollentia propositionum per part. «non» (I, 77).

Aequivocus est terminus vel notio (I, 55); causa quoque potest esse aequivoca (II, 425); notio entis non aequivoca (II, 340). Aequivocitas in notione entis non permetteret ascensum ab experientia ad realitatem supersensibilem: tantum analogicitas (transcendentalitas) entis

ligare potest, relinquendo differentiam, ordinem empiricum et ordinem metempiricum entium.

Aesthetica ut scientia de pulchro et arte: problema in se et in eius historia (III, 434-38); notio et divisio (III, 439-40); in *Crit. rat. purae Kant* aesthetica transcendentalis est doctrina de sensibilitate in eius elementis a priori (II, 275).

Aestimativa ut sensus internus (II, 34).

Aetas ut elementum psychophysicum differentiale (II, 184).

Aeternitas: notio (I, 221); aeternitas Dei (III, 51).

Aevum (I, 221) ut duratio cum initio et successione, at sine fine; in modo ordinario loquendi aevum indicat periodum temporis.

Affectio, affectivitas earumque phaenomenologia (II, 119 ss.).

Affectus Dei (III, 75).

Agens: ut causa efficiens (v. *efficiens*) et ut intellectus productivus speciei intelligibilis impressae (v. *intellectus*).

Agnosticismus: doctrina affirmans incognoscibilitatem realitatis in se vel realitatis suprasensibilis: positivismus, irrationalismus, phaenomenismus, criticismus, relativismus, antimetaphysicismus, antintellectualismus etc.

Aggressor iniustus potest repelli (III, 280); hodie scriptis et in congressibus politicis multum adlaboratur in definiendo aggressore; definitio theórica non esset admodum difficilis, at practice passiones impediunt regulationem iuris.

Aliquid: est transcendentalis indicans ens ut divisum ab alio (aliud quid).

Alteratio: mutatio in qualitate; alterationes cuiusdam momenti sunt alterationes psychicae.

Alteritas: est character relationis et iuris.

Altruismus: doctrina vel modus agendi, in quo superatur egoismus;

- habet specialem considerationem in doctrina *A. Comte*.
- Amentia** (II, 194).
- Amicitia** ut amor reciprocus (II, 122); est maxima virtus iuxta *Aristotelem*.
- Amor**: notio et species (II, 122); amor Dei perfectissimus (III, 74).
- Analysis** (II, 311-12; v. *methodus*).
- Analytica iudicia**: in nostra doctrina (I, 107); in kantismo (II, 275); memento analyticitatem principiorum (II, 291), praesertim principii causalitatis et finalitatis (v.).
- Analogia**: in terminis (I, 56), praesertim in notione entis (II, 340); ut argumentatio (I, 123).
- Anamnesis** est graece idem quod, latine, reminiscencia.
- Anima**: pro plantis et animalibus v. *principium vitale*; pro anima humana: cognoscitur intuitive quoad esse, demonstrative et analogice quoad essentiam (II, 94); est substantia simplex et spiritualis (144-46); est forma subsistens corporis (154-56) et quidem unica (157); singula pro singulis contra averroismum (158); tota in toto corpore etc. (160); habet originem per creationem (166); non praeexistit corpori (169); probabilius infunditur in corpus post conceptionem (170); est immortalis (176 ss.).
- Anima mundi**: admittitur a *Platone*, stoicis, neoplatonicis, *Campanella*, *I. Bruno* (v. *pantheismus*).
- Animal**: non est machina (I, 280), at non gaudet vita intellectiva (281).
- Animismus**: doctrina de praesentia animarum in omnibus; est etiam cultus (religio) spirituum in populis primitivis.
- Annihilatio**: reductio rei de esse ad simplex non-esse; opponitur creationi.
- Antecedens**: propositio (vel propositiones) praecedens et praeparans conclusionem.
- Anthropocentrismus**: doctrina vel methodus affirmans hominem ut fontem et regulam valorum, legis, veritatis: immanentismus, relativismus, protagorismus etc.
- Anthropologia**: doctrina de homine; idem est saepe ac psychologia vel eius pars considerans structuram hominis; celebris est schola anthropologica italica (*C. Lombroso*).
- Anthropomorphismus**: modus concipiendi res supra vel infra hominem sec. ipsum hominem (ex. g. doctrina agnoscens intelligentiam in animalibus, doctrina praebens Deum ad modum hominis etc.).
- Antinomia**: oppositio; antinomiae kantianae sunt propositiones contradictoriae circa naturam, originem et finem mundi, quae, iuxta *Kant*, haberentur, si diceretur mundus cognosci sicut est in se (v. *kantismus*).
- Antintellectualismus**: doctrina vel methodus negantes vel mortificantes valorem cognoscitivum intellectus: sentimentalismus, intuitionismus, pragmatismus, voluntarismus, irrationalismus etc. (II, 270).
- Antithesis**: oppositio; in idealismo postkantiano antithesis est secundum momentum in processu triadico et indicat obiectivitatem seu obiectivationem Subiecti cogitantis (v. *idealismus*).
- Aphasia**: carentia loquela.
- Apathia**: insensibilitas ut relaxatio cuiusquam anxietatis in doctrina stoica (v. *stoicismus*).
- Apeiron**: aliquid indefiniti constituens, iuxta *Anaximandrum*, totam realitatem.
- Apodictica**: argumentatio demonstrativa seu praebens scientiam (I, 118).
- Apollinarismus**: doctrina *Apollinaris* (III saec.), qui admittebat duplicem animam in homine et originem animae per generationem (II, 157).
- Apophasis**: graece indicat id quod latine est negatio.
- Aporia**: graece indicat id quod latine est difficultas, defectus.
- Apperceptio**: in doctrina *Leibniz* in-

- dicat conscientiam in monadibus intelligentibus; in psychologia moderna indicat etiam conscientiam propriarum cognitionum (I, 235); in kantismo et in idealismo postkantiano indicat *Conscientiam generalem* (« *Ego cogito* ») ut conditionem transcendentalem cognitionis (II, 275).
- Appetitus**: operatio appetitus (II, 120).
- Appetitus**: facultas tendens ad aliquid; species (II, 110); appetitus sensitivus duplex etiam in homine (113 ss.); etiam voluntas (v. *voluntas*).
- A posteriori**: demonstratio ab effectu ad causam (v. *demonstratio*); in *Kant* et philosophia posteriore terminus indicat provenientiam notionis ab experientia vel iudicium enuntiaturum ex experientia (II, 275).
- Apprehensio simplex** (I, 41).
- A priori**: demonstratio a causa ad effectum (v. *demonstratio*); in *Kant* indicat independentiam ab experientia sive in notionibus sive in iudiciis, ac proinde necessitatem et universalitatem.
- Apriorismus**: doctrina vel methodus, in qua vel proceditur a puris ideis (rationalismus) vel exaltatur exaggerate productivitas cognitionis (transcendentalismus kantianus).
- Arbitrium liberum** seu libertas (v. *libertas*); saepe indicat decretum voluntatis sine consideratione intellectus seu decretum ad libitum; cfr. arbitrarismum tyranni vel arbitrarismum theologicum a *Cartesio* et *Occam* propugnatum quoad veritatem (II, 381; 384-85).
- Arbor Porphyrii** (I, 104).
- Argumentum**: expressio ratiocinii; deductivum et inductivum (I, 82); (v. *sylogismum* pro deductivo; *inductionem*).
- Aristocratia**: forma regiminis politici (v. *regimen*); saepe indicat optimates privatos in societate.
- Aristotelismus**: doctrina *Aristotelis*; orthodoxus et heterodoxus (averroismus, alexandristus); aristotelismus *S. Thomae*; aristotelismus metaphysicus (= metaphysica *Aristotelis*), physicus (= doctrina aristotelica de mundo), idealis (in pura doctrina de ente et de actu et potentia), historicus (tota doctrina aristotelica cum aeternitate mundi, cum absentia creationis, providentiae etc.).
- Ars**: in genere est recta ratio vel technica; sensu aesthetico: notio et divisio in genere (III, 456-57); quaestio et doctrina de essentia artis pulchrae (459-66); quaestio de fine artis (468-72); iudicium seu critica de arte (473-75).
- Artes pulchrae** (III, 467).
- Aseitas**: attributum divinum indicans Deum non esse ab alio (III, 43).
- Ascetismus**: doctrina vel methodus respiciens processum perfectionis moralis; potest esse orthodoxus (ascetismus catholicus) vel heterodoxus: ascetismus neoplatonicus, mysticorum pantheistarum, stoicis, *Schopenhauer* (negatio voluntatis vivendi) etc.
- Assertorium** seu categoricum est iudicium affirmans aliquid sine conditione (v. *kantismus*).
- Associatio**: imaginum vel idearum (II, 39); sensu sociali dantur associationes opificum vel dominorum vel amborum (III, 322 ss.); terminus habet etiam significationem generalem.
- Associationismus**: doctrina explicans vitam psychicam per mechanicam associationem factorum psychicorum (II, 40).
- Astronomia**: scientia de corporibus coelestibus, innixa potius in observatione.
- Ataraxia** seu imperturbabilitas in philosophia hellenistica: stoicismus, epicureismus, pyrrhonismus (II, 214; III, 217).
- Atheismus** (III, 34).
- Atomismus** (I, 235).
- Atomus** (I, 232).

Attentio: consideratio unius rei prae alia (II, 97).

Attributum Dei (III, 40); distinctio attr. inter se (III, 57).

Auctoritas: in evidentia (II, 246); in testimonio est valor testis (divina vel humana); in re politica est ius regendi (v. *potestas*).

Augmentum: functio vitalis (v. *vita*).

Augustinismus: doctrina *S. Augustini*, in qua habetur praevalentia ordinis supernaturalis; distingui solet: augustinismus philosophicus (doctrina de Veritate, theoria illuminationis, sublineatio interioritatis et personalitatis etc.); augustinismus theologicus (exaltatio gratiae); augustinismus politicus (exaltatio Ecclesiae supra Statum) etc.; augustinismus maxime floruit Medio Aevo ante *S. Thomam*, at etiam in thomismo maxime praesens est influxus augustinianus; in traditione franciscana augustinismus est praevalens; iansenistae saepe referebant propriam doctrinam ad augustinismum, at potius exaggerabant, contradicendo verae doctrinae augustiniana.

Autoconscientia seu conscientia ipsius subiecti cogitantis et operantis; ut criterium certitudinis (II, 229-31); in philosophia idealistica indicat formam supremam Spiritus, in qua ipse plene est sui conscius in quantum est totalitas rerum in synthesisi oppositorum (hoc sensu autoconscientia est ipsa philosophia).

Autocitatio seu autopositio Spiritus in actualismo gentiliano.

Autonomia legis moralis in kantismo (III, 186) et in aliis, qui recipiunt hodie immanentismum ethicum; pariter autonomia ordinis iuridici erga ordinem moralem (III, 249).

Averroismus: doctrina *Averrois* de unitate intellectus et de aeternitate mundi, contra religiones positivas; averroismus latinus in universitate parisiensi (*Sigerus de Bra-*

bantia); averroismus in universitate patavina saec. XIV-VI; at generatim averroismus praesens erat in omnibus universitatibus mediaevalibus.

Axiologia: doctrina de bono vel de valore.

Axioma seu dignitas: principium immediatum et evidens, constituens fundamentum constructionis scientificae (II, 290).

B

Bannezianismus: doctrina *Bannez*, affirmans praedeterminationem physicam (III, 103; 107).

Beatitudo: obiectiva (III, 148); consistit in Deo (150 ss.); subiectiva (154 ss.); est possibilis (160).

Bellum: notio et conditiones belli iusti (III, 373-74).

Biogeographia: geographia considerans viventia super terram.

Biologia: scientia de viventibus; potest esse philosophica et experimentalis (I, 261).

Biometria: scientia considerans mensurationem in corpore humano et in phaenomenis respicientibus corpus.

Biotypus (II, 182); unde nova scientia biologica: biotypologia, quae considerat specialem constitutionem hominum.

Bonum: indicat ens in quantum appetibile (II, 344-45); classificatio boni (II, 349); (v. *valor*).

Bonum morale (v. *moralitas*).

C

Canonica dicitur doctrina logica *Epicurei*; in iure datur ius canonicum, quod est ius Ecclesiae.

Cardinales dicuntur virtutes morales (prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia; v. *virtus*).

Cartesianismus: doctrina *Cartesii* vel methodus, qua rationalistae magni faciunt ideam claram et distinctam (II, 217-18).

Casus (II, 440).

Categoria: in aristotelismo est praedicamentum ut modus essendi rerum (II, 390); in kantismo est functio intellectus uniens intuitiones seu perceptiones (II, 275).

Catharsis tragica in *Aristotele* indicat purificationem in auctore et in spectatore tragoediae (III, 471).

Catholica doctrina de homine (II, 198) quoad puncta fundamentalia philosophiae.

Causa: notio et divisio (II, 417); efficiens: possibilitas et factum causalitatis in mundo contra occasionalismum et empirismum (II, 418-21); classificatio causarum efficientium (425); nexus causarum et effectuum (443).

Causalitatis principium: quaestio (II, 427); formula (428); valor ontologicus, analyticus, transcendentalis (429-34).

Censura: in doctrina psychanalytica indicat limitem impositum tendentiae sexuali a proposito voluntatis (v. *psychoanalysis*).

Cerebrum: organum centrale vitae sensitivae (v. *sensus*); memento quod nullo modo cerebrum est organum intellectionis; ipsum est tantum organum phantasiae, a qua intellectus agens obtinet speciem intelligibilem impressam; cerebrum ergo non est concausa intellectionis (quae est operatio spiritualis), sed praesuppositum eius (II, 84; 156).

Certitudo: notio (II, 207); divisio et gradus (224-26); possibilitas cognitionis certae negatur a scepticismo (v.).

Character: sensu psychophysiologico, secundum quod hodie habentur scholae characterologicae (II, 182); sensu ethico (ib.); ut finis educationis (III, 401-4).

Charitas: virtus theologica in vita christiana; at loquimur etiam de charitate ut generali benevolentia inter homines.

Chimica: scientia considerans phaenomena chimica seu transformationes substantiales corporum.

Christiana philosophia (II, 307).

Circulus vitiosus (I, 130).

Civilis libertas: libertas pro cive ponendi actus personales in vita cognoscitiva, affectiva, oeconomica etc.

Civis: membrum Status.

Classificatio conceptuum in praedicamenta et praedicabilia (I, 100 ss.); specierum viventium (I, 304); scientiarum (II, 285 ss.); testimoniorum (II, 303) etc.

Clinamen ponitur in doctrina epicurea quoad motum atomorum, contra motum rectilineum affirmatum a *Democrito* (I, 235).

Coactio: potest sumi sensu physico, et tunc est vis vel violentia; sensu ethico-iuridico est vindictio proprii iuris (v. *coactivitas*).

Coactivitas ut proprietas iuris, non eius essentia (III, 236; 247).

Cogitativa: vel ipsa phantasia vel aestimativa vel facultas specialis apprehendens rem concretam postea universalisandam ab intellectu (II, 34; 266).

Cogito, ergo sum: formula resolutiva dubii et criterium certitudinis in cartesianismo (v.).

Coincidentia oppositorum ponitur a *N. Cusano* in essentia Dei, inquantum Deus in sua infinitate includit omnia opposita.

Cognitio: quaestio de cogn. (I, 3); quid sit (II, 87-88); radix cogn. est immaterialitas (88); est qualitas (89) et fit in homine per species impressas et expressas ex deficientia (89-90, v. *species*); cognitio rerum singularium materialium indirecta (93); certitudo cognitionis (215); indoles absoluta cognitio- nis (240) et eius transcendentia in

quantum apprehendit ens ut a cognitione distinctum (250 ss.); criterium supremum cognitionis certae est evidentia (241); cognitio est obiectiva sive ut perceptio (257 ss.) sive ut conceptus (269 ss.).

Collectivismus: notio (III, 298); classificatio (313); positio actualis (314); confutatio (315-16); v. *communismus*, *socialismus*.

Communismus: forma extrema collectivismi, praesertim communismus bolscevicus. Bene distinguendus est communismus spiritualisticus *Platonis*, *S. Thomae Moore*, *Campanellae* a communismo materialistico modernorum.

Compenetratio corporum per divinam potentiam non repugnat (I, 185).

Compositio: unio distinctorum; potest esse realis vel logica, substantialis vel accidentalis secundum naturam componentium.

Compositum chemicum (v. *mixtum*).

Compositum humanum: est una substantia ex corpore et anima sicut ex materia et forma (II, 152-54); doctrinae circa compositum humanum (149-150); habet identitatem realem in anima, identitatem moralem in corpore (161); pro conservatione compositi humani (III, 273).

Comprehensio: summa notarum inclusarum in conceptu (I, 42); est in ratione inversa cum extensione (I, 104). Comprehensio indicat etiam cognitionem perfectam alicuius rei, seu cognitionem rei quantum est cognoscibilis; hoc sensu intellectus humanus vel creatus non potest comprehendere Deum, at Deus comprehendit seipsum et alia a se (III, 67-68); saepe comprehendere significat obtinere seu acquirere (beati comprehensores in vita aeterna).

Conceptualismus: doctrina separans conceptum universalem a realitate concreta (II, 274).

Conceptus: notio et distinctio a phantasmate (I, 39); divisio et denomi-

nationes (40 ss.); comprehensio et extensio conceptus (42); obiectivitas conceptus contra nominalismum et conceptualismum (II, 269 ss.). In kantismo conceptus purus est categoria; in hegelismo conceptus est synthesis in categoriis oppositis; in philosophia crociana distinguitur conceptus purus (autoconscientia spiritus in quantum est totalitas organica concreta) a pseudoconceptibus, qui sunt vel conceptus scientiarum experimentalium vel conceptus entium suprasensibilium.

Concretum: indicat subiectum cum forma vel existens vel non existens; pulchrum est concretum relate ad pulchritudinem, quantum relate ad quantitatem etc.; at saepe, et hodie ordinarie, concretum indicat rem existentem et singularem; philosophia moderna et scientia moderna magni faciunt concretum (praesertim existentialismus); in hegelismo concretum est synthesis oppositorum, cum despectione singularitatis et personalitatis; in philosophia crociana universale concretum est ipsa totalitas organica eventuum humanorum (historia); in nostra philosophia est individuum in quantum exprimens essentiam, universalisandam ab intellectu (v. *universale*).

Concupiscentia: status emotivus ut impedimentum voluntarii seu libertatis in deliberando (III, 143); amor concupiscentiae (v. *amor*); saepe concupiscentia hodie significat sensualitatem.

Concupiscibilis appetitus est unus ex duobus appetitibus (v. *appetitus*).

Concursus divinus: quaestio, doctrinae, iudicium (III, 101 ss.).

Conditio et conditio sine qua non: distinguitur a causa (II, 426).

Conditionalis propositio (I, 71); syllogismus conditionalis (I, 91).

Coniunctiva propositio (I, 71); syllogismus coniunctivus (I, 92).

Conscientia: sensibilis (v. *sensus*);

- conscientia intellectiva ut ipse intellectus (II, 62); conscientia ut criterium certitudinis (v. *autoconscientia*); conscientia generalis in kantismo (II, 275); conscientia moralis (III, 200-1). Generatim in philosophia idealistica conscientia sumitur ut cognitio, dum conscientia ut advertentia subiecti dicitur autoconscientia; saepe adhibentur termini: conscientia historica, conscientia nationalis, conscientia educativa etc. ad indicandum complexum iudiciorum et propositorum circa historiam, nationem, educationem etc.
- Consequens** seu conclusio (I, 84).
- Consequentia** seu nexus inter antecedens et consequens (I, 84).
- Conservatio** creaturae a parte Dei (III, 99); conservatio energiae in se (I, 201) et in relatione ad libertatem humanam (II, 135).
- Consensus generis humani** ut criterium certitudinis (II, 304).
- Contemplatio**: est consideratio rei vel scientiae altissimae; vita contemplativa indicat puram considerationem rei ut est: contemplatio mystica, speculativa, aethetica etc.
- Contingens**: est res, quae est et potest non esse (*ipsi contingit esse*); unde datur propositio contingens seu in materia contingenti (I, 65).
- Contingentia** est character rerum finitarum in quantum non sibi explicant esse quod habent; cfr. viam contingentiae in demonstratione existentiae Dei (v. *Deus*); recenter plurimum affirmata est, contra determinismum rigidum scientismi, contingentia legum naturalium.
- Contingentismus**: est doctrina propugnans contingentiam legum naturalium (I, 205).
- Contiguum**: cuius extrema sunt simul (I, 159).
- Continuum**: notio (I, 159); continuitas in corporibus (170); partes sunt entia in potentia in continuo (172); continuum non constat indivisibilibus (173); est mathematice divisibile in infinitum (174).
- Contractus**: notio et species (III, 304); contractus socialis vel pactum sociale in doctrina politica moderna (III, 339).
- Contractualismus**: doctrina de contractu sociali in *Locke*, *Hobbes*, *Pufendorf*, *Rousseau* etc.; terminus adhiberi solet ad indicandam malam dispositionem eorum qui absolute expectant aliquid a propriis orationibus vel oblationibus in ritibus religiosis.
- Contradictio**: oppositio radicalis vel in conceptibus (I, 49) vel in propositionibus (72), pro quibus datur regula ad veritatem (75).
- Contradictionis principium**: in gnoseologia (II, 293); in metaphysica (354); in logica (I, 85).
- Contrarietas**: oppositio non radicalis vel in conceptibus (I, 49) vel in propositionibus (72), pro quibus datur regula ad veritatem (75).
- Conversio** propositionum (I, 78).
- Cor** ut symbolum amoris (II, 122).
- Corporatio**: notio et legitimitas (III, 322 ss.).
- Corpus** (I, 142); proprietates: extensio, continuitas, divisibilitas, locatio, vires (v. singulas voces); constitutio corporis (v. *materia* et *forma*); divisio corporum simplicium et compositorum (I, 230).
- Corruptio** alicuius entis potest esse per se vel per accidens (II, 176).
- Cosmogonia**: doctrina de formatione mundi vel ipsa formatio mundi (III, 100); celebris est hypothesis cosmogonica *Kant-Laplace*.
- Cosmologia**: notio et obiecta (I, 147); relatio Cosmologiae ad scientias empirico-mathematicas et ad metaphysicam (ib.); divisio Cosmologiae (148).
- Cosmologicum problema** (I, 142 ss.); cosmologicum argumentum appellat *Kant* argumentum probans existentiam Dei ex effectibus mundanis (III, 33).

Cosmologismus: doctrina vel methodus sistens nimis in consideratione mundi (philosophia praesocratica, scientismus, averroismus etc.).

Cosmopolitismus: doctrina vel methodus proclamans necessitatem superandi limites propriae nationis: universalismus.

Cursus naturae: complexus phaenomenorum naturalium secundum proprias leges.

Creatio: notio (III, 88); factum creationis mundi (91); rationalitas conceptus creationis (94); creatio active et passive (95); libertas Dei in creando. (96); incommunicabilitas actionis creatricis (97); temporaneitas creationis (98); origo animae humanae per creationem (II, 166).

Creationismus: doctrina affirmans creationem pro mundo, anima, speciebus viventibus.

Creativitas Spiritus affirmatur ab idealismo in quantum *Subiectum* vel *Cogitatio* ponit obiectum illud sibi opponendo.

Creatrix est evolutio iuxta *Bergson* (évolution créatrice).

Criteriologia est nomen datum ab aliquibus illi doctrinae, quae considerat valorem cognitionis, in quantum obiectum eius sunt criteria veritatis.

Criterium veritatis vel certitudinis: est instrumentum vel medium vel motivum praebens cognitionem certam; pro aliquibus scholasticis gnoseologia est doctrina de criteriis (evidentia, facultates, deductio, inductio, testimonium).

Critica, ut disciplina, idem est ac gnoseologia; generatim critica significat analysim seu, etymologice, iudicium in quocumque argumento; ita critica litteraria (III, 474), critica historica (III, 497 ss.).

Criticismus est doctrina kantiana de cognitione (II, 275-76).

Criticum problema est generatim problema de valore cognitionis vel de veritate (II, 204); problema cri-

ticum in *Kant* (II, 275); positio thomistarum nostri temporis circa problema criticum (II, 323; IV, 62).

Cultura ut complexus organicus cognitionum; officium culturae (III, 274).

D

Darwinismus: evolutionismus mechanicus (afinalisticus), proclamans media externa, praesertim selectionem in lucta pro vita; evolutionismus igitur non reducitur ad darwinismum (I, 300).

Datitas: exprimit praesentiam immediatam rerum vel factorum, cui sequitur constructio theoria.

Datum, praesertim sensibile, est id quod supponitur ut praesens et ineliminabile in speculatione et in constructione scientifica.

Decreta divina seu actus voluntatis divinae; bannezianismus propugnat decreta divina esse praedeterminantia (III, 107).

Deductio: notio (I, 83-84); legitimitas et fecunditas (II, 295; 298).

Defensio contra aggressorem iniustum (III, 280).

Definitio: notio (I, 108); species et regulae (110-11).

Definitive: indicat praesentiam limitatam a loco, at sine commensuratione partium ad partes loci (tota in toto et tota in qualibet parte loci); opponitur praesentiae circumscriptivae; id quod est definitive in loco potest esse forma (anima humana in corpore, definitive informative) vel spiritus (angelus, definitive simpliciter) (I, 178).

Deismus: doctrina saec. XVII-XVIII, limitans actionem Providentiae et negans ordinem supernaturalem; religio naturalis, encyclopaedismus, naturalismus et rationalismus religiosus, illuminismus (*Hume*, *Rousseau*, *Kant*, encyclopaedistae gallici etc.) (III, 112).

Delectatio (v. *gaudium*); moralitas

- actuum positorum ob delectationem (III, 177); delectatio aesthetica (III, 454-55).
- Demagogia**: degeneratio democratiae; adulatio populi, ut ipse serviat.
- Dementia** (II, 194).
- Demiurgus**: artifex mundi in platonismo; incerta est eius natura, at inferior ideis aeternis; eius existentia ponitur a mytho, non a ratiocinio in dialogo *Timaeus*.
- Democratia**: regimen populi (v. *regimen*).
- Demonstratio**: directa, propter quid, quia, a priori, a posteriori (I, 119); indirecta, seu ex absurdis, ad hominem, negativum, inversio, instantia, retorsio (I, 121).
- Deontologia**: doctrina de lege morali et de officiis; est titulus operis *Bentham*, in quo propugnatur utilitarismus.
- Deontologicum problema** est problema de moralitate actuum humanorum et de lege morali.
- Desiderium**: tendentia conscia respiciens praesertim res diversas ab exigentiis biologicis (II, 121).
- Despotismus**: regimen unius vel plurium, qui regunt arbitrarie.
- Determinatum ad unum** est id quod non est liberum; determinatio conceptus non semper est limitatio rei, cuius conceptus determinatur (contra principium *Spinozae*: *omnis determinatio est limitatio*).
- Determinismus**: in scientiis physicis exprimit rigidam ligationem inter phaenomena antecedentia et consequentia: mechanicismus, scientismus (I, 205); determinismus negans libertatem voluntatis (II, 132).
- Deus**: necessitas demonstrandi eius existentiam (III, 9 ss.); possibilitas demonstrationis a posteriori (17); quinque viae (21-25); argumenta confirmatoria (26-31); conceptus Dei (38-41); essentia metaphysica Dei ut Ipsum Esse subsistens (42-45); attributa Dei (46-56); unitas Dei contra dualismum et pantheismum (60-65); superintellectus Dei (66-70); supervoluntas Dei (71-79); superpotentia (80-82); personalitas Dei (83); est creator (87 ss.); concurrit ad actiones creaturarum (101 ss.); habet providentiam (110 ss.); est auctor unicus miraculi (117 ss.); conceptus Dei in philosophia et in theologia revelata (124); est beatitudo obiectiva hominis (150 ss.); est valor absolutus (162); est causa obligationis moralis (190).
- Dialectica**: in *Platone* est doctrina de ideis aeternis; in *Aristotele* argumentatio dialectica est arg. probabilis; dialectica in Medio Aevo est ipsa Logica; apud scholasticos hodiernos dialectica est logica formalis; in idealismo postkantiano dialectica est ipse processus ligans thesim et antithesim in synthesi (*dialectica oppositorum*).
- Diallelae**: arg. *Sexti Empirici* contra certitudinem (II, 232).
- Dianoëticae virtutes** seu virtutes intellectuales (scientia, sapientia, prudentia) (v. *virtus*).
- Dictamen rationis** est regula moralitatis (v. *moralitas*).
- Dictio**: locutio, verbum, propositio.
- Didactica**: doctrina de methodo educationis, praesertim educationis intellectualis.
- Differentia specifica** (v. *praedicabilia*).
- Dilemma** (I, 94).
- Dimensio**: proprietas extensionis, et est triplex: longitudo, latitudo et profunditas.
- Discursus**: logice exprimit transitum de re nota ad ignotam seu ratiocinium; unde idea discursiva est idea obtenta per ratiocinium; grammaticae est complexus propositio-num.
- Disiunctiva propositio** (I, 71); syllogismus disiunctivus (I, 93).
- Disputatio scholastica** (I, 137-140).
- Distans** (I, 159); non datur actio in distans (II, 424).
- Distantia rerum materialium** est sensibile per accidens (v. *sensibile*).

Distinctio: notio et species (II, 348).
Disindividuatō: abstractio in quantum praescindit a notis individuantibus.

Divisibilitas: notio (I, 171); divisibilitas animae in plantis et animalibus (I, 292).

Divisio logica: notio (I, 112); species (113); regulae (115); v. *totum*.

Divitiae: finis ultimus hominis instrumentaliter secundum hedonismum et utilitarismum.

Dogma: in S. Theologia est propositio revelata et proposita ab Ecclesiae fidei credentium; generice in philosophia est doctrina certa vel principium certum.

Dogmatica: est theologia agens de dogmatibus; iuridice indicat methodum merae interpretationis legis promulgatae ab auctoritate politica.

Dogmatismus: doctrina vel methodus affirmans certitudinem in cognitione humana; post criticismum terminus indicat doctrinam prolatam sine fundamento vel sine analysi critica mediorum (*Spinoza*, *Wolff* etc.); iuxta *Mercier* positio scholasticorum saec. XIX (*Balmès*, *Tongiorgi*, *Liberatore* etc.) erat dogmatismus exaggeratus; nostra doctrina dici potest dogmatismus moderatus (II, 322); dogmatismus moralis in *Ollé-Laprune* (II, 238).

Dolor (v. *gavadium*).

Dualismus: generatim est doctrina philosophica ponens non strictam unionem inter ea quae unienda sunt: dualismus platonicius realitatis suprasensibilis et sensibilis, animae et corporis; dualismus cartesianus inter rem cogitantem et rem extensam; dualismus est etiam doctrina de Deo et de materia aeterna in philosophia graeca; dualismus boni et mali est manichaeismus (v.).

Dubitatio methodica est legitima (II, 228).

Dubium: notio (II, 207); dubium scepticum seu scepticismus (II, 213 ss.); methodicum (II, 216);

dubium cartesianum (217); confirmatio certitudinis per dubium methodicum negativum et fictum (219-220).

Duellum (III, 279-81).

Duplex veritas, seu in philosophia et in theologia, est theoria averroistica in Medio Aevo et in Renascentia.

Duratio: permanentia in esse (v. *tempus*); duratio (*durée*) est essentia realitatis iuxta *Bergson*.

Dynamismus: doctrina antimaterialistica in constitutione corporum (I, 285).

E

Ecclesia: societas fidelium a Christo fundata; habet ius educandi (v. *educatio*); relatio cum Statu (v. *Status*).

Electismus: doctrina vel methodus qua uniuntur potius extrinsece doctrinae diversae (*Cousin*, *Cicero* etc.).

Ecpyrosis: origo omnium ab igne sec. *Heraclitum* et stoicos.

Educatio: subiectum educationis (III, 398-400); finis ed. (401-5); relatio educativa inter magistrum et discipulum (406-10); causae educationis (familia, Ecclesia, Status, magister, 411-16); materia ed. (417-22); methodus ed. (424-32); activitas Status in materia educationis (III, 366).

Eductio formae (non subsistentis) a potentia materiae: haec est origo formae non subsistentis (I, 247).

Efficiens causa (v. *causa*).

Efficientiae via ad demonstrandam existentiam Dei (v. *Deus*).

Effectio ut distincta ab actione simpliciter dicta (II, 418).

Effectus (v. *causa*).

Effectus formalis quantitatis in substantia corporea (I, 162).

Egocentrismus vel egoismus: negatio vel mortificatio socialitatis in homine; indicat etiam immanentismum idealisticum *Fichte*.

- Electio:** actus voluntatis circa media ad finem; generatim indicat actum liberum voluntatis.
- Electron:** corpusculum praeditum electricitate negativa.
- Electronica theoria** (I, 232).
- Elementum** (I, 251); (v. *mixtum*).
- Emanatio:** origo alicuius rei a substantia alterius (II, 164).
- Emanatismus:** doctrina affirmans emanationem animae (II, 164) vel mundi a Deo (III, 62).
- Eminenter:** indicat praesentiam perfectionis gradu superiore (perfectiores creaturarum sunt eminenter in Deo).
- Eminentiae via** est methodus qua attribuimus Deo perfectiones creaturarum, eas accipiendo gradu superiore (v. *Deus*).
- Emotio:** notio (II, 121); theoriae et iudicium de theoriis (II, 123).
- Empirio-criticismus:** doctrina affirmans meram realitatem phaenomenorum sensationis (*Avenarius, Mach*).
- Empirismus:** doctrina claudens cognitionem humanam in mera experientia sensibili (II, 22): sensismus, positivismus, nominalismus, phaenomenismus.
- Emptio-venditio** (III, 307).
- Energia:** capacitas producendi laborem physicum (v. *energetismus*).
- Energetismus:** doctrina (I, 201); conditiones ad veritatem (ib.).
- Ens:** notio (II, 333); relatio inter esse et essentiam (334); characteres notionis (335); contractio et analogia entis (336-340); ens rationis (342); proprietates transcendentales entis (343 ss.).
- Entelècheia:** vocabulum graecum indicans formam vel actum (at potius actum ut formam, dum enèrgheia indicat actum ut operationem) in *Aristotele*.
- Enthymema** (I, 94).
- Entropia:** alteratio seu descensus qualitativus energiae (v. *energetismus*).
- Enuntiabile:** propositio.
- Enuntiatio:** propositio vel actus ponens enuntiabile.
- Epicherema** (I, 94).
- Epigenesis:** evolutio organismi ab unica cellula.
- Epicureismus** (v. *hedonismus, utilitarismus*).
- Epiphaenomenismus** psychologicus tenet facta psychica esse speciale latus seu specialem aspectum factorum biologicorum (epiphaenomenon) (II, 143).
- Epistème:** scientia perfecta in *Platone*.
- Epistemologia:** doctrina de scientia in suo valore, mediis, limitibus; saepe indicat (apud gallos et belgas) ipsam gnoseologiam.
- Epochè:** est suspensio vel abstinencia a iudicando apud pyrrhonismum (II, 214).
- Error:** notio, causae, explicatio, remedia (II, 222-223).
- Esse:** potest significare vel essentiam vel existentiam; attamen, cum ponitur cum essentia. (*quod est* in terminologia thomistica indicat essentiam) indicat existentiam; esse idem est actus essendi, seu actus entitativus oppositus actui formali (= formae).
- Essentia:** notio (II, 371); status (realis vel idealis, essentia physica vel metaphysica) (377); distinctio realis ab existentia in ente actuali finito (373-75); essentia rerum materialium est obiectum proprium intellectus humani (v. *intellectus*); essentia Dei (v. *Deus*); essentia quantitatis (v. *quantitas*).
- Ethica:** problema ethicum (III, 125-126); notio, obiecta et relatio ethicae ad alias scientias (131-32); praesupposita metaphysica (133); praesupposita psychologica (134 s.); divisio (144); ethica et religio (261); ethica et oeconomia (331); ethica et politica (379-83).
- Eudaemonismus:** doctrina nostra de

beatitudine (v. *beatitudo*); frustra refellitur a propugnatoribus ethicae autonomisticae (*Kant, Croce* etc.).

Evidentia: notio (II, 239); est motivum vel criterium certitudinis (241); nostra evidentia distinguitur ab evidentia cartesiana (243); classificatio evidentiae (245).

Eolutio: origo alicuius rei ab alia per transformationem.

Evolutionismus: historia (I, 299); formae (300); falsitas evolutionismi monistici (305); falsitas darwinismi et lamarkismi (306); non impossibilitas philosophica evolutionis polyphyleticae (307), at insufficientia argumentorum scientificorum (308); discussio argumentorum scientificorum (309).

Existentia: notio (II, 372); eius distinctio realis ab essentia in ente actuali finito (373-75); in existentialismo existentia refertur tantum ad hominem, qui dicitur stricte « existens ».

Existentialismus (II, 237; 242; 270); doctrina moralis: expositio et iudicium (III, 222-223).

Experientia: cognitio immediata per sensum vel per intellectum, at ordinarie per sensum; saepe intelligitur ut ipse complexus rerum et phaenomenorum in mundo physico vel in activitate humana.

Experimentum (II, 317).

Extasis: status, in quo persona extollitur supra ordinariam vitam cognoscitivam (*Plotinus, mystica christiana*).

Extensio quoad conceptum (I, 52); quoad corpus (v. *quantitas*).

Externum: significat vel id quod est extra animam vel extra subiectum, vel complexum factorum sensibilium in actibus humanis.

Extrinsece dependens a materia est intellectus humanus et consequenter ipsa anima (v. *intellectus, anima*); actus voluntatis divinae est extrinsece liber (v. *Deus*).

F

Factum: est res vel eventus in rebus empiricis; positivismus extollit facta et proclamat eorum insuperabilitatem (II, 270).

Facultas ut principium proximum operationis (II, 137); facultates aestheticae hominis (III, 451-53); facultas moralis est ius (227).

Fallacia idest sophisma (v.).

Falli per se, per accidens: fallitur per se facultas quae natura sua tendit ad errorem; si fallitur quandoque et potest seipsam corrigere, dicitur falli per accidens.

Falsitas (v. *veritas, error*).

Familia: notio et naturalitas (III, 288-92); officia inter coniuges (293); officia inter parentes et filios (295).

Fatalismus ut determinismus extrinsecus (II, 132); fatalismus contra divinam providentiam (III, 112).

Fatum: necessitas caeca.

Feminismus seu emancipatio feminarum (III, 294).

Fideismus ut relativismus methodicus (II, 233); in certitudine circa existentiam Dei (III, 16).

Fides: assensus intellectus alicui enuntiabili in se non evidenti propter auctoritatem testis; relatio inter rationem et revelationem (II, 306); revelatio ut criterium certitudinis (305).

Figura: in syllogismo (v. *syllogismus*); ut modus qualitatis (II, 411).

Finalismus: est vel factum finium in natura vel doctrina propugnans existentiam finium (II, 436-37); negatur a mechanicismo, at non opponitur determinismo.

Finalitatis principium in eius valore ontologico, analytico et transcendentali (II, 436-38).

Finis: notio (II, 435); classificatio finium (439); finis creationis mundi ut gloria Dei extrinseca (III, 90; 93); finis ultimus hominis (v. *beatitudo*).

Finitum: ens limitatum in suis perfectionibus (actus non purus, ens per participationem, creatum).

Flatus vocis dicuntur a nominalistis universalia (v. *nominalismus*).

Forma et materia (v. *materia*); forma debet esse unica in composito (I, 255; 291); forma corporeitatis scotistica (I, 288); forma in productione artistica (III, 459; 461); forma ut proprietas qualitatis (II, 411); forma ut comprincipium entis dicitur etiam forma partis vel forma ut pars; forma totius indicat ipsam essentiam specificam (v. *essentia*).

Formalis causa est ipsa forma in quantum consideratur ut intrinsece constituens rem aliquam; causa formalis extrinseca vel forma extrinseca dicitur causa exemplaris seu exemplar.

Formalismus: doctrina vel methodus sistens in mera forma vel elemento universali: formalismus ethicae kantianae (v. *kantismus*).

Formaliter indicat idem ac natura sua seu secundum suum conceptum: perfectiones simplices creaturarum sunt formaliter in Deo; ratio formalis suppositi, moralitatis, possibilitum, quantitatis etc.

Fortitudo (III, 275).

Fruitio: actus voluntatis quo ipsa gaudet de fine obtento.

Functio vitalis seu nutritio, augmentum et generatio (v.); *functio socialis* proprietatis privatae (v. *proprietas*).

Futura libera et eorum scientia in Deo (III, 106 ss.).

Futuribilia et eorum scientia in Deo (III, 106 ss.).

G

Gaudium (II, 122).

Generalis conscientia ut fons cogitabilitatis et cogitationis in kantismo (v. *kantismus*).

Generalisatio: applicatio conceptus ad plura subiecta seu inferiora; per

ipsa obtinetur universale reflexum (v. *universale*).

Generatio in viventibus (I, 270); at, ex influxu vocabuli graeci (genesis), quod significat originem, generatio indicat etiam originem cuiuscumque formae (I, 247).

Generationismus: doctrina tenens animam humanam habere originem per generationem a parentibus (*truducianismus*, v.).

Genetica: doctrina vel methodus respiciens meliorationem generationis humanae.

Genus ut praedicabile (v. *praedicabilia*); generis humani consensus est criterium veritatis (v. *consensus*); genus humanum habet unitatem specificam et genealogicam (II, 171-72).

Glandula pinealis seu (hodie) epiphysis cerebri, est locus, in quo *Cartesius* ponebat sedem animae humanae (II, 160).

Gloria Dei extrinseca est finis creationis (III, 90; 93).

Gnoseologia: doctrina de valore cognitionis; problema gnoseologicum (II, 199); notio, obiecta et divisio gnoseologiae (209-10).

Gnosis: scientia vel cognitio rationalis, quae primis temporibus christianis opponebatur fidei.

Gnosticismus: haeresis extollens rationem et scientiam supra fidem, praebens interpretationem rationalisticam de mysteriis fidei (II-III saec. p. C.).

Gratia: habitualis (qualitas) et actualis (concursus supernaturaliter sumptus).

Gubernatio Dei (v. *providentia*).

Gubernium (v. *potestas politica*).

Gustus: est sensus externus (v. *sensus*); gustus aestheticus (III, 473).

H

Habitualis intentio non sufficit ad volendam beatitudinem (v. *beatitudo*).

Habitus: notio (II, 411); habitus operativi acquisiti et eorum functio (II, 138); habitus primorum principiorum moralium est synderesis (v.).

Haecceitas: principium individuationis in doctrina scotistica (II, 397).

Hallucinatio: status morbosus in quo putantur obiectiva propria phantasmata.

Hedonismus: notio (III, 149; 215); falsitas (218).

Hereditas: transmissio characterum a parentibus in filios; est elementum differentiativum speciei biologicae (v. *species*); multum considerata est a schola anthropologica italica (v. *anthropologia*).

Heterogeneitas partium est essentialis in viventibus corporeis.

Historia: valor (III, 482 ss.); falsitas historicismi immanentistici (486-487); conceptio nostra historiae (489-93); pro methodo v. *historiographia*.

Historicismus: ut relativismus gnoseologicus systematicus (II, 237); historicismus hegelianus (III, 484); historicismus culturalisticus et oeconomicus (485); falsitas historicismi immanentistici (486-87).

Historiologia: problema historiologicum (III, 477); notio et divisio (480).

Historiographia: ipse complexus operum historicorum vel methodus scribendi opera historica; indoles gnoseologica eius (III, 494-96); critica historica (497-99).

Homicidium (III, 278).

Homo: definitio (II, 155); anima eius creatur a Deo (II, 166); incerta est origo prima corporis iuxta scientias biologicas et paleontologicas; (v. *compositum humanum*).

Homogeneitas partium est character corporum non viventium.

Homogenesis est generatio viventis a vivente eiusdem speciei.

Honestum bonum est bonum con-

veniens rationalitati humanae (v. *moralitas*).

Honor est bonum hominis, quod observari debet ab aliis; honor Dei ut debitum religionis (v. *religio*).

Hylemorphismus (I, 237).

Hylozoismus: doctrina affirmans praesentiam vitae in tota materia (praesocratici, materialismus hodiernus) (I, 235).

Hypnosis (II, 189).

Hypothesis (II, 317).

Hysteria (II, 194).

I

Idea seu conceptus (I, 41); origo idearum (II, 47 ss.); varia significatio ideae (48-49); existentia idearum universalium contra empirismum (53).

Idealismus: doctrina extollens cognitionem seu ideas seu suprasensibile relate ad meram datitatem factorum in natura; dantur variae significationes speciales idealismi (II, 248, nota); idealismus modernus est idem ac immanentismus (v.); falsitas idealismi immanentistici absoluti (II, 250); idealismus actualis seu actualismus (249); discussio argumentorum idealismi (253); idealismus empiricus *Berkeley* (II, 258; 262).

Ideologia: in genere est doctrina de ideis; saec. XVIII indicabat doctrinam de origine idearum principalem, quas empiristae dicebant provenire unice a sensibus. Hodie ideologia significat conceptionem generalem de realitate et de vita; unde est philosophia.

Identitas ut convenientia rei cum seipsa (II, 347); identitas inter subiectum et praedicatum in iudicio (I, 59); identitas personae humanae (II, 161); *identitatis principium* (354).

Idola appellat *Baco* praeiudicia impediencia progressum scientiarum (II, 223).

Idololatria: vitium oppositum religioni, in quantum tribuit honorem Dei rebus inanimatis.

Ignorantia ut status subiecti (II, 207); ut impedimentum voluntarii (III, 143).

Ignoratio elenchi (I, 130).

Illatio immediata (I, 79).

Illationismus (II, 259).

Illuminatio phantasmatis ab intellectu agentis (II, 77); theoria illuminationis in *S. Augustino*.

Illuminismus: doctrina saec. XVII-XVIII, qua omnia subiiciebantur rationi humanae et conatus habebantur omnes docendi circa naturam (encyclopaedismus, naturalismus, religio naturalis, deismus).

Imaginatio seu vis imaginativa seu phantasia (v. *sensus*).

Imago seu phantasma: repraesentatio rei singularis ut singularis.

Imitatio: est relatio inter ideas aeternas et res sensibiles in platonismo (at etiam participatio et parusia=praesentia); imitatio in arte (v. *ars*).

Immanens actio (II, 423); iuxta idealistas cognitio habet valorem immanentem.

Immanentia: ut character vitae (I, 265); ut character cognitionis in idealismo (II, 235); immanentismus gnoseologicus, metaphysicus, ethicus (II, 248, nota); limites immanentiae in cognitione (252).

Immanentiae principium, quod est fundamentum idealismi, est: cognitio non potest exire extra seipsam; immanentiae methodus est methodus qua quidam philosophi catholici (*Laberthonnière, Blondel*), proficiscendo ab exigentiis vitae humanae, intendunt acceptabilem et acceptandum reddere catholicismum.

Immanentismus: relativismus (II, 235); immanentismus idealisticus (II, 247 ss.); immanentismus historicus (III, 483 ss.); immanen-

tismus ethicus ponit in hoc mundo finem hominis (v. *beatitudo*).

Immateriale, negativum vel positivum, est obiectum metaphysicae (II, 328).

Immaterialis substantia duplici sensu: ut simplex et ut spiritualis (II, 393).

Immaterialismus dicitur doctrina *Berkeley* (II, 259).

Immaterialitas est radix cognitionis, ita ut gradus immaterialitatis regulet gradum capacitatis cognoscitivae (v. *cognitio*).

Immediata cognitio: non obtenta per medium demonstrationis (intuitiva, directa); ontologismus tenet immediatam cognitionem Dei.

Immediatio perceptionis contra mediatismum (II, 260; 263).

Immediatum iudicium: non exigens demonstrationem; iudicia immediata possunt esse de factis vel ideis; iudicia immediata de ideis sunt principia scientiarum (II, 289).

Immensitas Dei (III, 50).

Immortalitas: notio et condiciones (II, 174); doctrinae (175); probatio immortalitatis animae humanae (176-78).

Immutabilitas veritatis seu eius indoles absoluta (v. *relativismus*); immutabilitas Dei (III, 49); concordia libertatis et immutabilitatis Dei (III, 79).

Impedimentum voluntarii (III, 143).

Impenetrabilitas (I, 177).

Imperativum categoricum: denominatio legis moralis, a *Kant* expressa.

Imperialismus: doctrina vel methodus, qua unus Status super alium dominatur.

Imperium (v. *potestas politica*).

Impotentia ut potentia diminuta (II, 411).

Impulsus (II, 121).

Imputabilitas (III, 204).

Inclinatio: est lex naturalis seu physica in sua significatione philosophica (I, 203); sensu psychico (II, 121).

Incognoscibile dicitur Deus a *Spencer* (agnosticismus).

Inconscium: id quod non cadit sub conscientiam, neque in se neque in suis effectibus immediatis (v. *psychoanalysis*); existentia sensatio num inconsciarum (II, 38).

Indifferentes actus sub respectu morali (III, 176).

Indifferentismus religiosus (III, 256).

Indifferentia activa voluntatis est libertas (v. *libertas*).

Individuationis principium iuxta *S. Thomam* est materia signata quantitate (II, 397) pro rebus materialibus.

Individualismus: doctrina extollens individuum in ethica, in politica, oeconomia, religione, paedagogia etc.

Individuum chemicum est molecula (I, 230); individuum physicum est atomus (230); individuum idem est, metaphysice, ac suppositum (v.).

Indoles absoluta cognitionis et veritatis (v. *relativismus*).

Inductio: notio et species (I, 95); principium inductionis (II, 296); legitimitas inductionis (298).

Ineffabilis est Deus (v. *Deus*) sed etiam individuum, in quantum de eo non potest dari propositio necessaria et universalis.

Inesse: propositio de inesse (I, 70); inesse est character accidentis.

Inhaerentia est character accidentis (praedicamentalis) (I, 104).

Infallibilitas scientiae divinae (v. *Deus*).

Inferentiae theoria seu illationismus in quaestione de obiectivitate perceptionis (II, 259).

Infinitas Dei (III, 48).

Infinitum: processus in infinitum non potest dari.

Influxus physicus est theoria circa unionem animae et corporis in homine (v. *compositum humanum*).

Innatismus (II, 58).

In se: est character substantiae ut

essentia in se existens; unde character substantiae est inseitas (v. *substantia*); Idea in se in hegelismo constituit Logicam (v. *Hegel*).

Instans: est nunc praesens.

Instantia: est argumentum indirectum (v. *demonstratio*).

Instinctus: actus eorumque explicatio (I, 282).

Instrumentum seu causa instrumentalis (II, 425); phantasma est causa instrumentalis intellectus agentis in productione speciei intelligibilis impressae (v. *intellectus*).

Intellectio: operatio spiritualis (II, 84), connexa cum sensibus (85) et terminat cum specie expressa (86).

Intellectualismus: (II, 125); in gnoseologia intellectualismus indicat valorem obiectivum conceptus (v. *universale*) et valorem rationis contra irrationalismum; dicitur intellectualismus thomismus propter specialem considerationem intellectus erga voluntatem (contra voluntarismum scoticum).

Intellectus: notio (II, 46); distinguitur a sensu (54); obiectum formale adaequatum est ens in tota sua latitudine, proprium est quidditas rerum materialium (55-56; 59-60), ac proinde non intelligibile purum (61); intellectus est unica facultas cognoscitiva ordinis spiritualis (II, 62); ad unionem intellectus cum obiecto proprio requiritur species intelligibilis impressa (v. *species*); intellectus agens et possibilis sunt duae facultates (II, 78); consideratio theoretica et historica duorum intellectuum (II, 77-79).

Intelligibile in sensibili est obiectum proprium intellectus humani (II, 61); intelligibile in actu fit ab intellectu agenti (77).

Intentio: in doctrina de cognitione intentio idem est ac conceptus; unde distinguitur prima intentio (conceptus rei) et intentio secunda

(conceptus conceptus); Logica est scientia secundae intentionis (I, 32); in psychologia intentio est volitio finis efficax; ad beatitudinem requiritur intentio virtualis (III, 163).

Intentionalitas est character cognitionis, in quantum cognitio refertur ad ens; et hoc contra phaenomenismum gnoseologicum, qui claudit cognitionem in modificationibus subiectivis; species sunt similitudines intentionales obiecti (II, 90).

Interioritas est character entium intelligentium, in quantum gaudent autoconscientia et reflexione in cognoscendo et in volendo. Interioritas nimis exaggeratur in immanentismo moderno, sive in sensu vitalistico sive in sensu transcendentalistico, ita ut habeatur degeneratio interioritatis seu *interiorismus*; exaggeratio habetur etiam in doctrina, quae dicitur spiritualismus seu metaphysica personae; interioritas et exterioritas in religione (III, 260); interioritas in educatione (v. *relatio educativa* vel *educatio*).

Interminate (I, 178).

Internationalis ethica et ius internationale (III, 369-72); foederatio Statuum (375-78).

Internationalismus: cosmopolitismus, universalismus.

Interpretationismus in doctrina de perceptione (II, 260).

Introspectio: methodus in psychologia (II, 11).

Intussusceptio (v. *nutritio*).

Intuitio: in genere significat cognitionem immediatam sive in intellectu sive in sensu, unde sermo habetur de intuitione abstractiva seu abstractione intuitiva (propria intellectus) et cognitione experimentalis (directa, immediata). Intuitio intellectus est visio intuitiva, de qua loquuntur theologi; in *Kant* intuitio est duplex: pura

(formae spatii et temporis) et empirica (ipsa perceptio), utraque pertinens ad ordinem sensitivum; generatim in idealismo postkantiano intuitio est cognitio immediata sensibilis, ita ut ars dicatur a Croce intuitio pura; in *Bergson* intuitio est specialis penetratio superintellectualis durationis constituentis realitatem; in methodo paedagogica intuitio indicat cognitionem immediatam ex parte sensus (III, 428); loqui possumus de intuitivismo seu immediatismo in platonismo, cartesianismo, ontologismo etc.; propterea datur methodus intuitionistica in problemate de existentia Dei (III, 9 ss.); instinctus, de quo loquitur *Reid*, dici solet etiam intuitio, ita ut eius philosophia dicatur intuitivismus (II, 238).

Intrinsecae causae sunt forma et materia.

Intrinsece seu constitutive: intellectus et anima humana sunt intrinsece independentes a materia (v. *spiritualitas*).

Inventio termini medii ad conficiendum ratiocinium (I, 131).

Inscibilis appetitus (v. *appetitus*).

Irrationalismus (II, 270): voluntarismus exaggeratus, sentimentalismus, fideismus, vitalismus, antintellectualismus: late diffusus in philosophia contemporanea (v. in *Conspectu historico*).

Ironia: methodus socratica fingendi ignorantiam ad docendam veritatem.

Iudicium: notio (I, 59; 107); species (60; 107); est actus intellectus, non voluntatis et consistit in affirmatione vel negatione convenientiae (II, 101); iudicia evidentia immediata seu principia (v. *principia*).

Ius et officium: notio (III, 227; 231); doctrinae (233); doctrina nostra (234) eiusque probatio (235 ss.); divisio iurium (239-44); ius gen-

tium (245); relatio iuris et officii, (246).

Ius naturale: generatim apud auctores scholasticos idem significat ac ethica specialis; apud modernos indicat ius regulans actiones externas hominum ut profluens a natura, antecederet ad omnem legislationem positivam; quaestio et doctrina nostra de iure naturali, contra negatores (III, 232 ss.).

Iusnaturalismus: doctrina saec. XVII-XVIII propugnans absolutam libertatem individui erga Statum (III, 250).

Iustitia: notio (III, 228); divisio (229); iustitia socialis (230).

K

Kantismus: expositio et confutatio (II, 275 ss.); kantismus et thomismus in doctrina de cognitione (277); kantismus moralis (III, 217) eiusque falsitas (220).

L

Labor: ut modus habendi proprietatem (III, 303); notio oeconomica (317); doctrinae (318); doctrina nostra (319-21).

Laicismus: doctrina vel methodus reiciens magisterium vel potestatem Ecclesiae in vitam publicam et privatam: schola laica seu schola neutra exprimit exclusionem religionis a schola, unde potius est antireligiosa.

Lamarckismus: forma evolutionismi (I, 300).

Lex: lex naturae (I, 203); species (204); existentia legum in natura (206) a nobis cognoscibilium (207); quae sunt necessariae (208), sed hypotheticae (209); leges chimicae (I, 231).

Lex moralis: notio, proprietates, effectus (obligatio), divisio (III,

178 ss.); lex moralis naturalis (183 ss.); existentia legis moralis naturalis (188 ss.); praecepta legis naturalis (192-96); cognitio legis naturalis (197 ss.); lex positiva (206-8).

Legalitas est qualitas rei vel actionis, in quantum ipsa est secundum legem; pro *Kant* non sufficit legalitas ad habendum bonum morale (= non sufficit agere secundum legem), sed requiritur ut agatur propter legem.

Liberalismus religiosus (III, 256); liberalismus in genere (276); liberalismus politicus (v. *Status*); liberalismus oeconomicus in quaestione de relatione inter ethicam et oeconomiam (III, 330 ss.); in quaestione de salario (v. *labor*).

Libertas: sensu psychologico (vis electiva mediorum): notio et species (II, 128-31); doctrinae (132); doctrina nostra (133); probatio doctrinae nostrae (134); difficultates contra doctrinam (135). Libertas et immutabilitas in Deo (III, 79); libertas moralis (III, 276 ss.); variae libertates modernae (277).

Limitatio iuris (III, 248); limitatio armorum (v. *internationale*).

Lingua seu sermo: notio (II, 103); species (104); relatio inter linguam et originem idearum contra traditionalismum (105); valor linguae (106); origo linguarum (107).

Localisatio vel locatio corporis in loco (I, 176).

Locatio operis (v. *labor*).

Locomotiva facultas (II, 136).

Locus (I, 176).

Logica: problema logicum (I, 24); relatio ad Grammaticam (25); scientia et ars (27); scientifica et vulgaris (26, nota); divisio (28); formalis et materialis (30); relatio inter Logicam, Psychologiam et Gnoseologiam (31); scientia secundae intentionis (32); logica moderna (35).

Logistica (I, 134-36).

Logos: exprimit characterem rationalem philosophiae graecae contra mythum traditionum et religionis popularis; in N. T. indicat Verbum.
Lucta pro vita (v. *darwinismus*).

M

Maieutica: methodus socratica, qua *Socrates* adiuuabat alios ad parturiendam veritatem.
Malitia moralis actuum (v. *moralitas*).
Malum: notio (II, 351); classificatio (352); principia circa malum (353); malum et voluntas Dei (III, 77); malum et historia (III, 493).
Mania (II, 194).
Manichaeismus (III, 61).
Mantica: ars vel factum praevidendi futurum, praesertim apud graecos.
Materia et forma: problema (I, 234); doctrinae (235-37); principia solutionis (238); confutatio atomismi (240); conf. dynamismi (241); probatio hylemorphismi (242); essentia materiae et formae (243-46); origo (247); unio (248-50).
Materia ponitur in angelis a doctrina augustiniana et ab augustinismo mediaevali (etiam *S. Bonaventura*); haec doctrina profuit ex fusione materiae et potentiae; *S. Thomas* negat materiam, sed ponit potentiam in angelis ex distinctione essentiae et existentiae.
Materialismus: graecus (I, 235); negat simplicitatem et spiritualitatem animae humanae (II, 143); explicat phaenomena vitalia per solam materiam (I, 286); tribuit sensationem soli materiae seu organo (I, 21); mater. dialecticus et historicus (III, 312).
Mathematica (II, 286); eius methodus (314); eius iustificatio (322).
Mathematismus: methodus omnia considerandi ad modum entium mathematicorum: cartesianismus, spinozismus, neopositivismus contemporaneus.

Matrimonium (v. *familia*).
Mechanicismus (I, 195; 235); eius antifinalismus (II, 436).
Media scientiarum: deductio, inductio, testimonium (II, 294 ss.).
Medianismus: spiritismus in quantum adhibet personam intermediariam (v. *spiritismus*).
Mediatio perceptionis (II, 259); in doctrina idealistica postkantiana mediatio (*Vermittlung*) indicat synthesis contrariorum, quae semper haberi debet ad veram realitatem concretam; omne datum debet mediari seu in synthesis poni cum suo contrario.
Mediatismus seu realismus mediativus in doctrina perceptionis (II, 259; 263).
Mediatum iudicium (I, 60).
Medium: vel ad scientiam acquirendam (v. *media scientiarum*) vel persona inserviens experimentis spiritibus.
Melancholia (II, 194).
Memoria: sensitiva (v. *sensus*); memoria intellectiva est ipse intellectus (II, 62); memoria intellectiva (100).
Mendacium (III, 282).
Mensura in Psychologia (II, 28).
Meritum et demeritum (III, 205).
Metaphysica: vicissitudines (II, 324 ss.); obiectum (328); vindictio et methodus (329); divisio (330); metaphysica entis, essentiae, existentiae (II, 447); metaphysica entis et boni (448); entis et personae (449).
Metaphysica certitudo (v. *certitudo*); metaphysica possibilitas (v. *possibile*).
Metapsychica: doctrina de spiritismo et de aliis factis psychicis extraordinariis.
Metempsychosis seu transmigratio animarum (II, 159).
Methexis seu participatio in platonismo.
Methodus: in genere (II, 310 ss.); meth. mathematicae (314); meth.

- scientiarum physicarum (315-18); meth. philosophiae (319); meth. historiographiae (III, 494 ss.); pro dubio methodico v. *dubium*.
- Metus** (III, 143).
- Mimesis**: imitatio idearum subsistentium a parte rerum sensibilibum in platonismo.
- Miraculum**: notio (III, 117); divisio (118); quaestio (119); possibilitas (120); discernibilitas (121); miracula et historia (III, 490).
- Mixtio** elementorum (v. *mixtum*).
- Mixtum**: quaestio (I, 252); doctrinae de permanentia elementorum in mixto anorganico (254); mixta anorganica ut vera corpora naturalia (256); elementa non manent in mixto actu formaliter (257), sed virtualiter (258).
- Mobilismus** seu radicalis et perennis omnium mutatio in *Heracito*, *Hegel* et idealismo immanentistico, *Bergson* (I, 195).
- Modalis** propositio (I, 70).
- Modernismus**: doctrina quorundam recentiorum catholicorum, qui, imbuti immanentismo et relativismo moderno, volebant doctrinam catholicam reformare sensu immanentistico (v. *Conspectum historicum*).
- Modus**: in propositione modali (I, 70); in syllogismo (v. *syllogismus*); modi acquirendi proprietatem (III, 302 ss.).
- Molecula** (I, 230).
- Molinismus** (III, 104; 107).
- Monadismus** (I, 236).
- Monarchia** (v. *regimen*).
- Monismus**: doctrina propugnans unitatem absolutam rerum; posset distingui a pantheismo, sed ordinarie identificatur cum eo; monismus politicus est contra organicitatem *Status* (v. *Status*).
- Moralis** scientia (III, 199).
- Moralitas** actuum: quaestiones (III, 167); doctrinae (168); regula (169); probatio (170-75); doctrinae falsae circa moralitatem (218-220).
- Morbi psychophysici** (II, 192-194).
- Mors**: separatio animae a corpore.
- Mortificatio** appetituum inferiorum a parte voluntatis spiritualis.
- Motio** (II, 418).
- Motivum certitudinis** (v. *evidentia*).
- Motrix facultas** (II, 136).
- Motus**: definitio (I, 194); negatur a *Parmenide* et *Zenone*; extollitur a fautoribus mobilismi universalis; motus et actus vitales (II, 136).
- Multilocatio**: non circumscriptiva non repugnat per divinam potentiam (I, 183); neque mixta repugnat (184); circumscriptiva repugnat (186).
- Multipraesentia**: est praesentia Christi in omnibus hostiis.
- Mundus**: quid sit (I, 142); creatio mundi (III, 87 ss.); temporaneitas mundi (98); conservatio mundi (99); formatio mundi (100).
- Mutatio** (I, 193); eius problema in philosophia graeca (II, 359).
- Mutua relatio** (II, 413).
- Mutuum** ut contractus (III, 306).
- Mystica theologia**: doctrina de phaenomenis extraordinariis respicientibus cognitionem et amorem Dei.
- Mysticismus**: doctrina affirmans immediatam cognitionem Dei in extasi: potest esse orthodoxus (christianus) vel heterodoxus (neoplatonismus, *Meister Eckart* etc.).
- Mythus** seu repraesentatio phantastica: in prima philosophia graeca (I, 235); saepe illum adhibet *Plato*.

N

- Natio**: complexus individuorum habentium eandem linguam, traditionem et saepe eandem religionem (v. *Status*).
- Nationalismus**: doctrina vel methodus exaggerate extollens propriam nationem: opponitur cosmopolitismo, universalismo.
- Nationalitatis principium** plurimum exaltatum est saec. XIX.
- Nativismus** in perceptione (II, 22).

Natura: notio et sensus varii (I, 192).

Naturale: distinguitur a libero, fortuito, artificiali, violento et supernaturali (I, 210).

Naturalismus: doctrina vel methodus extollens naturam physicam vel psychicam contra fidem et gratiam; at significatio huius termini est multiplex: naturalismus praesocraticus intendebat tantum explicare mundum per principium quasi intraphaenomenicum seu sensibile; naturalismus genericus philosophiae graecae indicat exaltationem naturae sine oppositione ad gratiam vel fidem; averroismus erat naturalismus ut oppositus ordini supernaturali; philosophi Renascentiae (saltem *Telesius*) possent dici naturalistae in quantum despiciebant principia metaphysica aristotelica in explicanda natura sensibili, at non despiciebant fidem et gratiam; naturalismus antitheologicus est spinozismus, illuminismus, scientismus; in suo rationalismo religioso kantismus est etiam naturalismus, sicut posterior idealismus ab eo profluens. Natura, in hodierna significatione idealistica, indicat complexum rerum infrahumanarum, dum Spiritus indicat complexum phaenomenorum humanorum: unde passivitas, obiectivitas tribuitur naturae, dum activitas, creativitas tribuitur Spiritui; immo, dum *Hegel* conservat naturam ut Ideam per se (= extra se) in determinationibus particularibus, idealistae itali despiciunt Naturam et propugnant unitatem Spiritus (*Oroce* et *Gentile*); cum tamen idealismus immanentisticus neget omnem realitatem transcendentem, Spiritus ab eis propugnatus potest dici recte Natura: *mundanismus*, *cosmologismus*, *terrestrismus* etiam in exaltatione saepe rhetorica Spiritus et spiritualitatis.

Necessarium ens est Deus, iuxta viam contingentiae (v. *Deus*); propositio necessaria (I, 65).

Necessitas legum physicarum est hypothetica (I, 205; 208-9).

Negatio entis est nihilum (v.).

Nevrosis: morbus systematis nervosi (v. *morbi psychophysici*).

Nihilum (II, 341).

Nomen: elementum iudicii; ens ut nomen (v. *ens*).

Nominalismus (II, 270; 272).

Notae constitutivae conceptus praebent comprehensionem conceptus (v. *comprehensio*); notae individuant, indicantes individuum (v. *individuationis principium*), quae relinquuntur in abstractione.

Notio seu conceptus (v.).

Noûmenon: res in se ut mere cogitabilis, non effective cognoscibilis in criticismo kantiano.

Numerus (I, 161).

Nutritio: functio vitalis (v. *vita*).

O

Obiectivitas cognitionis (II, 256 ss.); in kantismo obiectivitas indicat meram necessitatem et universalitatem in cognitionibus empirio-mathematicis.

Obiectum formale ut distinguens scientias (II, 285-86); v. singulas partes philosophiae in introductionibus; obiectum formale adaequatum et proprium intellectus humani (v. *intellectus*).

Obligatio legis moralis fundatur in lege aeterna (III, 186).

Observatio in scientiis (II, 316).

Obstaculum est non-ego, iuxta *Fichte*, quod ponitur ab ipso *Ego* ut semper activum esse possit.

Occasio (II, 426).

Occasionalismus (II, 419).

Occupatio rei ut titulus proprietatis (III, 303).

Odium (v. *amor*).

Oeconomia (III, 329); scholae oeco-

nomicae (330); oeconomia et ethica (331); doctrina et actio socialis-oeconomica catholicorum (333-35).
Officia: erga Deum (v. religio); erga seipsum (III, 265 ss.); erga alios (278 ss.).
Officium (v. *ius*).
Oligarchia: regimen paucorum (v. *regimen*).
Omnipotentia seu superpotentia Dei (v. *Deus*).
Omnipraesentia seu immensitas actualis (v. *immensitas*).
Ontogenesis seu evolutio individui viventis.
Ontologia (II, 331).
Ontologismus (II, 57); pro existentia Dei (III, 10).
Operistitium: notio et legitimitas (III, 322).
Opinio (II, 207).
Oppositio: in propositionibus (I, 72-74); species propositionum oppositarum et regulae (75-76).
Optimismus (III, 112).
Oratio ut petitio legitima et necessaria (III, 259).
Ordo: *parium dispariumque sua cuique loca tribuens dispositio* (S. Augustinus); via ordinis ad demonstrandam existentiam Dei (v. *Deus*).
Origo viventium (v. *evolutionismum*); origo animae (v. *anima*).
Organicismus (I, 286); admittit generationem spontaneam (295).
Organismus: corpus constans partibus heterogeneis.

P

Pactum sociale (III, 339).
Paedagogia: problema (III, 388); historia (389-92); notio (393); divisio (396).
Paleontologia: scientia de viventibus fossilibus.
Palingenesis: renovatio seu reditus in platonismo, neoplatonismo, *Gio-berti*.
Pampsychismus (I, 235; 271).

Panlogismus: doctrina vel methodus omnia reducens ad rationalitatem (hegelismus, sed etiam eleatismus, spinozismus).
Pansophia: doctrina de cultura universalis.
Panta rei (omnia moventur): est doctrina *Heracliti*.
Pantheismus: doctrina (III, 62) et confutatio (64); at passim invenitur in idealismo immanentistico, bergsonismo (saltem in priore periodo) etc.
Parallelismus psychophysicus (II, 150): *Spinoza*, *Leibniz*, psychologia experimentalis contemporanea.
Paralogismus seu sophisma (I, 125); paralogismus transcendentalis iuxta *Kant* (v. kantismus).
Participatio (II, 360): ens per participationem est ens finitum.
Partes in continuo sunt entia in potentia (v. *continuum*); distinguuntur partes essentielles (materia et forma) et partes quantitativae.
Parthenogenesis: generatio asexualis.
Particulare: propositio particularis (I, 67); historia habet iudicia, in quibus subiectum est particulare.
Parusia: praesentia idearum rebus sensibilibus in platonismo; at terminus habet significationem eschatologicam in theologia christiana.
Passio (II, 113); sensu hodierno (121).
Patria: est natio implicans territorium ut terram patrum.
Patria potestas: ius patris regendi familiam.
Pax: tranquillitas ordinis (v. *internationalis ethica*).
Peccatum (III, 203).
Per accidens: causa per accidens (II, 425); terminus «per accidens» habet variam significationem: quandoque valet «casualiter» (causa per accidens); quandoque valet «concomitanter» (sensibile per accidens, corruptio per accidens).
Perceptio: ut complexa cognitio individui materialis (II, 43); obiecti-

- vitas, immediatio, relativitas perceptionis (II, 262-64).
- Perceptionismus** (II, 260).
- Perfectiones** creaturarum in Deo (III, 48).
- Per se**: ens per se (II, 360); causa per se (II, 425); terminus «per se» valet etiam «natura sua», «ex natura sua».
- Persona**: notio (II, 400); constitutum personalitatis (402-3); conceptus moderni personae (404); dignitas ontologica personae (405); metaphysica personae (449); morbi personalitatis (II, 194); personalitas Dei in philosophia et S. Theologia (III, 124).
- Pessimismus** (III, 112).
- Petitio principii** (I, 130).
- Phaenomenismus** metaphysicus: negat substantialitatem animae (v. *anima*) et substantias in genere (II, 394); phaenomenismus gnoseologicus claudit cognitionem in modificationibus subiectivis (II, 90).
- Phantasia** (v. *sensus*); ut facultas aesthetica (III, 453).
- Phantasma**: obiectum et productum phantasiae, species expressa phantasiae; individuum materiale cognoscitur indirecte ab intellectu seu per conversionem ad phantasmata (II, 92-93); species impressa producitur ab intellectu agentis per concursum instrumentalem phantasmatis (II, 76).
- Philosophia**: problema philosophicum (I, 1-4); historia problematis philosophici (5-14); notio (15-16); relatio ad scientias (17), ad theologiam sacram (18); divisio (19); methodus (II, 319).
- Physica** (II, 286); methodus (315-18).
- Plantae**: habent vitam vegetativam (I, 272), non sensitivam (274); crystallae non vivunt (273).
- Platonismus** characterisatur per exaltationem intelligibilis puri (idealismus transcendens, ultrarealismus).
- Pluralismus**: historice indicat doctrinam *Empedoclis* et *Anaxagorae*; theoretice opponitur monismo, in quantum affirmat distinctionem personarum vel substantiarum: est conditio sine qua non educationis (III, 399) et historiae (II, 251).
- Poenae**: notio (III, 368); in educatione (III, 410).
- Politica**: notio et relatio cum ethica (III, 379-383).
- Polyandria**: pluralitas maritorum, contraria unitati matrimonii.
- Polygamia**: pluralitas mulierum, contraria eidem unitati, at, dum polyandria opponitur fini primario, polygamia opponitur fini secundario matrimonii.
- Polysyllogismus** (I, 94).
- Polytheismus** (III, 61).
- Pons** in relatione inter cognitionem et rem (II, 259; 263).
- Populus** (III, 338).
- Positivismus** (II, 270): nominalismus.
- Possibile**: propositio in materia possibili (I, 65); notio (II, 378); divisio possibilitatis (379); fundamentum possibilitatum (380 ss.).
- Postulatum**: in geometria indicat propositionem quasi immediate evidens, non demonstrabilem; in kantismo indicat aliquid quod exigitur a ratione practica seu a vita morali et felici hominis.
- Potentia**: ut facultas seu principium proximum operationis (II, 137); ut qualitas (II, 411); ut correlativum actus in metaphysica (v. *actus*); potentia obedientialis (II, 369).
- Potestas politica** (v. *Status*).
- Practicum**: id quod refertur ad res ut mutandas, non ut contemplandas.
- Praecepta legis moralis** (III, 192-96).
- Praedestinatio** ad gratiam et gloriam (v. *theologos*).
- Praedeterminatio physica** est concursus iuxta dominicanos (v. *concursus*).
- Praedeterminismus** (v. *bannezi-nismus*).

- Praedicabilia:** notio (I, 102); numerus (103).
- Praedicamenta:** notio (I, 100); numerus (101); (v. *categoria*).
- Praedicatum** in Logica (I, 59).
- Praemissa** (v. *antecedens*).
- Praescriptio** (III, 304).
- Praeternaturale** (v. *naturale*).
- Pragmatismus** (II, 237).
- Prima Causa** est Deus (ex via effectus).
- Primum philosophicum** ut initium reflexionis criticae (II, 231).
- Principia scientiarum:** natura (II, 289); divisio (290); valor (291); genesis (292); ordo (293).
- Principium:** id a quo aliquid procedit (II, 289; 417).
- Principium immanentiae** (II, 248).
- Principium vitale:** distinctum a materia (I, 289); est forma in vivente (290); est unicum ut forma (291); habet originem per generationem (296) sed non spontaneam (297).
- Prioritatis modi** (II, 422).
- Privatio:** est una ex tribus causis mutationis in aristotelismo: materia, forma et privatio (v. *materia*).
- Probabilitas:** argumentatio probabilis (I, 122); probabilitas ut character opinionis: eius gradus (II, 227).
- Problema:** quaestio.
- Problematica:** complexus problematum: problematica alicuius philosophi, problematica philosophica, historica etc.
- Problematicismus:** doctrina affirmans permanentem incertitudinem et perenne «quaerere» (II, 214-15).
- Problematicitas:** character dubius alicuius doctrinae, status dubii.
- Processus in infinitum** est impossibilis.
- Propositio:** notio (I, 61); species (64); oppositio, aequipollentia, conversio (v.).
- Proprietas:** in genere idem est ac qualitas vel accidens; dantur proprietates in conceptibus, propositionibus, ratiociniis, rebus, factis etc.; quoad corpora proprietates primariae et secundariae (II, 260); *proprietas bonorum materialium* seu dominium in bona: notio (III, 296); divisio (297); defensio iuris proprietatis (299); functio socialis proprietatis (308); falsae doctrinae circa fundamentum proprietatis privatae et individualis (301).
- Propter quid:** species demonstratio- nis (v.).
- Proprium** ut praedicabile: accidens necessario conveniens alicui rei (v. *praedicabilia*).
- Protoplasma:** centrum cellulae.
- Providentia:** notio (III, 110); divisio (111); doctrinae et probatio (112 ss.).
- Prudentia:** ut virtus dianoëtica et moralis (v. *virtus*).
- Psychoanalysis** (II, 195-96).
- Psychologia:** problema psychologium (II, 1-3); psychologia experimentalis (7-8); notio et obiectum (9-10); methodus (11); divisio (12).
- Psychologismus:** doctrina vel methodus limitans valorem et veritatem cognitionis ad conditiones subiecti (II, 237); exaggeratio methodi psychologicae in tractandis quaestionibus philosophicis; ei opponitur ontologia (et ontologismus, cfr. *Gioberti*), metaphysica, phaenomenologia *Husserl*.
- Pulchrum:** essentia (III, 442-44); obiectivitas (445-47); divisio (448-449); p. apprehensio et delectatio (450).
- Purum Ego** ut principium omnium in *Fichte* et *Gentile* (II, 248); actus purus (non mixtus potentiae) in nostra doctrina et (purus actus cogitandi) in actualismo (idealismo actuali).
- Pyrrhonismus:** scepticismus *Pyrrhonis* (II, 214).

Q

Quadrivium: complexus quatuor artium in scholis mediaevalibus: arithmetica, geometria, astronomia, musica.

Qualitas: notio et species (II, 410-11).
Qualitates sensibiles (II, 260).

Quando indicat praedicamentum temporis.

Quantitas: in propositionibus (I, 68); in corporibus: notio et divisio (I, 158-61); est accidens (166); eius effectus formalis est extensio actualis (167); defin. quantitatis (169); quantitas in sensatione (II, 28).

Quantum (I, 158).

Quia: species demonstrationis (v. *demonstratio*).

Quidditas seu essentia.

Quinta essentia: in Medio Aevo considerabatur ut aliquid mysteriosi praeter quatuor essentias seu elementa chimicae mediaevalis (aqua, terra, aër, ignis).

R

Ratio: ut facultas est ipse intellectus, in quantum transit de una cognitione in aliam (II, 62); relatio inter rationem et revelationem (II, 306); ut principium intelligibilitatis (II, 417); principium rationis sufficientis (II, 355).

Rationes seminales seu germina admittebant stoici et *S. Augustinus* ad evolutionem ex materia.

Ratiocinium (I, 82); (v. *deductio, syllogismus*).

Rationalismus: doctrina vel methodus respiciens ad meram veritatem formalem principiorum (II, 291); in genere consideratur vel in oppositione ad empirismum et experientiam, vel in oppositione ad ordinem supernaturalem (v. *Con-spectum historicum*); rationalismus religiosus (III, 256).

Reale est id quod non sistit mere in ratione.

Realismus: doctrina affirmans existentiam entis independentem a cognitione; vel: doctrina quae concipit realitatem ut ens (II, 322);

realismus opponitur phaenomenismo et idealismo.

Realitatis quaestio (I, 2).

Rebellio subditorum ad tyrannum (III, 361-62).

Reductio ad absurdum: est modus demonstrationis indirectae (ex. g. demonstratio principii causalitatis).

Reductio modorum syllogismi (I, 90).

Reflexi actus (II, 136).

Reflexio (II, 99).

Regimen politicum (III, 353-54); regimen repraesentativum (355-58).

Regula moralitatis (v. *moralitas*).

Relatio: notio (II, 412); divisio (413); principium relationis (414).

Relativa sunt simul (principium relationis).

Relativismus (II, 236 ss.).

Relativitatis theoria einsteiniana (I, 227).

Relativum opponitur absoluto.

Religio: notio (III, 254); complexus officiorum religionis (255); quaestiones et doctrinae (216); probatio doctrinae nostrae (257-259); actus externi cultus (262); vitia opposita (264); relatio inter ethicam et religionem (261); ius naturale et ius positivum circa religionem (263); religio et ars (475); religio et educatio (420); religio et historia (493).

Reminiscentia: in platonismo scientia est reminiscentia; in *Aristotele* reminiscentia est memoria deliberata.

Remuneratio operarii (v. *salarium*).

Repraesentatio: actus cognitionis, praesertim phantasma.

Repraesentationismus: doctrina claudens cognitionem in solis repraesentationibus (II, 259).

Reproductio: est generatio in viventibus corporeis (v. *vita*); est simpliciter reproductio obiecti percepti in phantasia (I, 32).

Res: est transcendente indicans essentiam.

Res extensa et **res cogitans:** dualismus cartesianus.

Resistentia: oppositio penetrationi ex

parte corporis (v. *impenetrabilitas*) vel oppositio tyrannidi vel usurpatori (v. *usurpatio*).

Resurrectio corporum est factum praeternaturale.

Retorsio: species demonstrationis indirectae (v. *demonstratio*).

Revelatio (I, 9); ut criterium certitudinis (II, 305); relatio cum ratione (306).

Romanticismus (II, 123); in arte (III, 437).

S

Salarium (III, 320 ss.).

Sanctio moralis (III, 187).

Sanctitas Dei (III, 77).

Sanguis humanus ut pars corporis (II, 160).

Sapientia: virtus intellectualis ut scientia altissimarum causarum; philosophia, praesertim metaphysica, est sapientia.

Scandalum: factum vel dictum praebens alicui occasionem peccandi.

Scepsis (inquisitio): status mentalis in quo praevallet inquisitio supra determinationem doctrinae; scepsis est praevalens in platonismo.

Scepticismus: natura et species (II, 213 ss.); eius falsitas (215).

Schola: locus vel actio docendi (v. *educatio*).

Scientia: notio (II, 284); classificatio (285 ss.); scientia moralis (III, 199); media (v.) et methodus (v.) scientiarum.

Scientismus: exaggeratio scientiae experimentalis (I, 205).

Selectio naturalis (v. *darwinismus*).

Sensatio: operatio sensus; pertinet ad compositum humanum (II, 24), fit in organo peripherico cum cooperatione cerebri (25), per speciem impressam (26); quantitas, qualitas, tonalitas sensationum (27 ss.).

Sensibile seu obiectum sensuum: per se (proprium et commune) et per accidens (II, 266); certitudo circa sensibilia (267).

Sensibilitas: notio (I, 276); in *Kant* (II, 275).

Sensismus (II, 50-52).

Sensualismus (III, 215).

Sensus: notio (I, 277; II, 17); sensus externi (II, 19); sensus interni: conscientia sensibilis, phantasia, memoria sensitiva, aestimativa (30-34); eorum distinctio inter se et ab aliis facultatibus cognoscitivis hominis (36-37).

Sentimentalismus ut forma relativismi (II, 123; 237; 238); sentimentalismus moralis (III, 215).

Sentimentum (II, 121); non est specialis facultas cognoscitiva (123); ut facultas aesthetica (III, 450).

Separabilitas quantitatis a substantia (I, 168).

Sermo (v. *lingua*).

Servitus (v. *libertas moralis*).

Sexus (II, 183).

Signum: id quod ducit ad cognitionem alterius; terminus «in signo priore» (v. *prioritatis modi*).

Simplex: id quod non est compositum (v. *anima, Deus*).

Simplicitas Dei (III, 47).

Singulare: propositio singularis (I, 67); singulare corporeum cognoscitur indirecte ab intellectu humano (II, 93).

Situatio: est terminus adhibitus ab existentialismo et sublineat determinatam positionem hominis in hoc mundo.

Situs (v. *praedicamenta*).

Socialis doctrina et socialis actio catholicorum (III, 333-35).

Socialismus praemarxisticus (III, 311); marxismus (312-13); positio actualis socialismi (314); confutatio socialismi (315-16); (v. *collectivismus*).

Societas: notio (III, 285); divisio (286); naturalitas (287).

Sociologia (III, 384-85).

Sociologismus (II, 237; III, 384).

Solipsismus: doctrina affirmans solam existentiam subiecti singularis.

Somnambulismus (II, 188).

Somnium (II, 187).

- Somnus** (II, 186).
- Sophisma**: notio (I, 125); species sophismatum (I, 126-30).
- Sophistica** (I, 125); (v. *scepticismus*, *relativismus*).
- Sorites** (I, 94).
- Spatium**: distinctio ab extensione et a loco (I, 214); doctrinae de obiectivitate spatii (215); species (ib.); est ens rationis cum fundamento in re (216-18); doctrina moderna non euclidea de spatio (I, 220).
- Species**: ut *praedicabile* (v. *praedicabilia*); ut *species biologica* (I, 301-3); ut *similitudo intentionalis*: impressa in sensatione externa (II, 23); expressa in phantasia (32); species intelligibilis impressa (II, 70; 74), quae producitur ab intellectu agentis (71; 75) cum concursu instrumentali phantasmatis (73; 76); species expressa intellectus (83). Species sunt media cognitionis, quae proinde habent intentionalitatem ad rem (II, 90).
- Speculativum** opponitur practico: scientiae speculativae contemplantur res ut sunt (v. *classificatio scientiarum*).
- Spiritismus**: notio (II, 191); iudicium (192).
- Spiritualismus**: doctrina affirmans immaterialitatem totius vel partialis realitatis.
- Spiritualitas** animae (v. *anima*).
- Spiritus**: iuxta nostram significationem idem est ac substantia immaterialis; iuxta idealismum immanentisticum est complexus phaenomenorum humanorum vel Subiectum cogitans.
- Spontaneitas**: character viventium (v. *vita*).
- Statistica**: ut methodus et ut operatio (I, 124); leges statisticae in Physica (I, 213).
- Status**: notio (III, 338); doctrinae contractualisticae de origine Status (339); finis Status (340); structura (341); probatio doctrinae nostrae (342-44); notio, necessitas et origo potestatis politicae (345-48); subiectum potestatis politicae (349-50); usurpatio potestatis (361) et eius abusus (362); activitas potestatis politicae: in religione (363); in materia sanitatis et moralitatis (364); in materia libertatis (365), in materia educationis (366); in oeconomia (367); in materia criminali (368); relatio inter Status (369-72).
- Stoicismus**: pantheisticus (III, 62); sub respectu ethico (149; 217) eiusque falsitas (220).
- Stirps** (II, 185).
- Subiectivismus**: doctrina extollens subiectum cognoscens in cognitione; in *Kant* (II, 275) et generatim in quacumque forma immanentismi.
- Subiectum** in propositione (I, 59).
- Sublimatio** (v. *psychoanalysis*).
- Sublime** (III, 449).
- Subsistens**: indicat formam, quae potest existere et operari separata a materia seu a corpore; indicat etiam suppositum; Deus est Ipsum esse subsistens (III, 45).
- Subsistentia**: in formis spiritualibus et in supposito (v.).
- Substantia**: notio (II, 391-92); divisio (393); existentia substantiarum contra phaenomenismum (395).
- Substantiae principium**: *quidquid est, substantia est, et accidens est quo substantia apparet et operatur*.
- Successio** ut modus acquirendi proprietatem (III, 304).
- Suffragium universale** (III, 358).
- Suggestio hypnotica** (v. *hypnosis*).
- Suicidium** (III, 267).
- Superhomo** exaltatur a *Nietzsche* (v. *hedonismus*).
- Supernaturale**: id quod superat existentias, vires et finem naturae creatae et creabilis (v. *naturale*, *miraculum*).
- Supersensibile** maxime extollitur a platonismo; est obiectum metaphysicae, sive ut ens supersensibile sive ut ens sensibile supersensibiliter (ut ens) consideratum.

Suppositio terminorum: notio et species (I, 53); schema (57).

Suppositum: notio (II, 398); doctrinae (402); doctrina thomistica (403).

Suprematia populi (v. *contractus socialis*).

Suspicio (II, 207).

Syllogismus: notio et divisio (I, 83-84); principia (85); materia (86); regulae (87); figurae (88); modi et eorum reductio (89-90); syllogismus conditionalis (91), coniunctivus (92), disiunctivus (93); syllogismi imperfecti (94).

Symbolismus est doctrina tenens leges physicas esse merum symbolum veritatis seu naturae (contingentismus); indicat etiam functionem significandi aliud in quadam re.

Sympathia (III, 215).

Syncretismus idem valet ac eclecticismus.

Synderesis ut habitus principiorum moralium (III, 198).

Syndicalismus: est doctrina vel ipsa organisatio syndacatum.

Syndicatus (III, 322 ss.).

Synolum: essentiae et existentiae, materiae et formae, actus et potentiae.

Synthesis (II, 311-12); synthesis a priori est cognitio humana iuxta *Kant*.

Syntheticum iudicium (I, 107).

T

Tabula rasa est intellectus humanus iuxta *Aristotelem* et *Locke*, scil. est in potentia ad cognoscendum; nos adhaeremus, at moderate, in quantum agnoscimus quandam naturam activitatem et productivitatem in intellectu humano in abstractione et in formatione verbi (iudicia, definitiones, probationes).

Tactus (v. *sensus*).

Teleologia: doctrina de fine.

Teleologismus indicat vel doctrinam

de fine (*Teleologia*) vel tendentiam ad finem (*finalismus*).

Telepathia et phaenomena affinia (II, 190).

Temperantia (III, 275).

Temperamentum (II, 182).

Tempus: notio (I, 221); doctrinae et species (222); est ens rationis cum fundamento in re (223-225).

Tendentia (II, 121).

Terminus: notio (I, 50); species terminorum (54); analogia terminorum (56).

Tertii exclusi principium (II, 354).

Testimonium: notio (II, 297); legitimitas (300).

Testis: ille qui effert testimonium.

Theismus: doctrina affirmans existentiam Dei personalis et providentis.

Theodicea (III, 3).

Theologia rationalis: problema theologicum (III, 1); historia problematis (2-4); notio theologiae rat. (5); divisio (6).

Theophania: manifestatio Dei.

Theoreticus opponitur practico; indicat puram considerationem rationalem, sine attentione ad motiva utilitatis, sentimentis, voluntatis etc.

Theosophia: doctrina seu sapientia de Deo; saepe indicat doctrinam de intuitionem immediatam Dei.

Thomismus et kantismus in doctrina de cognitione (II, 277); thomismus in relatione cum philosophia graeca et Christianismo (II, 446).

Topica: liber *Aristotelis* tractans de inventionem termini medii (v. *inventio termini medii*).

Totum: universale, integrale, potestativum (I, 114) (v. *divisio*).

Transmissio: transmissio vel obiectum transmissionis ab antiquis ad recentes.

Traditionalismus (II, 105; 238).

Traducianismus seu generationismus animae humanae (II, 164).

Transcendens: res existens supra experientiam sensibilem vel supra mundum; cognitio humana habet va-

lorem transcendentem contra immanentismum.

Transcendentale: Ego trans. (II, 251); transcendentale in *Kant* (II, 275); in thomismo et in kantismo (II, 335, nota); proprietates transcendentales entis (II, 343-44); valor transcendentalis principii causalitatis et finalitatis (v. *singula principia*).

Transcendentia cognitionis: contra relativismum (II, 235 ss.); contra idealismum (247 ss.); transcendentia Dei erga mundum (III, 64).

Transiens actio (II, 423).

Tributa (III, 367).

Tyrannis (v. *potestas politica*).

U

Unicitas Dei (III, 63).

Ultrarealismus (II, 271; 273).

Unio obiecti cum intellectu (v. *intellectus*); unio animae et corporis (v. *compositum humanum*).

Unitas (II, 346).

Universale: propositio universalis (I, 67); universale ut conceptus: propositio quaestionis circa valorem universalium (II, 269); falsitas nominalismi, ultrarealismus et conceptualismi (272-76); univ. directum et reflexum (277); probatio doctrinae nostrae, quae est realismus intellectualisticus (278).

Universalismus: doctrina affirmans et propugnans valorem et unionem totius humanitatis.

Univocum: terminus univocus (I, 55); notio entis non est univoca (II, 340).

Unum (II, 344-45).

Usurpator (v. *Status*).

Utile: bonum inserviens alteri bono; est bonum quod speciatim consideratur ab oeconomia.

Utilitarismus (III, 149; 216); eius falsitas (219).

Utilitas: character rei utilis.

Utopia: doctrina irrealisabilis (cfr. librum *S. Thomae Moore*).

V

Valor: notio et relatio cum ente bono (II, 350); Deus est summus Valor (III, 162); valor cognitionis consideratur a Gnoseologia; valor principiorum; valor ontologicus, analyticus, transcendentalis principii causalitatis et finalitatis (v.).

Valorum philosophia (II, 237; 448).

Varietas: collectio viventium habentium diversos characteres accidentales (I, 303).

Vegetativa vita habet functiones: nutritio (I, 268); augmentum (269); generatio seu reproductio (270).

Veracitas: adaequatio inter cognitionem et loquelam; saepe indicat valorem nostrarum facultatum cognoscitivarum (veracitas sensuum, conscientiae, intellectus, rationis in tractatibus scholasticis de critica cognitionis).

Verbum mentale (I, 41); ut species intellectus possibilis (II, 83); verbum in propositionibus (I, 63).

Veritas (II, 206); gradus (221); fundamentum (v. *possibile*).

Verum (II, 344-45).

Vindicatio iuris (v. *coactivitas*).

Violentia (III, 143).

Vires: dantur in corporibus praeter motum localem (I, 196); earum effectus sunt motus localis et qualitates (197); leges activitatis corporeae (202).

Virtualis intentio sufficit ad volendam beatitudinem (III, 163).

Virtualiter indicat in potentia passiva et, melius, activa; idem est ac in virtute; Deus habet perfectiones mixtas creaturarum virtualiter; elementa manent in mixto virtualiter.

Virtus ut habitus operativus bonus: notio (III, 209); divisio in genere (210); divisio virtutum moralium

(211); medietas in virtutibus (212); causa et finis virtutum (213). Saepe virtus in terminologia scholastica indicat facultatem: intellectus dicitur virtus animae; anima dicitur esse in corpore tota in toto, et tota in parte quoad essentiam, non quoad virtutem (= quoad facultates); virtus saepe significat potentiam: per virtutem divinam (= per divinam potentiam). Varia significatio termini provenit a termino graeco (areté).

Visio: oculi; visio intuitiva Dei in beatis.

Vita: character generalis viventis (I, 262-64); gradus vitae (265); immanentia ut essentia vitae (265); vita vegetativa (267 ss.); nutritio, augmentum, generatio (268-270); pro vita sensitiva v. *animal, sensus*.

Vitalismus: doctrina explicans phae-

nomena vitalia per principium supermateriale, exaggerate vel moderate (I, 285-86); hodie vitalismus intelligitur doctrina philosophica irrationalistica exaltans vitam humanam in eius libera activitate et creativitate (*Dewey, Simmel, De U-namuno, Ortega y Gasset*, variae philosophiae vitae).

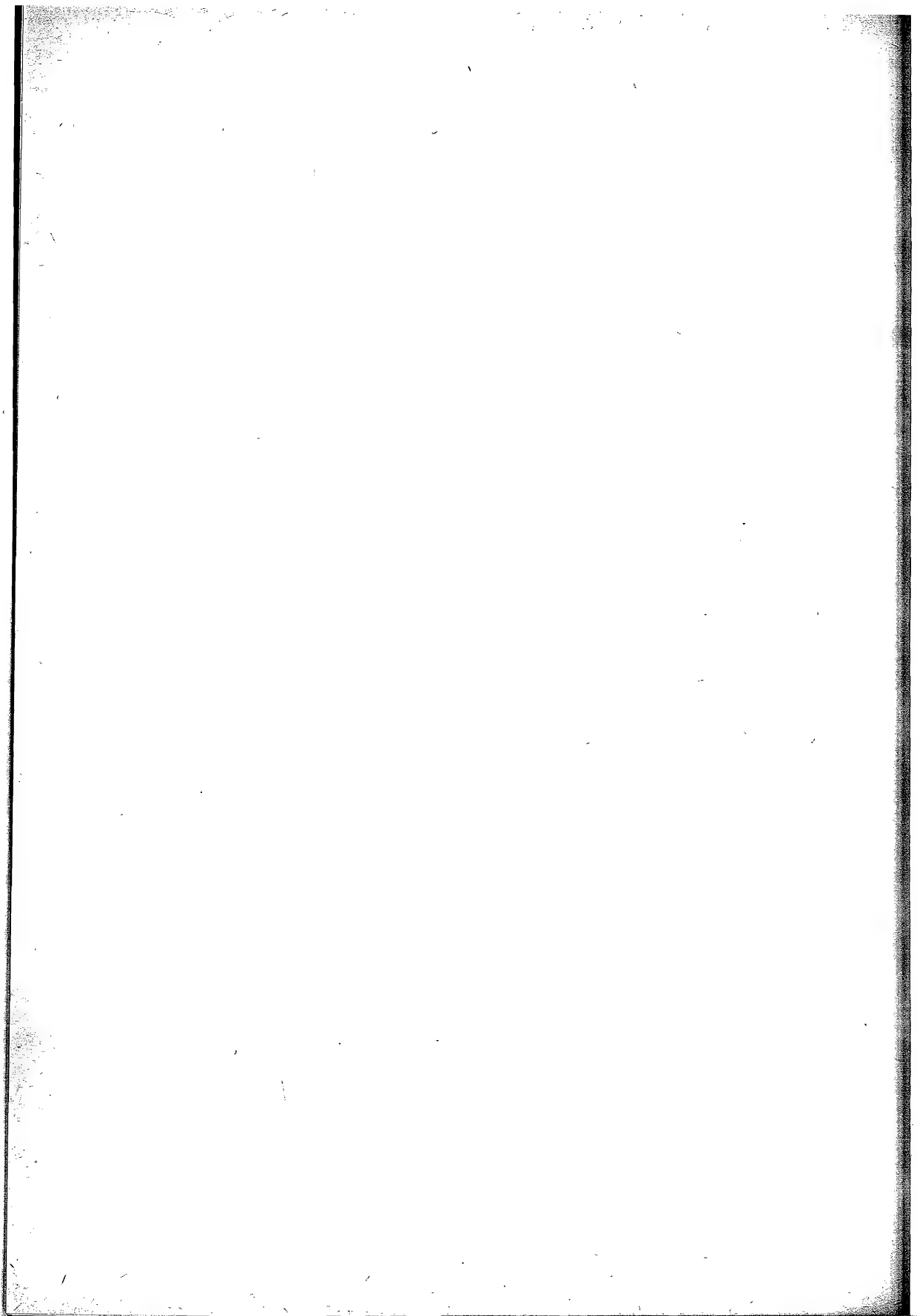
Vitium (III, 214).

Voluntarium: notio (III, 135); divisio (136 ss.); impedimenta (143).

Voluntarismus (II, 126; 237); voluntarismus scotisticus bene distinguendus est a voluntarismo kantiano, schopenhaueriano, contemporaneo: praesertim ultimus est absolutus irrationalismus.

Voluntas (II, 114); eius influxus in errorem (II, 223).

Voluptas ut finis hominis (III, 149); voluptas aesthetica (III, 454-55).

INDEX NOMINUM

NB. Simplex numerus arabicus remittit ad Conspectum historiae
philosophiae contentum in hoc IV volumine; numerus romanus
cum numero arabico remittit ad cetera volumina cum respec-
tivo numero marginali.

A

Abaelardus, 19.
Abbagnano, 46.
Achillini, 27.
Aenesidemus, 14.
Albertus Magnus, 19.
Alexander Halensis, 49.
Alexander Aphrod., 14.
Amerio, 59.
Ammonius Sacca, 14.
Anaxagoras, 8.
Anaximander, 7.
Anaximenes, 7.
Andronicus Rhodius, 14.
Anselmus (S.), 19.
Apollinaris, †392; II, 164.
Apollonius a Thiana, 14.
Arcesilaus, 14.
Ardigò, 37.
Aristippus, 10.
Aristoteles, 12.
Athenagoras, 17.
Augustinus (S.), 17.
Aureolus, 24.
Avenarius, 37.
Averroës, 19.
Avicbron, 19.
Avicenna, 19.

B

Baco Franc., 32.
Baco Roger., 24.
Bain, 37.

Balmès, 53.
Balthasar, 58.
Banfi, 48.
Bannez, 27.
Barbado, 62.
Bastiat, †1950, III; 330.
Baumgarten, † 1762; III, 437.
Bentham, 37.
Berdiaeff, 46.
Bergson, 43.
Berkeley, 32.
Bessarion, 27.
Billot, 54.
Blanc E., 54.
Blondel, 43.
Boëtius, 17.
Bonaventura (S.), 21.
Bontadini, 59.
Bosanquet, 40.
Boutroux, 42.
Boyer, 57.
Bradley, 40.
Bréhier, II, 307.
Brentano, 45.
Bruno, 27.
Brunschwig, 40.
Büchner, 37.
Buonaiuti, 55.
Buridanus, 24.
Buzzetti, 53.

C

Cabanis, 32.
Caietanus, 27.

Campanella, 27.
 Campo, 62.
 Camus, 46.
 Canella, 59.
 Cano, 27.
 Capreolus, 24.
 Carlini, 61.
 Carneades, 14.
 Cartesius, 29.
 Ceñal, 60.
 Ceriani, 62.
 Chiocchetti, 59.
 Chrysippus, 14.
 Cicero, 14.
 Cicuttini, 62.
 Clemens Al., 17.
 Comte, 37.
 Conner, 54.
 Cousin, 37.
 Cremonini, 27.
 Croce, 40.
 Cusanus, 27.
 Cuvier, †1832; I, 299.

D

D'Alembert, 32.
 Damiron, 37.
 Darwin, 37.
 De Finance, 57.
 De Groot, 54.
 De Lugo, 27.
 De Mandato, 54.
 De Maria, 54.
 Democritus, 8.
 De Raeymaecker, 58.
 Derisi, 60.
 Descogs, 57.
 De Unamuno, 44.
 De Vries, 60.
 Dewey, 44.
 De Wulf, 54.
 Diderot, 32.
 Dilthey, 47.
 Di Napoli, 62.
 Dionysius (Pseudo-), 19.
 Domet de Vorges, 54.
 Donat, 60.
 Durandus, 24.
 Durkheim, † 1917; III, 384.

E

Eckart, 24.
 Einstein, 42.
 Empedocles, 8.
 Epictetus, 14.
 Epicurus, 14.

F

Fabro, 59.
 Fallon, 62.
 Farges, 54.
 Fechner, 37.
 Ferrariensis, 27.
 Feuerbach, 37.
 Fichte, 35.
 Finlay, 54.
 Forest, 57.
 Freud, xx s., II, 195-96.
 Froebes, 62.

G

Galenus, 14.
 Galluppi, 37.
 Garrigou-Lagrange, 57.
 Gassendi, 27.
 Gemelli, 59.
 Gentile, 40.
 Gény, 57.
 Gerson, 24.
 Geyser, 60.
 Giacon, 62.
 Gilson, 57.
 Gioberti, 37.
 Gonzalez, 53.
 Gorgias, 8.
 Goudin, 31.
 Gredt, 60.
 Green, 40.
 Gulielmus Camp., 19.
 Gulielmus de Alv., 19.
 Gutberlet, 54.
 Guzzo, 61.

H

Haeckel, 37.
 Hamelin, 40.

Harper, 54.
Hartmann N., 41.
Hegel, 35.
Heidegger, 46.
Heisenberg, 42.
Hell, 54.
Heracitus, 7.
Herbart, 37.
Hertling, 54.
Hobbes, 32.
Holbach (d'), 32.
Hontheim, 54.
Hume, 32.
Husserl, 45.

I-J

Iamblicus, 14.
James, 44.
Jaspers, 46.
Jeannière, 54.
Ioannes a S. Thoma, 31.
Ioannes de Jandun, 24.
Jolivet, 57.
Jouffroy, 37.
Iustinus (S.), 17.

K

Kant, 34.
Katschthaler, 54.
Kierkegaard, 46.
Kleutgen, 54.

L

Lachelier, 43.
Lamettrie, 32.
Lange, 41.
Lavelle, 46.
La Via, 61.
Leibniz, 30.
Lepidi, 53.
Le Roy, 55.
Le Senne, 46.
Lessius, 27.
Leucippus, 8.
Levy-Brühl, xx s.; III, 384.
Liberatore, 53.
Linneus, † 1778; I, 299.
Lipsius, 27.

Littré, 37.
Locke, 33.
Loisy, 55.
Lucretius, 14.

M

Mach, 37.
Maine de Biran, 43.
Malebranche, 30.
Mandonnet, 57.
Manes, 14.
Marc, 57.
Marcel, 46.
Marcus Aurelius, 14.
Maréchal, 58.
Maritain, 57.
Marsilius Ficinus, 27.
Martinetti, 40.
Marx, 37.
Masново, 59.
Mattiussi, 54.
Mayronis, 24.
Mazzantini, 59.
Medina, 27.
Mercier, 54.
Meyer, 54.
Mill (Stuart-), 37.
Minocchi, 55.
Molina, 27.
Montaigne, 27.
Moore, 49.
Moses Maimonides, 19.

N

Natorp, 44.
Nicolaus de Ulricuria, 24.
Nicolaus d'Oresme, 24.
Nietzsche, 36.
Noël, 56.
Nyphus, 27.
Nys, 54.

O

Occam, 24.
Olgiati, 59.
Origenes, 17.
Ortega y Gasset, 47.
Ottaviano, 61.

P

Padovani, 59.
 Palmieri, 54.
 Panetius, 14.
 Parmenides, 7.
 Pascal, 33.
 Peillaube, 57.
 Pelloux, 62.
 Peirce, 44.
 Pesch, 54.
 Petrus Lombardus, 19.
 Petruzzellis, 59.
 Philo, 14.
 Picus Mirandulae, 27.
 Plato, 11.
 Pleton, 27.
 Plotinus, 14.
 Poincaré, 42.
 Pomponatius, 27.
 Porphyrius, 14.
 Posidonius, 14.
 Proclus, 14.
 Protagoras, 8.
 Przywara, 60.
 Pyrho, 14.
 Pythagoras, 7.

R

Ravaisson, 43.
 Raymundus Lullus, 24.
 Reid, 33.
 Remer, 54.
 Renouvier, 41.
 Ricardo, † 1823; III, 330.
 Rickaby, 53.
 Rickert, 41.
 Roig-Gironella, 60.
 Roland-Gosselin, 57.
 Romeyer, 57.
 Roscellinus, 19.
 Roselli, 33.
 Rosmini, 37.
 Rousseau, 32.
 Rousselot, 57.
 Royce, 40.
 Russel, 49.

S

Sanchez, 27.
 Sanseverino, 53.
 Santayana, 49.
 Sartre, 46.
 Scestov, 46.
 Scheler, 41.
 Schelling, 35.
 Sciacca, 61.
 Schiffini, 54.
 Schleiermacher, 36.
 Schopenhauer, 36.
 Scotus (Duns), 24.
 Scotus Eriugena, 19.
 Seneca, 14.
 Sepich, 60.
 Sentroul, 54.
 Sertillanges, 57.
 Sextus Empiricus, 14.
 Sigerus de Brab., 19.
 Signoriello, 53.
 Simmel, 47.
 Simplicius, 14.
 Socrates, 10.
 Söhnngen, 60.
 Sordi, 53.
 Soto, 27.
 Spaventa, 37.
 Spencer, 37.
 Spengler, 47.
 Speusippus, 14.
 Spinoza, 30.
 Spirito, 48.
 Stefanini, 61.
 Stokl, 54.
 Strato, 14.
 Suarez, 27.

T

Taine, 37.
 Taparelli, 53.
 Tatianus, 17.
 Teilhard de Chardin, 62.
 Telesius, 27.
 Tertullianus, 17.
 Thales, 7.
 Theophrastus, 14.

Themistius, 14.
Thomas (S.), 22.
Toccafondi, 59.
Tongiorgi, 59.
Tonquedec (de), 57.
Tredici, 56.
Turnel, 55.
Turner, 54.
Tyrrel, 55.

U

Ubaghs, † 1865; II, 105.
Urraburu, 54.

V

Vacherot, 37.
Vaihinger, 47.
Vaissière (de la), 62.
Valentinus, 14.
Vanini, 27.
Vanni-Rovighi, 59.
Van Riet, 58.
Van Steenberghen, 58.
Varisco, 40.

Vasquez, 27.
Ventura, † 1861; II, 105.
Vialleton, 62.
Vico, 33.
Vitoria, 27.
Voltaire, 32.

W

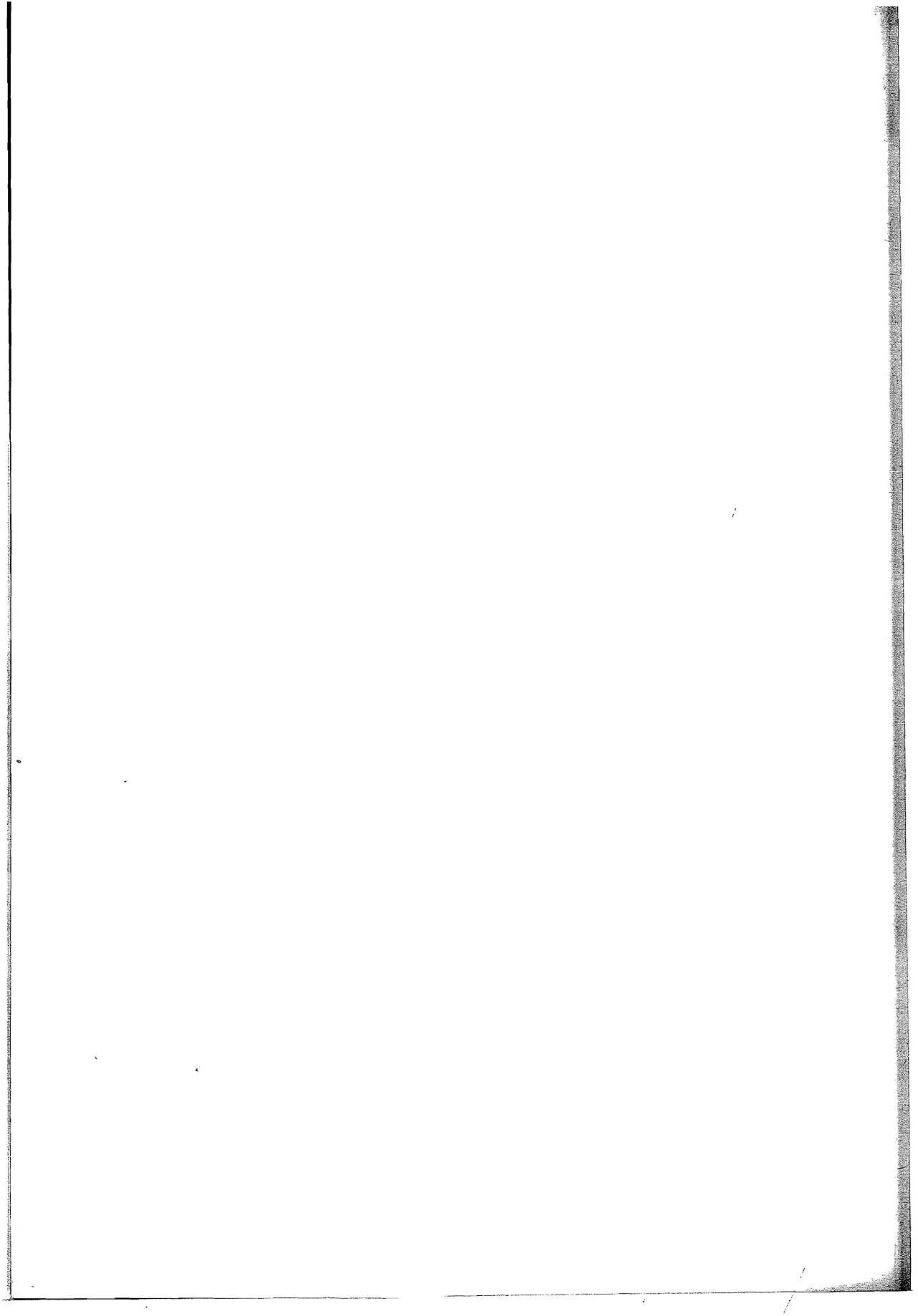
Wilmann, 54.
Windelband, 41.
Wolff, 30.
Wundt, 37.

X

Xenocrates, 14.
Xenophanes, 7.

Z

Zamboni, 59.
Zaragüeta, 60.
Zeno Eleat., 7.
Zeno Cyz., 14.
Zigliara, 53.

INDEX ANALYTICUS

	<i>Pag.</i>
INTRODUCTIO	7
I. Notio historiae philosophiae	7
II. Philosophia et historia philosophiae	8
III. Historia philosophiae et historia	10
IV. Methodus historiae philosophiae	11
V. Divisio historiae philosophiae	13
<i>Bibliographia</i>	13
 I. Philosophia antiqua	 15
A. - Philosophia praesocratica	15
B. - Socrates, Plato, Aristoteles	20
C. - Philosophia hellenistica	27
<i>Bibliographia</i>	31
 II. Philosophia patristico-scholastica	 32
A. - Philosophia patristica et S. Augustinus	32
B. - Initia philosophiae scholasticae	36
C. - S. Bonaventura et S. Thomas	39
D. - Prosecutio et occasus philosophiae scholasticae	43
<i>Bibliographia</i>	46
 III. Philosophia moderna	 48
A. - Philosophia Renascentiae	48
B. - Rationalismus praekantianus	53
C. - Empirismus praekantianus	58
D. - Philosophia germanica a Kant ad Hegel	62
E. - Philosophia europaea postkantiana	68
<i>Bibliographia</i>	72

	<i>Pag.</i>
IV. Philosophia contemporanea	74
<i>Bibliographia</i>	88
V. Status hodiernus philosophiae scholasticae	89
<i>Bibliographia</i>	113

DOCUMENTA

Theses thomisticae	117
Elenchus thesium huius manualis	124
A. - Gnoseologia	124
B. - Ontologia	124
C. - Cosmologia	125
D. - Psychologia	126
E. - Theologia rationalis	127
F. - Ethica	127
G. - Peadagogia	129
H. - Aesthetica	129
I. - Historiologia	129
Argumenta pro dissertationibus	130
Encyclica « Humani generis »	134
LEXICON PHILOSOPHICUM	161
INDEX NOMINUM	193

Printed in Italy

Stampato coi tipi della Casa Editrice Marietti -- Torino 1963